

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μπροστά στις εκλογές

Αύγουστος - Οκτώβριος 1993 • τεύχος 123 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 105 58
τηλ. 32.39.645

Άγγελου Έλεφάντη	5	Τό πραξικόπημα πού δέν έγινε
Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου	6	«Όσα είπαμε παλιά ισχύουν»
Γιώργου Μαργαρίτη	9	Γιά τόν καλό, τόν κακό καί τόν άσχημο
Σταύρου Λιβαδά	11	Πιλαλά σαν άλογο...
Άριστείδη Μπαλιτά	13	
Γιώργου Μαργαρίτη	15	Συνασπισμό θά γηφίσω παρ' όλ' αυτά
Άντρέα Πανταζόπουλου	18	Οί άποκλίνουσες διαδρομές του εύρωπαϊκού κεφαλαίου
Ζακύνθου Πρυνεντύ	21	Πολιτικό σύστημα: από τήν πλευρά του έθνικοϋ
Άνδρέα Πανταζόπουλου	25	Δελτίο ταυτότητας: όταν οί πολίτες άπειλούνται από διακρίσεις
Άλαιν ντέ Λιμπερά	28	Μέση Άνατολή: Οί «συμβιβασμένοι» Παλαιστίνιοι
Άντόνιο Νέγκρι	30	Μιά διπλή άμνησία τρέφει τό λόγο τής ξενοφοβίας
Άπόστολου Χατζηπαρασκευαΐδη	33	Οί μαρξιστές καί ό Νίτσε: μία παράδοξη προσέγγιση
Λήδας Καζαντζάκη	36	Σημειώσεις για τήν ιδεολογική χρήση τής ιστορίας
Δημήτρης Κυρτάτα	41	Ό «πολιτικός» Πικάσσο
Άγγελου Έλεφάντη	45	Τίς άξιος άνοιζει τό βιβλίον;
	47	Γιά τό βιβλίό του Γιώργου Μαργαρίτη Άπό τήν ήττα στην εξέγερση

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλιτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άνδρέας Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα.

ΕΚΔΟΤΗΣ: Άγγελος Έλεφάντης. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Νίκας, Άγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. **ΦΩΤΟΓΡΑΦΗΣΗ – ΜΟΝΤΑΖ:** Νικόλας Κωτούλας. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Γεωργία Μπαρούδου, Άλίκη Πελεκάνου. **ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., έξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εύρώπης, έτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εύρώπης έξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αύστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Αύγουστος – Όκτώβριος 1993 • τεύχος 123 • δρχ. 500

Τό πραξικόπημα πού δέν ἔγινε

Τό πραξικόπημα πού δέν ἔγινε! Κάπως ἔτσι θά τιτλοφοροῦσε Δυτικός δημοσιογράφος τήν ἀνταπόκρισή του ἀπό τή Μόσχα, μετά τή ρήξη τοῦ Γιέλτσιν μέ τούς Ρουτσκόι-Χασμπουλάτωφ. Γιατί, πράγματι, πραξικόπημα δέν ἔγινε, τά τάνκς δέν κατέβηκαν στούς δρόμους, ὅπως ἔγινε τόν Αὐγούστο τοῦ '91, ὁ στρατός, ἄν καί σέ ἐπιφυλακή, παραμένει στούς στρατῶνες του. Κι ὅμως, πολύ σάπιο ὑπάρχει στό βασίλειο τῆς Ἀγίας Ρωσίας.

Ἡ αὐθαίρετη διάλυση τοῦ Κοινοβουλίου ἀπό τόν Γιέλτσιν καί ἡ προκήρυξη βουλευτικῶν καί ἀργότερα προεδρικῶν ἐκλογῶν προδίδει τή χαώδη πολιτική κατάσταση στήν ὁποία ἔχει περιέλθει ἡ χώρα. Ὁ πρόεδρος, δίκην ἀπόλυτου μονάρχη πού λειτουργεῖ, ἔξω ἀπό τούς θεσμούς, ἀποφασίζει κατὰ βούληση, πολιτεύεται ὅπως αὐτός καί μόνο αὐτός θεωρεῖ ὅτι εκπροσωποῦνται καλύτερα τά ἔθνη συμφέροντα τῆς χώρας του, κάτι πού συμπίπτει καί μέ τήν προαγωγή τῶν προσωπικῶν του ἐπιδιώξεων. Ἀρχές καί θεσμοί μποροῦν νά λειτουργοῦν ἀπρόσκοπτα, ἀρκεῖ νά μήν δημιουργοῦν ἐμπόδια στόν αὐτοκράτορα, γιατί τότε ὁ γόρδιος δεσμός κόβεται καί ὁ «λαός» καλεῖται νά νομιμοποιήσῃ ἐκ τῶν ὑστέρων, μέ τή συνδρομή ψευδοδιλημμάτων καί κινδυνολογίας, τήν ἀντιδημοκρατική παρέκκλιση. Πόσο μᾶλλον ὅταν οἱ ἀντίπαλοι —Ρουτσκόι καί Χασμπουλάτωφ— δέν εἶναι ἄσπιλοι δημοκράτες, ἀλλά ἐκφράζουν, μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, μιά ἄτυπη μπρεζνιεφικοεθνικιστική ἀντιπολίτευση, μιζάροντας στή λαϊκή δυσἀρέσκεια ἐναντι τοῦ καλπάζοντος φιλελευθερισμοῦ.

Στή Δύση, δημοκράτες καί ἀριστεροί μένουν περίπου ἄφωνοι ἐμπρός στήν κλιμάκωση τοῦ αὐταρχισμοῦ καί τῆς ἀλαζονείας. Ἀλλά καί ὅταν ἀποφασίζουν νά «παρέμβουν» δέν γνωρίζουν ποιό ἀπό τά δύο στρατόπεδα νά ἐπιλέξουν. Τούς νεοσταλινικούς ἢ τόν νεοφιλελεύθερο; Ὑπαρκτό τό δίλημμα, μεσοβέζικη ἢ στάση. Γιατί πρίν τεθεῖ αὐτή ἡ διαφορά πρέπει νά ἀντιμετωπίσουμε μιά ἄλλη. Ὑπάρχουν ἀρχές τίς ὁποῖες πρέπει νά ὑπερασπιζόμεσθε, ἀνεξάρτητα ἀπό τούς φορεῖς πού τίς ὑποδύονται κάθε φορά; Μποροῦμε νά νομιμοποιήσουμε, ἔστω καί μέ τή σιωπή μας, τήν παρὰβίαση τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν, τήν ἀλαζονεία ἀπέναντι στούς θεσμούς, τήν παρέκκλιση πρὸς τόν καισαρισμό; Ἄν ἀπαντήσουμε ἀρνητικά, τότε μποροῦμε νά ἀντιμετωπίσουμε καί ὅ,τι ἔπεται. Ὅτι, δηλαδή, ὁ Γιέλτσιν ἔχει τόση σχέση μέ τή δημοκρατία, πολιτική καί κοινωνική, ὅση ἔχουν καί οἱ Ρουτσκόι-Χασμπουλάτωφ.

Π

άντα, ἢ σχεδόν πάντα, ἢ πολιτική ζωή, ἰδίως ὅταν πλησίαζαν ἐκλογές, ἀπέπνεε τὸν δηλητηριασμένο

ἀέρα ἐκβιαστικῶν διλημμάτων, ἀδιεξόδων καὶ μπαλκονάτων συνθημάτων. Ἐμεῖς,

ὅμως, εἶχαμε εὐαίσθητη τὴν ὄσφρηση· δέν μπορούσαν εὐκόλα νά τὴν ἀμβλύνουν τὰ ἀρώματα πού ἔραιναι ἀπό τὰ μπαλκόνια γιὰ νά καλυφθεῖ ἡ ἀποφορά. Νά ξεκαθαρίσω: ποιοὶ ἐμεῖς; Ἐμεῖς, οἱ ἀριστεροὶ τῆς ἀνανέωσης, τῆς κομμουνιστικῆς ἢ μὴ κομμουνιστικῆς Ἀριστερᾶς. Τὰ ἐπίθετα «κομμουνιστική» καὶ «ἀνανεωτική» σήμερα ἔφυγαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀγορά τῶν ἰδεῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἀρένα τῆς πολιτικῆς. Ἴσως χάθηκαν καὶ ἀπὸ τὰ μυαλά τῶν περισσότερων ἀριστερῶν ὡς φθαρμένα καὶ παλιομοδίτικα, ἢ, μᾶλλον, ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ ἄλλα εὐάγωγα καὶ βολικότερα γιὰ τὴ μεταμοντέρνα νεωτερικότητα πού ζοῦμε. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἴτε μέ παλιομοδίτικα ἐπίθετα, εἴτε μ' ἐκεῖνα πού πιστοποιοῦν κομματική στέγαση, εἴτε μέ τὰ ἄλλα πού προβάλλουν τὴν κομματικὴ ἀνεστιότητα ὡς ἀρετή, δέν ἔπαψαν νά ὑπάρχουν ἀριστεροί. Δέν ἔπαψαν μέν νά ὑπάρχουν, ὅμως, γιὰ πρώτη φορά κατάντησαν ψηφοφόροι: ἀπλοὶ ψηφοφόροι (λές καὶ ὑπάρχουν καὶ «σύνθετοι» ψηφοφόροι). Ἡ μόνη πολιτικὴ συμμετοχὴ πού τοὺς ἐπιτρέπεται, ἂν δέν εἶναι ἐπαγγελματίες πολιτικοί, εἶναι νά «ἐπιλέξουν» τὸ κόμμα τῆς «προτίμησής» τους καὶ νά ἀναπάψουν τὴν ψυχὴ τους στὴν κάλπη. Πρὶν ἀπὸ αὐτὴ τὴ χειρονομία —γιὰ τὴν οἰκειοποίηση τῆς ὁποίας ἐκ μέρους τῶν κομμάτων ξοδεύονται δισεκατομμύρια, πούλμαν πηγαινοέρχονται, κονταροχτυπιοῦνται οἱ ἐκπρόσωποι στά στρογγυλά τραπέζια, ὥστε νά πείσουν τοῦ ψηφοφόρου τὸ χέρι ἀντὶ γιὰ φασκέλωμα νά σηκωθεῖ σέ ἐνθουσιώδη χαιρετισμό μ' ἓνα σημαϊάκι— ἐμεῖς οἱ ψηφοφόροι ἀπλῶς παρακολουθοῦμε ὡς θεατές τὸ θέαμα καὶ τὴ σκηνοθεσίαν τῆς πολιτικῆς ἐξώρησής μας. Ἀλλὰ καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν τελετὴ, στίς 11 τοῦ Ὀκτώβρη, τὸ στασίδι εἶναι ἔτοιμο γιὰ νά παρακολουθήσουμε τὸ θέαμα τῆς νίκης τοῦ λαοῦ, γιατί, ὅ,τι καὶ νά γίνει, εἴτε νικήσουν οἱ μέν εἴτε οἱ δέ, ἡ νίκη εἶναι τοῦ λαοῦ, ὑπάρχει χάρη σ' αὐτόν καὶ θά τὴν «ὑλοποιήσουν» οἱ ἐκφραστῆς του ὑπὲρ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ τόπου, ἔτσι ὅπως τὸ ὑπαγορεύουν τὰ ἰδεολογήματα τοῦ λαϊκισμοῦ, δηλαδή τῆς ἐξουσίας. Διότι ὁ λαϊκισμὸς εἶναι γιὰ λαϊκὴ κατανάλωση ἰδεολογία τῆς ἐξουσίας.

«Ὅσα εἶπαμε παλιά ἰσχύουν»

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

Σ' αὐτό, λοιπόν, τότε κόρ, τοῦ ὁποίου ἡ ὕψι στη πολιτικὴ μορφή εἶναι ἡ θέαση τῆς ἀφίσας καὶ τοῦ βιντεοκλίπ, ὑπάρχουμε κι ἐμεῖς οἱ ἀριστεροὶ τῆς ἀνανέωσης, ἀκριβῶς ὅπως κι ὅλος ὁ ἄλλος κόσμος, ὡς ψηφοφόροι, ὡς θεα-

τές τῆς ἱεροτελεστίας τῆς ψηφοφορίας, πού ὀδηγεῖ στὴν περαιτέρω ἐξώρηση τοῦ πολίτη καὶ τῆς πολιτικῆς. Αὐτὴ τὴν ὀδυνηρὴ καὶ ὠμὴ διαπίστωση δέν πρέπει νά τὴν ἐξωραίσουμε μέ τίποτε, δέν χρυσώνεται τὸ χάπι: οὔτε μέ τὰ τεχνάσματα τῆς «λογικῆς» τοῦ μικρότερου κακοῦ οὔτε μέ τὴν ἐπίκληση φόβων καὶ καταστροφῶν πού ἐνεδρεύουν οὔτε μεγεθύνοντας κάποια ψήγματα θετικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ κόμματος πού τελικὰ θά ψηφίσουμε. Ἀντίθετα, καὶ ἐντελῶς κατηγορηματικά, ὑποστηρίζω, κι ἔτσι νιώθω, ὅτι οἱ ἀριστεροὶ πού ἐρχόμαστε ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ ρεῦμα τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς δέν ἔχουμε πολιτικὰ δικαιώματα. Καὶ ἐπειδὴ μᾶς τὰ στέρησαν καὶ ἐπειδὴ δέν βρήκαμε τὸν τρόπο νά τὰ κατοχυρώσουμε, νά λειτουργήσουμε δηλαδή πολιτικὰ μέσα σέ μιὰ λειτουργοῦσα πολιτικὴ συλλογικότητα. Βέβαια, κανεὶς δέν μᾶς ἐμπόδισε νά «γραφοῦμε» π.χ. στό ΚΚΕ ἢ τὸν ΣΥΝ, κι ἀπὸ 'κεῖ νά δίνουμε τὴ μάχη μας. Ξέρουμε ὅμως πολὺ καλά ὅτι, γιὰ διαφορετικούς λόγους καὶ μέ διαφορετικὸ τρόπο, στὴ μιὰ περίπτωση ἡ βάση, ἡ ὀργανωμένη βάση, δέν εἶναι λειτουργοῦσα, στὴν ἄλλη δέν ὑπάρχει καθόλου. Ὑπάρχουν τυπικὰ κόβες, ὑπάρχουν ρεύματα «ἀριστερά» ἢ «ριζοσπατικά», ὑπάρχουν «πλατιά ποτάμια», ὑπάρχουν τάσεις, προσωπικότητες, ὑπάρχουν δημοψηφίσματα καὶ διαρκῆ συνέδρια, ὑπάρχουν ὅλα τὰ μικρόφωνα τῶν FM, ὑπάρχουν ἐντυπα ὅπου μπορεῖς νά διατυπώσεις ὅποια γνώμη ἔχεις —ἀκόμη κι ἂν δέν ἔχεις καμία—, ὡστόσο λείπει ἐκεῖνο τὸ κάτι πού σέ κάνει νά αἰσθάνεσαι καὶ νά εἶσαι ἐνεργός: ἡ ὀργάνωση μέ διαπλαστικὴ δυνατότητα, ὁ τρόπος νά συναποφασίζεις μαζί μέ ἄλλους καὶ ἡ ἀπόφασή σου κάπου νά μετράει.

Εἶναι κι ἄλλα πού ἔλειψαν καὶ λείπουν. Ἀλλὰ τὰ κρατᾶ καλά στό μυαλό ἡ μνήμη, χωρὶς μνησικαχία, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ἐκεῖνο τὸ νεοελληνικὸ ἀγαπησιάρικο «περασμένα-ξεχασμένα». Σήμερα, μπροστά στίς κάλπες, ὡς ἀριστερός, δέν ἔχεις τὴν αὐτοπεποιθήση ὅτι ἡ ἐπιλογὴ σου στηρίζει μιὰ σωστὴ πολιτικὴ, δέν αἰσθάνεσαι ὑπερηφάνεια γιὰ τὴν παράταξή σου, δέν βλέπεις πῶς, μέσα ἀπὸ τὸν κυρίαρχο πολιτικὸ λόγο, δικαιώνεται καὶ ἐξυπηρετεῖται μιὰ ἄλλη γενικότερη ἐπιλογὴ, ἢ ὑπόθεση τοῦ σο-

σιαλισμοῦ δηλαδή.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μά χωρίς αὐτήν ὁ ἄρι-
στερός καί ἡ Ἀριστερά εἶναι σκορδαλιά χωρίς σκόρ-
δο· δέν γίνεσαι ἄριστερός ἐπειδή ὑποστηρίζεις μέτρα προ-
στασίας τοῦ περιβάλλοντος, οὔτε γιατί θέλεις μιά ἀντι-
πληθωριστική - ἀναπτυξιακή-κοινωνική πολιτική, οὔ-
τε γιατί εἶσαι ὑπέρ τοῦ δημόσιου τομέα καί κατά τῶν
ἄγριων ἰδιωτικοποιήσεων, οὔτε ἐπειδή ζητᾶς ἀντιρρυ-
παντικά αὐτοκίνητα, οὔτε γιατί ἡ ΕΥΔΑΠ ἀκρίβυσε τά
τιμολόγια. Ἐκεῖνος ὁ ἔφηβος πού θά προσχωροῦσε στήν
Ἀριστερά ἐπειδή αὐτή εἶναι ἐναντίον τῶν ὑψηλῶν τι-
μολογιῶν τῶν ΔΕΚΟ θά ἦταν γιά κλάματα. "Ολοι οἱ
ἄριστεροί γίναμε καί εἴμαστε ἄριστεροί ἐπειδή κάπου,
κάπως, κάποτε, καταλάβαμε ὅτι ὁ καπιταλισμός κατα-
στρέφει τή ζωή, ὅτι οἱ ἐμπορευματικές σχέσεις κατα-
στρέφουν τίς ζωντανές σχέσεις κι ὅτι ὁ σοσιαλισμός εἶ-
ναι ἓνα πολύ καλό πράγμα: γιατί προσπαθεῖ νά ξαναῦ-
φάνει τή ζωή καί τίς κοινωνικές σχέσεις. Δέν εἶναι μιά
λέξη ὁ σοσιαλισμός πού ὁ καθένας μπορεῖ νά τήν κοτσά-
ρει στήν ἀρχή ἢ στό τέλος τοῦ προγράμματός του ἢ τῆς
φράσης του, ἀλλά μιά σκοπιὰ ἀπό τήν ὁποία βλέπει τά
πράγματα καί τότε ὄλα τά κοινωνικά καί τά πολιτικά
ζητήματα φαίνονται ἀλλιῶς. Αὐτή ἡ νέα θέαση γίνεται
τό ἀσίγαστο πάθος πού διαπερνᾷ ἀκόμη καί τίς πιό μι-
κρές λεπτομέρειες τῆς καθημερινότητας, τῶν στάσεων
καί τῶν συμπεριφορῶν, εἶναι μιά ζήτηση πού καταργεῖ
τά ὅρια. Εἶναι, δηλαδή, ἰδεολογία. Πῶς μπορεῖ νά ὑπάρ-
ξει ἄριστερός χωρίς σοσιαλιστική ἰδεολογία;

Λεῖπει κι αὐτή, λεῖπει κυρίως αὐτή, ἔτσι ὅπως καθό-
μαστε οἱ ἄριστεροί τῆς ἀνανέωσης ἀμήχανοι, δίβουλοι,
ἐκβιασμένοι μπροστά στίς κάλπες. Καί τότε ἀρχίζει ὁ
«ναιμεναλλισμός». Ἴσως διαπράξουμε ὅλοι αὐτό τό
ἀμάρτημα. "Ολα ὅσα ἔλεγα προηγουμένως κι ἰδίως τό
τελευταῖο περί σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας «λογικά» ὡδη-
γοῦν σέ ἓνα φάσκειλο πρὸς πάσα κατεύθυνση. Ὡς ἐκλο-
γική συμπεριφορά τό φάσκειλο αὐτό ὀνομάζεται «λευ-
κό», «ἄκυρο» ἢ μὴ συμμετοχή στίς ἐκλογές. Μέ βάση
τή λογική τοῦ ἀποκλειόμενου τρίτου ἢ τοῦ μικρότερου
κακοῦ, μπορεῖ ἐπίσης νά ὡδηγηθεῖ κανεὶς σέ μιά θετική
ψῆφο. Θά προσπαθῆσω, βλέποντας τά πράγματα ἀπό
τή σκοπιὰ μου, βλέποντας, ὅπως ὁ καθένας ἄλλωστε,
τά πράγματα ἀπό τή σκοπιὰ τῶν ἐπιλογῶν πού ὡς τώ-
ρα εἶχα καί πού δέν ἔχω ἀναιρέσει, ν' ἀποφύγω τή λο-
γική τοῦ «ναιμεναλλισμοῦ» καί τοῦ μικρότερου κακοῦ.

Κατ' ἀρχήν, ὅλοι οἱ ἄριστεροί τῆς ἀνανέωσης πού δέν
ἦταν ποτέ ΚΚΕ, πού ἔχουν ἀπορρίψει τό ΠΑΣΟΚ, πού
ἡ πολιτική τους φιλοσοφία δέν εἶναι τό λευκό ἢ τό ἄκυ-
ρο (δέν εἶναι δηλαδή ἀναρχικοί, ὅποτε θά ἦταν συνε-

πεῖς μέ τόν ἑαυτό τους), πού γιά πολύ σοβαροῦς λόγους
δέν ἐπικρότησαν καί δέν ἐπικροτοῦν τόν ΣΥΝ, ὅλοι αὐ-
τοί, καί δέν εἶναι λίγοι, ὅ,τι καί νά ἀποφασίσουν, ἀπό-
λευκό ἕως ΠΑΣΟΚ, κι ἀπό ΚΚΕ ἕως ΣΥΝ ἢ φαροντού-
φεκο, ἐπειδή εἶναι ἄριστεροί καί μάλιστα τῆς ἀνανέω-
σης (τοῦ σοσιαλισμοῦ βέβαια, δέν ὑπάρχει ἄλλη), ὅ,τι
καί νά ψηφίσουν ἢ νά μὴν ψηφίσουν θά κάνουν κάτι πού
δέν θά εἶναι ὁ ἑαυτός τους. Θά εἴμαστε λάθος, δηλαδή.
Καί τό μεγαλύτερο λάθος εἶναι ἡ αὐταπάτη ὅτι πράτ-
τουμε τό σωστό. Αὐτό ἄλλωστε πάει νά πεῖ τό πανθο-
μολογούμενο ὅτι ἀναπνέουμε τόν ἀέρα ἐκβιαστικῶν δι-
λημμάτων ἢ στερούμαστε πολιτικῶν δικαιωμάτων ἢ
«δέν ἔχουμε τί νά ψηφίσουμε» ἢ εἴμαστε κολλημένοι στόν
τοῖχο. Μπορῶ, βέβαια, ν' ἀραδιάσω σαράντα ἐπιχει-
ρήματα, καθένας τό μπορεῖ, γιά νά δείξω ὅτι τό ΚΚΕ
μου εἶναι ἐξίσου ἀπαράδεκτο ὅσο μου ἦταν τό 1975 καί
ἔκτοτε συνεχῶς, ὅτι ἀποπνέει τόν ἀέρα του μπρεζνιφι-
σμοῦ καί τοῦ σοβιετισμοῦ πού κατέστρεψε καί τήν ΕΣΣΔ
καί τήν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ. Μπορῶ, ἐπίσης, μέ πε-
ρισσότερη σιγουριά ἀπ' ὅ,τι τό 1981, νά ξαναπῶ ὅτι τό
ΠΑΣΟΚ ἀπό τή σκοπιὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ μᾶς ἀφήνει πα-
γερά ἀδιάφορους, νά τοῦ προσθέσω τήν ὀκταετία του,
τόν σημερινό πολιτικό του καιροσκοπισμό καί τόν ἐθني-
κισμό. Μπορῶ, ἀκόμη, νά ἐπιχειρηματολογήσω κατά
τοῦ λευκοῦ καί μάλιστα νά πάρω σοβαρά ὑπόψη ὅτι, λό-
γω ἐκλογικοῦ νόμου, λευκή ψῆφος ἄριστεροῦ σημαίνει
ἓνα ὠραῖο bonus 5 ἐδρῶν γιά τό ΠΑΣΟΚ. Ἐλάχιστα
πράγματα ἄλλωστε θά ἔβρισκα θετικά νά πῶ γιά τόν
ΣΥΝ καί πάμπολλα ὀγκώδη ἀρνητικά, γιατί δέν ἔχω
ἀναιρέσει τίς παλιότερες ἀπορρίψεις μου. "Ομως, δέν
θέλω αὐτή τή στιγμή νά ἐπιχειρηματολογήσω, ἀκρι-
βῶς γιατί αὐτό θά ὡδηγοῦσε στή λογική τοῦ ναί μέν ἄλ-
λά, πού τήν ἀρνιέμαι, καί τήν ἀρνιέμαι γιατί ὡδηγεῖ σέ
μιάν αὐτοδικαιωτική στάση· ὅταν ἀντικειμενικά δέν μπο-
ρεῖ νά εἴμαστε σωστοί, μὴν προσπαθοῦμε νά τή βγάλουμε
καθαρή μέ ὑποκειμενικά βολέματα. Εἶπα, ὅλοι θά εἴ-
μαστε «λάθος».

Θά ψηφίσω Συνασπισμό. Ὁ λόγος εἶναι πολύ ἀπλός
νά τόν πεῖς, σύνθετος καί δύσκολος νά τόν ζήσεις.
Ὁ λόγος εἶναι ὅτι θέλω νά παραμείνω ἄριστερός. Καν-
εὶς δέν γίνεται, κανεὶς δέν εἶναι ἄριστερός βλέποντας
τηλεόραση καί σχολιάζοντας τήν ἐπικαιρότητα. Κανεὶς
δέν εἶναι ἄριστερός μόνος του, σπίτι του. Ἐνας νεκρός
δάσκαλος ἔλεγε ὅτι «οἱ κομμουνιστές ὅταν εἶναι μαρξι-
στές καί οἱ μαρξιστές ὅταν εἶναι καί κομμουνιστές δέν
εἶναι φωνή βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· μπορεῖ, ὅμως, νά ἀπο-
μένουν σχετικὰ μόνοι». Σχετικὰ μόνοι, ὄχι, ὅμως, μον-
αχικοί περιπατητές. Οἱ μοναχικοί περιπατητές μπορεῖ

νά σκέφτονται καί νά λένε πολύ ὄμορφα πράγματα, παραμιλώντας μεγαλοφυέστατα σάν τόν Ρουσσώ στους Περιπάτους του, ἀλλά οἱ ἐκλογές δέν εἶναι περίπατος καί διαλογισμός. Στίς ἐκλογές θέλω, εἶμαι ὑποχρεωμένος, νά βρίσκομαι μαζί μέ τούς ἄλλους ἀριστερούς πού εἶναι σάν καί μένα. Πιο ἀπλά, εἶμαι ὑποχρεωμένος νά εἶμαι μαζί μέ τούς ἀριστερούς τῆς ἀνανέωσης.

Αὐτή τήν ἐπώδυνη συμπόρευση μέσα στό πλῆθος εἶναι τό μόνο πράγμα πού δέν αἰσθάνομαι σάν δίλημμα κι ἐκβιασμό. Μαζί μέ αὐτόν τόν κόσμο, μέσα σέ αὐτόν τόν κόσμο, θά κλάψουμε ἢ θά γιορτάσουμε γιά τήν Ἀριστερά, μαζί μέ αὐτόν θά τσακωθοῦμε γιά τά δέοντα, ὅλοι αὐτοί-ἐμεῖς ἐκφράζουμε μιᾶ κοινή ζήτηση, αὐτοί-ἐμεῖς ἔχουμε τίς κοινές ὑποδοχές, γιατί ἔχουμε τήν κοινή, ἀλλά καί τόσο ἀντιφατική, ἱστορία. Ἡ ἀνανεωτική Ἀριστερά ἔχει τήν ἱστορικότητά της, μέσα στήν ὁποία συγκρούστηκαν καί συγκρούονται πολλές ἱστορίες, πολλές πολιτισμικές εὐαισθησίες, ἀντιπάλεψαν κι ἀντιπαλεύουν ἀκόμη πολλές ἰδεολογίες, ἔρχονται ἀντιμέτωπες πολλές πολιτικές προοπτικές. Φτιάχτηκα αὐτό πού εἶμαι, ὅπως ὁ κάθε ἀριστερός τῆς ἀνανέωσης, μέ τήν ἀντιπαλότητά μου καί μέ τίς παραδοχές μου ἐντός τοῦ κόσμου τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς. Τό ΚΚΕ καί τό ΠΑΣΟΚ μέ συμβούλευαν, πάντοτε πειστικότερα, τί δέν πρέπει νά εἶμαι, τί πρέπει νά ἀποφεύγω· ὁ κόσμος τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς μου ἔδινε τή δυνατότητα, πότε πότε, νά μαθαίνω τί πρέπει νά εἶμαι. Δέν κάνω ἐδῶ κάποια δημόσια ἐξομολόγηση· περιγράφω ἀπλῶς αὐτό πού εἶμαστε καί ζήσαμε ὅλοι ὄχι μόνο πολιτικά ἀλλά κυρίως πολιτισμικά ὅλ' αὐτά τά χρόνια, ἀπό τότε πού ἀποδείχθηκε ὅτι ἀπό τῆς Ρωσίας τά χιόνια φουσοῦσε παγωμένος ὁ βοριάς. Ἔχουν περάσει δύο-τρῆς δεκαετίες ἔκτοτε.

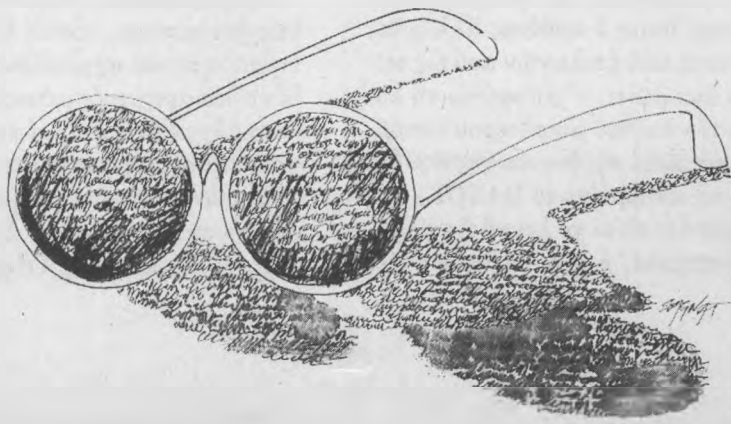
Ψηφίζω, λοιπόν, τό χωρο μου· ἕναν δημόσιο χωρο, τό δημόσιο χωρο τῆς Ἀριστερᾶς πού μέ ἐνδιαφέρει. Ὁ δημόσιος χωρος τῆς Ἀριστερᾶς ἔχει συρρικνωθεῖ, κινδυνεύει νά ἐξαφανισθεῖ, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος τό ΚΚΕ νά ἀπομείνει τό «ἕνα καί μοναδικό», νά πετύχει ὅ,τι δέν πέτυχε ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια, ἀκριβῶς τή στιγμή πού δέν ὑπάρχει καμιά εὐνοϊκή προϋπόθεση γι' αὐτό.

Δημόσιος χωρος τῆς Ἀριστερᾶς εἶναι ὁ τόπος πού μπορεῖ νά διεξαχθεῖ μιᾶ συζήτηση, νά ὑπάρξει διαμάχη, ἐπικοινωνία, ἀνταλλαγή, εἶναι οἱ σχέσεις μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ἐκδηλώνεται μιᾶ ἱστορία καί φτιάχεται ἡ ταυτότητα πού σέ κάνει νά διαφέρεις ἀπό τούς ἄλλους, εἶναι ὁ τόπος πού φτιάχεται ἢ μπορεῖ νά φτιαχτεῖ ἕνα «ἐμεῖς» καί κυρίως νά ἀναπαραχθεῖ. Οἱ νέοι ἀριστεροί δέν θά φτιαχτοῦν στίς συναυλίες τοῦ Μάικλ Τζάκσον ἢ τοῦ Παπακωνσταντίνου: οἱ νέοι ἀριστεροί θά φτιαχθοῦν στό πλαίσιο μιᾶς παράδοσης καί μιᾶς κοινῆς μοίρας, προσπαθώντας νά τήν τινάξουν στόν ἀέρα.

Ψηφίζοντας ΣΥΝ ψηφίζω γιά τή διάσωση τοῦ δημοσίου χώρου τῆς Ἀριστερᾶς, γιατί γιά ἐκλογές μιλάμε. Ἄν ὁ ΣΥΝ ὡς κόμμα δέν ἐκφράζει καί δέν ζωοδοτεῖ μιᾶ σύγχρονη ἰδέα γιά τόν σοσιαλισμό, πράγμα σίγουρο, ὥστόσο (κι αὐτό δέν εἶναι ναί μέν, ἀλλά) οἱ ἀριστεροί πού θά τόν ψηφίσουν εἶναι οἱ ἄνδρες καί οἱ γυναῖκες πού θά φᾶμε τά μουστάκια μας (συγγνώμη γυναῖκες) γι' αὐτό τό ζήτημα. Ἐ, δέν εἶναι τόσο ἐπιοικοδομητικό νά θέλουμε νά ἀνανεώσουμε τήν ἰδέα τοῦ σοσιαλισμοῦ, τήν πολιτική του, τίς ὀργανωτικές του μορφές, τή θεωρία του, τόν πολιτισμό του καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, τήν μεθεπόμενη Κυριακή νά ἔχουμε φάει μιᾶ σφαλιάρα. Σύντροφοι καί συντρόφισσες, ἂν ὁ ΣΥΝ τήν Κυριακή τό βράδυ πέφτει κάτω ἀπό τό 3%, ἡ σφαλιάρα θά εἶναι γιά ὅλους, ὅλοι θά τήν αἰσθανθοῦμε. Πρέπει νά διαθέτει κανεῖς μεγάλη ἐμπάθεια γιά νά βγεῖ στό δρόμο ἐκεῖνο τό βράδυ καί νά φωνάζει ἐν ὀνόματι τῶν ἰδεῶν τοῦ σοσιαλισμοῦ: «Ζήτω, ὁ Γιάνναρος δέν πάει στή Βουλή».

Νά εἶμαστε παθιασμένοι. Ἐμπαθεῖς ὄχι. Αὐτό ἔχει κεφαλαιώδη σημασία γιά μᾶς, μαζί καί γι' αὐτό τό περιοδικό, πού πρῖν ἀπό πέντε χρόνια προκρίναμε τήν ἐκδοχή ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ-Ἀνανεωτική Ἀριστερά, μιᾶ ἐκδοχή πού ναυάγησε πολιτικά ἀλλά, πιστεύω, βασικές τῆς ἰδέες δέν διαφεύστηκαν. Ἔχει σημασία γιατί δείχνει ὅτι μᾶς νοιάζουν ἰδέες καί ὄχι σχήματα.

Σταματῶ παραφράζοντας ἕναν φίλο: στή γενιά τοῦ φασιφουντάδικου, τοῦ κομπιούτερ, τοῦ βιντεοκλίπ καί τοῦ νεογιαπτή, ἀπαντᾶμε: «Ὅσα εἶπαμε παλιά ἰσχύουν».

Ο κόσμος τῆς ἀνα-
νεωτικῆς Ἀρι-
στερᾶς ἦταν ἀλ-
λιῶς μαθημένος.
Ἀνθρωποι πολι-
τικά ἐνεργοί μέ-

χρι πρόσφατα, ἄνθρω-
ποι πού εἶχαν μάθει, εἶ-
χαν συνηθίσει, νά τούς
ψηφίζουν οἱ ἄλλοι (δέν

ἐννοῶ ἀπαραιτήτως ὡς ὑποψηφίους) παρά νά ψηφίζουν
τούς ἄλλους. Τούτη τή φορά τά πράγματα εἶναι διαφο-
ρετικά: θά πρέπει νά ψηφίσουμε ὡς ἀπλοί ψηφοφόροι,
θά πρέπει νά ἐπιλέξουμε ἀνάμεσα στούς ἄλλους.

Πολλοί θά ἀρνηθοῦν αὐτό τό νέο ρόλο, τόν παθητι-
κό, μέ τόν μόνο τρόπο πού τούς ἀπομένει: ἀρνούμενοι
δηλαδή συνολικά τίς ἐκλογές καί ψηφίζοντας λευκό ἢ
ἄκυρο. Ἀρνούμενοι τό ρόλο τοῦ παθητικοῦ ψηφοφόρου,
θά θεωρήσουν ὅτι ἐπιφυλάσσονται τοῦ δικαιώματός τους
ἢ ἀκόμη καί ὅτι ἐγγράφουν ὡς ὑποθήκη τή δυνατότητα
νά ξαναὑπάρξουν στό μέλλον ἐνεργά, σάν πρῶτα, στήν
πολιτική.

Πρόκειται γιά μιά στάση μέ κυρίαρχο στοιχεῖο τόν
πολιτικό συμβολισμό, τήν αὐταπάτη, θά ἔλεγα, καί τήν
ἐπιμονή ταυτόχρονα σέ μιά πολιτική «ζύμωσης» (ἐξ οὗ
καί ὁ ὅρος πολιτικό λευκό — καί θά μπορούσαμε νά βροῦ-
με καί ἑκατοντάδες ἄλλους προσδιορισμούς, ὅπως ἐπι-
θετικό λευκό κ.ο.κ.), πού ἔχει, ὅμως, μιά θεμελιώδη
ἀντίφαση: νά προσέρχονται οἱ ἄνθρωποι στίς κάλπες (κά-
ποιοι ἄνθρωποι τουλάχιστον) ὡς ὁμάδα καί νά φεύγουν
ἀπό αὐτές ὡς ἄτομα. Γιατί, βέβαια, αὐτό εἶναι τό ἀπο-
τέλεσμα τοῦ λευκοῦ — τό λευκό δέν φτιάχνει ἀπολύ-
τως τίποτε, πέραν ἴσως ἀπό τή σωτηρία τῆς ψυχῆς τοῦ
καθενός. Γι' αὐτό καί τό μόνο λευκό πού προσωπικά
μπορῶ νά κατανοήσω εἶναι τό λευκό τῆς ἀμηχανίας, πού
εἶναι ἀπολύτως συμπαθές καί θεμιτό. Μόνο πού αὐτό
τό λευκό δέν διακηρύσσεται, δέν προβάλλεται — τί νόη-
μα ἔχει ἄλλωστε νά διακηρύσσει κανείς τήν ἀμηχανία
του, νά τήν κάνει σημαία καί νά ζητάει συντροφιά σ' αὐτή;

Προσωπικά, λοιπόν, θά ἀποδεχθῶ αὐτές τίς ἐκλο-
γές, τό ἀντικείμενό τους (αὐτό πού πραγματικά παίζε-
ται κι ὄχι αὐτό πού θά θέλαμε νά παίζεται) καί τό ρόλο
μου ὡς κλασικοῦ ψηφοφόρου, πού ἄλλωστε δέν μοῦ εἶ-
ναι τόσο ἄγνωστος. Τό ρόλο πού θέλει (ἀντίστροφα ἀπό
ὅ,τι τό λευκό) τούς ψηφοφόρους νά προσέρχονται στήν
κάλπη ὡς ἄτομα, ἀλλά ἢ ψῆφος τους νά συνθέτει κά-
ποιο πολιτικό ἀποτέλεσμα. Τό τί ψηφίζει κανείς ὡς ἄτο-
μο δέν εἶναι κοινοποιήσιμο, οὔτε παρουσιάζει ἐνδιαφέ-

Γιά τόν καλό, τόν κακό καί τόν ἄσχημο

τοῦ Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου

ρον, πέραν ἴσως ἀπό τήν
πλευρά τοῦ κουτσομπο-
λιοῦ ἢ τῶν στατιστικῶν
καί τῶν δημοσκοπήσε-
ων. Αὐτό πού ἴσως ἔχει
πολιτικό ἐνδιαφέρον εἶ-
ναι κάποιοι συλλογι-
σμοί, ἕνας ὀρισμένος
πολιτικός προβληματι-
σμός.

Δύο εἶναι τά κύρια ἀντικείμενα πού βρίσκονται στό
ἐπίκεντρο αὐτῶν τῶν ἐκλογῶν, πού βρέθηκαν στό ἐπί-
κεντρο ὅλης τῆς τετραετίας: ἡ οἰκονομία καί τά ἐξωτερι-
κά θέματα. Καί τά δύο ἔχουν σημασία, τεράστια θά
ἔλεγα σημασία, καθορίζουν τή ζωή μας, τό μέλλον μας,
καθορίζουν ἀκόμη καί τό τί πρόκειται νά ἀντιμετωπι-
σομε στό μέλλον, σέ ποιά κοινωνία δηλαδή θά ζοῦμε
ὡς ἀριστεροί.

Δημόσιο ἔλλειμμα, πληθωρισμός, ἀνεργία, λιτότη-
τα καί πρόσφατα οἱ ἰδιωτικοποιήσεις εἶναι τά ζητήματα
πού συνθέτουν τό οἰκονομικό πρόβλημα τῆς χώρας τήν
τελευταία δεκαπενταετία. Στήν κοινωνία πού ζοῦμε, τό
δημόσιο ἔλλειμμα προάγει τόν πληθωρισμό, ὁ πληθω-
ρισμός ἀνεβάζει τά ἐπιτόκια, πού μέ τή σειρά τους φρε-
νάρουν τίς ἐπενδύσεις καί συνακόλουθα τήν οἰκονομική
ἀνάπτυξη. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀνεργία, ἡ λιτότητα καί
ἡ πιό πρόσφατη νεοφιλελεύθερη συνταγή - πασπαρτού
τῶν ἰδιωτικοποιήσεων. Σέ αὐτό τό οἰκονομικό σκηνικό
τά δύο μεγάλα κόμματα δέν διαφέρουν παρά μόνο ὡς
πρός τούς ρόλους. Τό ΠΑΣΟΚ, μέ τίς πολιτικές ἀντι-
λήψεις πού κυριάρχησαν στή δεκαετία τοῦ '80 καί πού
συνεχίζουν νά τό συνέχουν (ὅπως ἔδειξε καθαρά καί ἡ
συνέντευξη τοῦ κ. Παπανδρέου στό Βῆμα), διακατέχε-
ται ἀπό ἀντιλήψεις αὐθαίρετης περιφρόνησης τῶν νόμων
τῆς οἰκονομίας. Ἀδιαφορεῖ γιά τά ἐλλείμματα, τά ὅποια
καί προάγει, αὐξάνει τόν πληθωρισμό, μέ ἀποτέλεσμα
νά μειώνονται οἱ ἐπενδύσεις, νά προάγεται ἡ ἀποβιο-
μηχάνιση, ἡ προβληματικότητα τόσο στόν ἰδιωτικό ὅσο
καί στόν δημόσιο τομέα. Πρόσφατα, ὁ κ. Τσοχατζό-
πουλος ἀπάντησε τελείως φυσιολογικά στήν ἐρώτηση
πού θά βρεῖ χρήματα ὅτι «θά δανειστοῦμε», ἐνῶ ὁ κ.
Παπανδρέου στό Βῆμα φιλοδοξεῖ νά καταπολεμήσει τόν
πληθωρισμό ὡς ἐξῆς: «Θά φωνάξω ἐξήντα μεγάλους
βιομηχάνους καί ἐμπόρους καί θά τούς ζητήσω συγκρά-
τηση στίς αὐξήσεις (...) μέ ἀντιστάθμισμα τή συγκρά-
τηση στίς τιμές τῶν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν». Διά τῆς με-
θόδου «πές το κι ἔγινε», δηλαδή.

Τό «καλό» ΠΑΣΟΚ δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά

προετοιμάζει τή χρεοκοπία σέ ἰδιωτικό καί δημόσιο τομέα, καί ἐπομένως νά προετοιμάζει τόν ἐρχομό τῆς Νέας Δημοκρατίας καί τῆς δικῆς τῆς «κακῆς» συνταγῆς: λιτότητα, ἀντιπληθωριστική πολιτική (ὥστε νά ἔρθουν κάποτε οἱ ἐπενδύσεις), ἀνεργία, ἀποκρατικοποίηση τοῦ χρεοκοπημένου ἀπό τό ΠΑΣΟΚ δημόσιου τομέα. Ποιός εἶπε ὅτι γιά τήν κατάργηση τοῦ δημόσιου τομέα, τήν ὁποία προωθεῖ ἡ ΝΔ, δέν εὐθύνεται κυρίως τό ΠΑΣΟΚ, πού συνειδητά τόν χρεοκόπησε καί πού εἶναι πανέτοιμο νά πράξει καί πάλι τό ἴδιο;

Ἄπέναντι σ' αὐτό τόν φαῦλο κύκλο, ἡ Ἀριστερά δίνει δύο ἀπαντήσεις. Τό ΚΚΕ ἐπαγγέλλεται τήν κατάργηση τοῦ φαύλου κύκλου διά τῆς κατάργησης τοῦ καπιταλισμοῦ, πού βέβαια προϋποθέτει τήν οἰκοδόμηση τοῦ «σοσιαλισμοῦ σέ μιά μόνο χώρα». Πρόκειται γιά τήν πολιτική καί τίς ἀντιλήψεις πού κυριάρχησαν στή Σοβιετική Ἐνωση ἐπί 70 χρόνια καί πού πρόσφατα χρεοκόπησαν καί τυπικά.

Ἀπομένει ἡ πολιτική τοῦ «ἄσχημου» πού ἀκολουθεῖ ὁ Συνασπισμός, τοῦ ἄσχημου ἐπειδή εἶναι γκρίζα ἢ ρόζ ἢ μεσοβέζικη — ὅπως θέλετε πείτε την. Κι ὅμως, νομίζω ὅτι στίς σημερινές συνθήκες, ἂν ὑπάρχει κάποια δυνατότητα νά διασωθεῖ π.χ. ὁ δημόσιος τομέας, ἡ ἔννοια τῆς κοινῆς ὠφέλειας, νά ἀποτραπεῖ ἡ ἰδιωτικοποίηση καί ἡ ἐμπορευματοποίηση τῶν πάντων, νά συντηρηθεῖ ἡ ἔννοια τῆς κοινότητας, ἡ δυνατότητα αὐτή βρίσκεται στήν κατεύθυνση στήν ὁποία κινοῦνται καί οἱ ἀναζητήσεις τοῦ Συνασπισμοῦ: τή λειτουργικότητα, τήν παραγωγικότητα, τήν ἐπιχράτηση ὀρθολογικῶν κριτηρίων στόν τομέα τῆς ἐργασίας, στόν τομέα πού ἀφορᾶ τοὺς ἐργαζομένους, ὥστε νά διατηρηθεῖ ὁ δημόσιος χαρακτήρας, ἡ κυριότητα καί ἡ κυριαρχία στόν τομέα πού ἀφορᾶ ὅλη τήν κοινωνία. Ἡ ρόζ ἄποψη, ἡ ἄσχημη ἄποψη, εἶναι στίς σημερινές συνθήκες ἡ πιό σκληρή, ἄσχετα ἂν κανεῖς μας δέν θέλει νά τό παραδεχθεῖ αὐτό, λόγω ἀκριβῶς τῆς ἀσχήμιας τῆς, τῆς ἀμυντικότητάς τῆς. Κανεῖς δέν θέλει νά παίξει ἄμυνα καί πολύ περισσότερο τερματοφύλακας. Ὅμως, στό ποδόσφαιρο, ὅταν οἱ ἀντίπαλοι ἐπιτίθενται πρὸς τὰ καρέ σου, ἕνας τρόπος ὑπάρχει νά μὴν ἀμυνθεῖς, νά περάσεις στήν ἐπίθεση: χωρίς τήν μπάλα. Δέν εἶναι βέβαια ἀδύνατον κάποιοι νά παίξουν ποδόσφαιρο καί κάποιοι ἄλλοι θέατρο στό ἴδιο γήπεδο. Μόνο πού τό σκόρ συνεχίζει νά γράφει...

Τριετία ἦταν ἡ ἐξωτερική πολιτική καί ἰδιαίτερα τό Μακεδονικό. Ἀπὸ τήν ἐξέλιξη αὐτοῦ τοῦ ζητήματος θά

ἐξαρτηθεῖ σέ μεγάλο βαθμό ἡ διεθνῆς θέση τῆς χώρας στό μέλλον, ἀλλά καί ἡ θέση τῆς, ὁ ρόλος τῆς στὰ Βαλκάνια, τό τοπίο δηλαδή πού θά παρουσιάζει ἡ περιοχή μελλοντικά. Πρόκειται γιά ζητήματα πού μᾶς ἀφοροῦν ἄμεσα, ἀφοῦ ὅλοι μας κατοικοῦμε σ' αὐτὴ τή χώρα καί ὑποκείμεθα στή μοίρα τῆς.

Θά ἀνφερθῶ καί πάλι στό ΠΑΣΟΚ, ἀφοῦ οἱ δημοσκοπήσεις τό φέρνουν πρῶτο καί εἶναι πολύ πιθανό νά εἶναι στήν κυβέρνηση στίς 11 Ὀκτωβρίου. Θά πρόκειται, λοιπόν, γιά μιά πολύ ἐπικίνδυνη κυβέρνηση, ἡ ὁποία κινεῖται στή λογική τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τόν προάγει. Στό προεκλογικό πρόγραμμα τοῦ ΠΑΣΟΚ, σέ τηλεοπτικές προεκλογικές συζητήσεις, τό κόμμα αὐτό δέν δέχεται τίς διαδικασίες, ἀλλά καί τήν οὐσία τῆς μεσολάβησης τοῦ ΟΗΕ, παραμένει ἀδιαπραγμάτευτο ὡς πρὸς τό ὄνομα καί ἐπαγγέλλεται μιά πολιτική πίεσης (μέ κλείσιμο συνόρων καί ἄλλα μέσα πού θά βρεθοῦν στήν πορεία) πρὸς τοὺς Βόρειους γείτονές μας, ὥστε νά τοὺς ἀναγκάσει κάποια στιγμή νά ὑποταχθοῦν στίς ἐλληνικές θέσεις. Ἄν ἐφαρμοσθεῖ αὐτὴ ἡ πολιτική, ἡ Ἑλλάδα θά καταστεῖ ἀπόβλητο τῆς διεθνούς κοινότητας καί τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν, θά κινδυνεύσει σοβαρά ἡ συμμετοχή τῆς στήν ΕΟΚ, θά προαχθεῖ ἡ διαίρεση τῶν Βαλκανίων μέ τή συμμετοχή τῶν διαφόρων χωρῶν σέ ἄξονες καί ἀντιάξονες καί, τέλος, ἡ ὁποια ἰσορροπία ὑπάρχει αὐτὴ τή στιγμή με τήν Τουρκία θά διαταραχθεῖ σέ βάρος τῆς χώρας μας, διατάραξη πού θά μπορούσε νά ἐνθαρρύνει ἀκόμα καί τόν πόλεμο.

Θεωρῶ τὰ ζητήματα αὐτά ἀρκετά σοβαρά γιά νά παίξει κανεῖς μαζί τους (εἴτε ὡς κόμμα εἴτε ὡς ψηφοφόρος). Ἐπιθυμῶ, δηλαδή, μέ τήν ψήφο μου νά ἐνισχυθοῦν στή Βουλή ἀπόψεις (καί φωνές καί κυρίως ἔδρες, ψῆφοι) πού εἶναι ὅσο τό δυνατόν συγγενέστερες πρὸς τίς δικές μου. Ὅχι γιά τήν ἀνασύνθεση τῆς Ἀριστερᾶς καί ἄλλα μεγαλεπήβολα (πού ἄλλωστε δέν περνᾶνε, ποτέ δέν περνοῦσαν ἀπὸ τίς ἐκλογές), μά γιά πιό πεζοὺς λόγους. Γιά τοὺς ἴδιους λόγους, δηλαδή, καί τοποθετούμενος ἀπέναντι στὰ ἴδια προβλήματα πού ἀντιμετωπίζει τό 95 % τῶν συμπατριωτῶν μας. Δέν μέ ἐνοχλεῖ καθόλου πού στό ἐπίπεδο τῆς συμπεριφορᾶς δέν θά διαφοροποιηθῶ ἀπὸ τή μάζα τῶν ψηφοφόρων. Μοῦ ἀρκεῖ νά διαφοροποιηθῶ, στό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, στό ἐπίπεδο τῆς ψήφου.

έν μπορεῖ, δέν γίνεται ν' ἀρχίσει μιά σχολική χρονιά χωρίς ὁ ἐκάστοτε ὑπουργός Παιδείας καί Θρησκευμάτων καί ὁ σταθερός συμβουλάτορας του, τό Παιδαγω-

γικό Ἴνστιτούτο, νά μήν ἐφεύρουν καί νά μήν διατάξουν μιά ὁποιαδήποτε καινοτομία. Πρόκειται γιά μιά παράδοση πλέον, πού ἔχει στόχο νά ὑπενθυμίσει τήν ἐξουσιαστική δυνατότητα τοῦ ὅποιου ὑπουργοῦ καί τή «γόνιμη» ὑπαρξη τοῦ Ἴνστιτούτου. Ὁ στόχος εἶναι εὐκολα ἐξηγήσιμος, ἂν συνυπολογιστεῖ ἡ ἀδυναμία ὑπουργῶν καί ἴνστιτούτων νά ἐπιφέρουν κάποια οὐσιαστική ἀλλαγὴ στό χώρο τῆς παιδείας, νά ὁραματιστοῦν καί νά ἐφαρμόσουν μιά ὀλοκληρωμένη προοπτική πού θά ἐβγαζε τό ἐλληνικό ἐκπαιδευτικό σύστημα ἀπό τόν φαῦλο κύκλο τῆς μετριότητος καί τοῦ παραλογισμοῦ. Ἐπιδεικνύονται, λοιπόν, κάθε Σεπτέμβριο ἀπό ἀνάγκη, καθὼς καί πάλι δέν ἔχουν τίποτα οὐσιαστικό νά ἐπιδείξουν.

Τό φετινό ἐφεύρημα ἦταν αὐξηση τῶν ὥρῶν διδασκαλίας καί προσθήκη μαθημάτων μέ βαρύγδουπα ὀνόματα: «διδασκαλία τῶν ἐθνικῶν θεμάτων» στήν πρώτη γυμνασίου, ἀγγλικά, ὑπολογιστές, δεύτερη γλῶσσα. Γιά νά μήν ξεχνιόμαστε μέ τούς προγόνους, ἀρχαῖα ἐλληνικά σέ ὅλα τά γυμνάσια, καί γιά νά μή μᾶς ξεφύγει κανένα παιδί μέ ταλέντο καί ἀνεξαρτησία σκέψης, ἔχθεση ἀπό φυλλάδια... συγγνώμη, ἀπό «εἰδικό» ἐγχειρίδιο. Καί ἐπειδή αὐτός ὁ ἀχταρμάς δέν χωράει στίς ὑπάρχουσες ὥρες διδασκαλίας, δίπλα στήν ἀκλόνητη «κατήχηση καί λειτουργική», ἡ λύση εἶναι μία. Αὐξηση τῶν ὥρῶν διδασκαλίας ὡς τά ὅρια τῆς φυσικῆς ἐξόντωσης. Ἀπό 30 σέ 33 ὥρες γιά τήν Α' γυμνασίου, ἀπό 30 σέ 35 ὥρες γιά τή Β' καί τή Γ' γυμνασίου. Καί λέμε φυσικῆς ἐξόντωσης διότι μᾶλλον ἀσήμαντα διαταράχθηκε ὁ ὕπνος τῶν πάσης φύσεως φροντιστῶν, ἀλλοδαπῶν γλωσσῶν ὡς καί πάσης φύσεως ἐπιστημῶν, μέ τήν ἀναγγελία τῶν περὶ ἀγγλικῶν, δεύτερης γλῶσσας καί συναφῶν διακηρύξεων. Αὐτοὶ ξέρουν πῶς ἡ νέα σχολική πίεση μᾶλλον καλό θά κάνει στοὺς κύκλους ἐργασιῶν τους, καθὼς τά παιδιά θά τρέχουν ὀλοένα καί περισσότερο γιά νά καλύπτουν τίς σχολικὲς τρύπες. Θά τρέχουν δέ μετὰ τό σχολεῖο ἀνεβάζοντας τίς ὥρες ἐργασίας τους —μαζί μέ τή μελέτη στό σπίτι— σέ περισσότερες ἀπὸ 60 τήν ἐβδομάδα!

Πιλαλά σαν ἄλογο...

(μονοτονικό προπαντός)

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Ἐπάρχει φυσικά πλῆθος ἐπιχειρημάτων συνηγορίας. Στά ξένα, λέει τό ὑπουργεῖο, καί οἱ μέρες καί οἱ ὥρες διδασκαλίας εἶναι περισσότερες. Προφανῶς πεισματικά ἀρνεῖται νά συ-

νυπολογίσει στίς στατιστικὲς του τίς φροντιστηριακὲς ὥρες πού ἡ ποιότητα τῆς ἐκπαίδευσης καί τό ἀνόητο ἐξεταστικό σύστημα ἐπιβάλλουν. Ἄν συνυπολογιστοῦν αὐτά τά προφανῆ, τότε καί οἱ μέρες καί οἱ ὥρες πού ἀφιερώνουν τά παιδιά τῆς χώρας μας στή σχολική διαδικασία ὑπερέχουν κατά πολὺ τῶν ἀναφερόμενων δυτικῶν ἢ ἀνατολικῶν παραδειγμάτων. Τό ἴδιο ὑπερέχουν ἐπίσης καί τά ποσά πού οἱ Ἕλληνες γονεῖς τῶν μαθητῶν εἶναι ὑποχρεωμένοι νά σπαταλοῦν στό βωμό αὐτοῦ τοῦ κατ' ὄνομα δωρεάν ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος!

Ἐκεῖ ὅμως πού τό χάσμα εἶναι τερατώδες καί ὀδηγεῖ σέ πλῆθος θλιβερῶν ὑποψιῶν καί σκέψεων, εἶναι στό ἀποτέλεσμα τῶν ἀντίστοιχων ἐπενδύσεων στά παρ' ἡμῖν καί στά ξένα. Ἐναν ὅποιονδήποτε στοιχειωδῶς ἐντιμο ὑπουργό Παιδείας ἢ παιδαγωγικό συμβουλάτορα θά ἔπρεπε νά τόν ἀνησυχεῖ τό γεγονός ὅτι ἐλάχιστα παιδιά τοῦ λυκείου μποροῦν νά ὀνομάσουν περισσότερα ἀπὸ τρία ποτάμια τῆς χώρας μας ἢ τῆς Εὐρώπης, νά βροῦν τήν ἡμερομηνία πού ἡ Ἑλλάδα ἐγινε ἐπίσημα ἀνεξάρτητο κράτος, νά περιγράψουν τό πῶς κινεῖται ἓνα αὐτοκίνητο, πῶς ἔφθασαν ἄνθρωποι στή Σελήνη ἢ ἀπὸ τί φτιάχεται τό πλαστικό. Εἶναι δύσκολο νά βρεθεῖ Γερμανός ἢ Ἴσπανός ἢ Δανός ἢ κάποιος μαθητῆς ἀπὸ τά κράτη πού ἀρέσκεται νά μᾶς προβάλλει ὡς πρότυπα τό ὑπουργεῖο πού νά μήν μπορεῖ νά τά ἀπαντήσῃ στά ἐρωτήματα αὐτά καθὼς καί στό μέ ποιά κράτη συνορεύει ἡ χώρα του. Γιά δοκιμάστε στοὺς δικούς μας...

Ἐποφιάζομαι ὅτι πάσχει ἡ χώρα ἀπὸ ἠθελημένη ἔλλειψη ἐντιμότητος στά ὑπουργικά καί στά συμβουλευτικά ἐκπαιδευτικά τῆς κλιμάκια, σ' αὐτά πού κάθε Σεπτέμβριο ἢ κάθε ἐκλογές, ἀντὶ νά ἀναφερθοῦν στά οὐσιαστικά, ρητορεύουν περὶ ὥρῶν κι ἐργατικότητας, προβάλλοντας παραπλανητικὲς καί πλαστὲς συγκρίσεις. Μᾶς δουλεύουν, στήν κοινή διάλεκτο. Μᾶς δουλεύουν μέ ἀφάνταστο θράσος, γιά νά εἴμαστε ἀκριβεῖς. Καί τό γεγονός ὅτι αὐτοὺς τούς «ἀρμόδιους» δέν τούς ἔχει πάρει κανεὶς ἀκόμα μέ τίς πέτρες πιστοποιεῖ περισσότερο τό φτωχὸ ἐπίπεδο τῆς τρέχουσας νεοελληνικῆς ἐκ-

παιδευτικῆς καί μορφωτικῆς μας κατάστασης.

Ἵπάρχουν φυσικά καί οἱ «κεντρῶες» παρατηρήσεις ἐπ' αὐτῶν τῶν ζητημάτων. Ὅπως αὐτές πού δημοσίευσε στήν *Καθημερινή* ὁ ἀντιπρύτανης τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, καθηγητής στήν κοινωνιολογία τῆς ἐκπαίδευσης. Ὁ ὁποῖος βρῖσκει μέν τά ὠράρια ἐξοντωτικά, ξεπερνᾶ δέ τήν οὐσία καί τό πρόβλημα προτείνοντας —μέ παχιά μαῦρα γράμματα— ὡς πανάκεια τήν ἐπιστροφή στήν ἐξαήμερη σχολική ἐβδομάδα. Μαθήματα τό Σάββατο. Εὐφύες! Εὐφύεστατο! Ἔτσι, γιά νά ξέρουμε σέ τί κόσμο ζοῦμε δηλαδή. Ἡ μόνη δέ ἀνησυχία τοῦ ἐν λόγῳ πρυτάνεως εἶναι μήπως χαρακτηριθεῖ ἀντισυνδικαλιστής καί σπεύδει νά ὑποσχεθεῖ τή διατήρηση τῆς πενθήμερης ἐβδομάδας γιά τούς καθηγητές τῆς μέσης ἐκπαίδευσης. Στίς «κεντρῶες» ἀπόψεις, βλέπετε, πρέπει ὅλος ὁ κόσμος νά νιώθει εὐχαριστημένος στό τέλος. Ἀπό κεῖ καί ἡ ἀσάφεια καί ἡ ἀερολογία μπροστά στά συγκεκριμένα, στό ἴδιο πόνημα. Στό ποιές «δεξιότητες» μποροῦν νά ἀντικαταστήσουν οἱ ἠλεκτρονικοί ὑπολογιστές στό σχολεῖο, λόγου χάριν. Ὁ νοῦς μου πῆγε στό γράψιμο καί τήν προπαίδεια, ἀλλά ἄς μήν ἀδικούμε τόν κ. ἀντιπρύτανη. Μᾶλλον ἔχει στό νοῦ του τόν περιορισμό τῶν θρησκευτικῶν, τῆς «κατήχησης καί τῆς λειτουργικῆς», σέ ὄφελος τῶν «ὑψηλῆς τεχνολογίας» μαθημάτων.

Τό σύστημα πάντως, ἐνισχυμένο ἀπό τήν περίπου ὀλοκληρωτική ἀπουσία ἀντίλογου, καλά κρατεῖ. Ὁρες ὀλόκληρες πρέπει νά ἀντιγράφουν τά παιδιά τῆς πρώτης τοῦ δημοτικοῦ μακροσκελῆ κείμενα τοῦ τύπου «*Πιλαλά σαν ἄλογο...*» |ἐγχειρίδιο Ἡ γλώσσα μου, Α' δημοτικοῦ| ἢ τοῦ ἀνώτερου ἐπιπέδου «*Χιλιάδες ἐλληνάκια ἀπό κάθε μεριά, καλά κι αρματωμένα, πάνε για γράμματα* |ἐγχειρίδιο Ἡ γλώσσα μου, Β' δημοτικοῦ|. Μέχρι νά μεγαλώσουν καί νά μάθουν νά ἀντιγράφουν καί ν' ἀποστηθίζουν... «ἐκθέσεις ἰδεῶν» (ποιανοῦ ἰδεῶν;), θά ἔχουν ἐμβαπτισθεῖ ἀμέτρητες φορές σέ μιᾶ διδακτική διαδικασία πού συγγενεῖ ἀμεσα μέ τήν ἀντιγραφική πρακτική τῶν καλόγερων τοῦ Μεσαίωνα. Τέτοιες ἐμβέλειες καινοτομίες!

Κι ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τό χαλάζι τῶν νέων βιβλίων —ὅσο κι ἂν πολλά ἀπό αὐτά ἀποτελοῦν ὀπωσδήποτε σημαντική πρόοδο σέ σχέση μέ τά παλαιότερα— πού ἐκτοξεύονται κάθε σχολική χρονιά, διευρύνει ἕνα σῶμα διδακτέας ὕλης ἤδη τερατώδες. Ἡ ἀπό τό νόμο δέ ὑποχρεωτική παρακολούθηση τῆς δομῆς τῶν σχολικῶν ἐγχειριδίων ἀπό τούς διδάσκοντες δολοφονεῖ ὅποιαδήποτε ἀπόπειρα ἀπελευθέρωσης τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας ἀπό

αὐτούς τούς ὀγκόλιθους καί ἀπαγορεύει τήν ὅποια δημιουργική διαδικασία καί τήν ὅποια δημιουργική πρωτοβουλία στήν τάξη. Τώρα τό γιατί χρειάζεται νά ἀναβαθμιστεῖ ἡ ἐκπαίδευση τῶν διδασκόντων στή στοιχειώδη (σέ πανεπιστημιακή) καί μέση (μέ πλῆθος ΠΕΚ κ.λπ.) ἐκπαίδευση, τόν καιρό ἀκριβῶς πού τούς ἀφαιροῦσαν κάθε δυνατή πρωτοβουλία στήν ἐξάσκηση τῶν καθηκόντων τους, αὐτά μόνο πολιτικοί καί σύμβουλοι πολιτικῶν (γιά νά μήν ποῦμε πολιτικάντηδων) θά μποροῦσαν νά τά ἐξηγήσουν.

Ἀνάμεσα στά ἀρχαῖα καί στούς ἠλεκτρονικούς ὑπολογιστές, βαθιά νυχτωμένη μέσα στίς ἐκάστοτε κυβερνητικές καί συμβουλευτικές ἰδεοληψίες, ἡ ἐλληνική ἐκπαίδευση βυθίζεται σέ ἀσαφοῦς κατεύθυνσης δίνες. Πράγμα πού δέν εἶναι μέν ἰδιαίτερα ἐνοχλητικό γιά τό παραγωγικό δυναμικό τῆς χώρας μας, ὅπου ἡ ἀγορά τεχνολογίας, ἡ ἀναζήτηση ἐπιδοτήσεων καί ἡ χαμηλοῦ ἐπιπέδου τουριστική ἐπένδυση δέν ἀπαιτοῦν παρά ἐλάχιστες γνώσεις, εἶναι ὅμως κοινωνικά καταστροφικό. Ἡ λεγόμενη «κρίση ὁραμάτων» πού ἐμφανίζεται στήν πολιτική ὡς ἀντανάκλαση τῆς ἀντίστοιχης κοινωνικῆς, τείνει νά περάσει τό σημεῖο τῆς μή ἐπιστροφῆς. Ἐκεῖ, δηλαδή, ὅπου δέν θά ὑπάρχει πλέον οὔτε ἡ στοιχειωδῶς ἀναγκαῖα παιδεία γιά τή διαμόρφωση κάποιου σφαιρικοῦ κοινωνικοῦ αἰτήματος ἢ γιά τήν ἐπικοινωνία τῆς ὅποιας ἰδέας μέ τόν κοινωνικό περίγυρο. Τά φαινόμενα πού συνοδεύουν αὐτή τή διαδικασία βρῖσκονται ἤδη γύρω μας. Κοινωνικός χῶρος κατακερματισμένος, παραδομένος στήν ἰδιώτευση, στή μικροσυμμερονοτολική λογική, στήν ὑστερία καί στήν ἐνστικτώδη ἀντίδραση. Ἀνοικτός στούς μεταφυσικούς φόβους, στόν παραλογισμό, στόν ἐθνικισμό, στόν ρατσισμό, στό μίσος, γιά νά λέμε τά πράγματα μέ τ' ὄνομά τους.

Ἡ ἐξουσία βολεύεται μέ αὐτά τά ἀποτελέσματα. Τῆς ἐπιτρέπουν νά διδάσκει στά σχολεῖα «ἀγωγή τοῦ πολίτη» (!) καί τά περί ἐλευθεριῶν κεφάλαια στίς ἐτοιματζίδικες φροντιστηριακές ἐκθέσεις, καί τήν ἴδια στιγμή νά ἐξοντώνει τόν ὅποιο Σκυφτούλη μέ τό ἔτσι θέλω, χωρίς περίπου κανεῖς νά ἀντιλαμβάνεται τά ὅσα ἐγκλήματα συντελοῦνται σέ βάρος τῶν στοιχειωδῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν μέσα σ' αὐτή τήν ὑπόθεση. Σέ ἄλλους καιρούς ἡ ἀηδία πού μιᾶ τέτοια ὑποκρισία προκαλεῖ θά ἔτρεφε καί θά κινητοποιοῦσε τήν Ἀριστερά. Σήμερα φαίνεται ὅτι ὁ κόσμος ἔχει γυρίσει πολύ πίσω...

Ηταν μόλις πρὶν μερικά χρόνια. Καί τότε γίνονταν ἐκλογές, ὑπῆρχαν καί τότε κόμματα, ὑποψήφιοι, συγκεντρώσεις, ἐκδηλώσεις, μαζώξεις. Τότε ἀχολογοῦσαν οἱ ντουντουές, τὰ συνεργεῖα

Ἔλλοτε καί τῶρα: τὰ ἴδια

τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη

τῶν κομματικῶν νεολαιῶν συναγωνίζονταν τό ἓνα τ' ἄλλο, πάστωναν μέ ἀφίσες τοίχους καί κολόνες, ἄγριος, κι ὄχι μόνο μεταφορικά ἢ φραστικά, ὁ καβγάς γιά τήν περιφρούρηση τῆς ἀφίσας. Ὁ κόσμος στό δρόμο ἀνέπνεε προεκλογική μπόχα, ἀδύνατον τὰ συνεργεῖα τοῦ δήμου νά μαζέψουν τό σωριασμένο χαρτολόι. Σέ καφενεῖα, καφετέριες, πλατεῖες καί πηγαδάκια βροχή τὰ ἐπιχειρήματα ἢ ὅ,τι ὁ καθένας θεωροῦσε ἐπιχείρημα πού θά κεφαλοκλείδωνε τόν ἀντίπαλό του. Συνέβαινε μάλιστα, πότε πότε, στήν κρατική τηλεόραση νά ἐμφανίζονται γιά κανένα δεκάλεπτο καί οἱ ἐκπρόσωποι τῶν μὴ κυβερνητικῶν κομμάτων καί ἔτσι διέκοπταν γιά λίγο τόν φιλοκυβερνητικό μονόλογο τῶν κρατικῶν ΜΜΕ. Δέν εἶχαμε τότε «ἐλεύθερη» ραδιοφωνία καί τηλεόραση· οἱ ἔφημερίδες ὅμως, πάντα μέ τὰ ξύλινα στοιχεῖα, τήν ἴδια ξύλινη γλώσσα, στό μετερίζι τῆς ἐνημέρωσης. Στίς ὀργανώσεις καί τὰ ἐκλογικά κέντρα χαμός, γιατί, ἐκεῖνα τὰ χρόνια τὰ παλιά, δηλαδή μόλις πρὶν πέντ' ἕξι χρόνια, ἀπό ὀργανώσεις ἄλλο τίποτε. Τά γνωστά: κουβέντες ὡς τό πρῶι, συνεδριάσεις, καταμερισμός καθηκόντων, φροντίδες, ποιός ὁ δικός μας καί ποιόν θά ψήσουμε, συγκλονιστικές εἰδήσεις ἀνά πεντάλεπτο ἀπό τήν τάδε γειτονιά, τί θά γίνει μέ τό ὑλικό, τήν ἀφισοκόλληση, ἢ ἔφημερίδα προκλητικά νά φαίνεται ἔξω ἀπ' τό ταγάρι, συνεστιάσεις, ἐξορμήσεις στήν ἐπαρχία, ἔρανοι, κουπόνια. Στά κομματικά γραφεῖα στοῖβες τὰ φυλλάδια ἐφ' ὅλης τῆς ὕλης, οἱ πόλεις ἓνας ἀπέραντος σκουπιδότοπος, δέν ἔμεινε τοῖχος, δένδρο καί βράχος χωρὶς λαοσωτήριες ἐπιγραφές. Γενικῶς τὰ πνεύματα ξαναμμένα. Ὅσο γιά τὰ κορμιά, ἔρευαν στά πόδια τους καί τὰ στόματα ἔβγαζαν τή φάουσα.

Υστερα ἐξευρωπαίστήκαμε. Ὅλ' αὐτά, ὅπου ὁ καθένας ἔλεγε τή χαζομάρα του θεωρώντας τήν μάλιστα κατάδική του, δέν εἶναι παρά ἀναχρονιστικές ἐπι-

βιώσεις. Ἡ διεξαγωγή τῆς μάχης ἀνατέθηκε σέ ἔμπειρους δημοσιογραφίστες καί διαφημιστές, οἱ δημοσκοπήσεις δίνουν τόν παλμό τοῦ κόσμου μέρα τήν ἡμέρα δημιουργώντας πραγματικότητες πρὶν ἀπ' τήν πραγματικότητα,

τετελεσμένα πρὶν ἀπ' τή μεγάλη στιγμή, πού ἀπλῶς θά ῥθει νά ἐπιβεβαιώσει τίς προβλέψεις καί τήν ἐπαγγελματική ἐπάρκεια τῶν ἐταιρειῶν δημοσκοπήσεως μέ τὰ ξενικά ὀνόματα. Οἱ ὑποψήφιοι πέρασαν ἀπό ἐξουχιστικό ἔλεγχο γιά νά κατασκευασθεῖ τό κατάλληλο ἱματζ, φτιασιδώθηκαν, ἢ ἐμφάνιση στά κανάλια καί τὰ FM ξεπέρασε σέ σπουδαιότητα τήν ἐπίσκεψη στή λαχαναγορά καί στίς ΔΕΚΟ, προσέχτηκαν ὅλες οἱ λεπτομέρειες. Μόνο πού δέν βρέθηκε κάποιος χριστιανός νά συμβουλευε τόν Μητσοτάκη, ὅταν μιλάει ὄρθιος, νά κρατάει ἀπ' τό κάθε χέρι ἓνα βαρίδι εἴκοσι κιλῶν μήπως καί σταματοῦσαν οἱ ὤμοι του ν' ἀνασηκώνονται σπαστικά σέ κάθε φράση. «Σ' αὐτήν τή σειρά ἰδεῶν» ἐπιστρατεύτηκε ἢ σημειολογία, μελέτη συνταγματικῶν καί παραδειγματικῶν ἀξόνων ὑπέδειξε τούς συμβολισμούς καί τούς τονισμούς τῆς γιγαντοαφίσας, ἢ ταχύβολη καί, εἰ δυνατόν, ἢ κατὰ τεξάνικο τρόπο ἐκφορά τοῦ λόγου ἀντικατέστησε τὰ παραδοσιακά ρητορικά μελίσματα, γενικεύτηκε ὁ τονισμός στήν πρό-προ-προπαραλήγουσα, κατὰ παράβαση τῆς ἐντολῆς τοῦ Μουφλουζέλη πού δίδασκε ὅτι ἢ προπαραλήγουσα ποτέ δέν περισπᾶται, βγῆκαν γραβάτες ἀνοιξιάτικες μέ μεγάλους κόμπους, φλοτάν, πορτοκαλόχρωμα καί κροκάτα κουστούμια, ἢ βαρύγδουπη μηδαμινότητα ἀγωνιᾶ γιά τὰ μεγάλα προβλήματα καί καλεῖται νά «τά ἀπαντήσει» ἐντός δύο λεπτῶν, στό πόδι, ἰδρωμένη, ἀσθμαίνουσα — χρονομετριεῖται ἀκόμη καί τό βήξιμο, ἀλίμονό της ἂν βῆξει τρεῖς φορές. Τρεῖς-τέσσερις ἀρχιερεῖς τῆς ἐνημέρωσης πατᾶνε τό κουμπὶ στό πιό κρίσιμο σημεῖο γιά νά μεταδώσουν διαφημιστικά μηνύματα γιατί, εὐκαιρία πού εἶναι, ἢ «ἐλεύθερη» τηλεόραση πρέπει νά ἐξασφαλίσῃ τόν ἄρτον αὐτῆς τόν ἐπιούσιον. Γιγαντοαφίσες, ἐντάξει, ὑπάρχουν καί ἀεροπανῶ ὑπάρχουν καί τρικάρια κι ἀτομικές ἀφίσες καί συγκεντρώσεις, δέν ἀπαρνηθήκαμε ἐντελῶς τήν παράδοσή μας καί τήν ἑλληνικότητά μας. Ἄλλαξε,

ὅμως, τό τοπίο. Ἡ μάχη διεξάγεται στήν ὠχρή ὀθόνη, τά μέσα της οἱ πέντε ἀπλές, καραμπινάτες φράσεις πού θά ξαπλώσουν στό καναβάτσο τόν ἀντίπαλο καί θά δώσουν στόν ἀραγμένο στήν πολυθρόνα τηλεθεατή τήν ἐντύπωση ὅτι νικήσαμε. Τό πᾶν εἶναι ἡ ἐντύπωση, νά μοιάζουν τά λόγια καί τά πρόσωπα μέ τό προκατασκευασμένο ὁμοίωμά τους. Σάν τό μαυρισμένο ἀπ' τήν ἡλιοθεραπεία κορμί: μαῦρο εἶναι, καλό μοιάζει. Πρόσωπο κυρίαρχο (ὅπως λέμε «πρόσωπο» στήν ὀρθόδοξη παράδοσή μας ἢ ὅπως ἐννοοῦν τό «κυρίαρχο» οἱ κυρίαρχες δυνάμεις) ὁ ψηφοφόρος, αὐτός πού, ξάπλα στήν πολυθρόνα, ἀπολαμβάνει τό θέαμα τοῦ ἑαυτοῦ του, κι ἐπιλέγει ὅ,τι διάλεξαν ἄλλοι γι' αὐτόν. Ἔτσι δέν γίνεται καί στήν Ὀλλανδία;

Αλλοτε, λοιπόν, ἡ προεκλογική ἀτμόσφαιρα μέ τίς ντουντοῦχες καί τά συνεργεῖα ἀπέπνεε ἀνατολίτικη ὑπανάπτυξη ὅπου οἱ ἰδεολογίες καί τά προγράμματα, οἱ φάτσες καί τά κόμματα ἀνακατώνονταν μέ ἀλευρόκολλα, ἰαχές καί πολιτικολογίες. Ἔπρεπε νά προοδεύσουμε. Κι ἔγινε. Ἀνακατώθηκε ἡ πληροφορική μέ τήν μπριγιαντίνη τοῦ Χατζηνικολάου, ἡ σημειολογία καί τό χρῆμα, τά στρογγυλά τραπέζια καί οἱ χορηγεῖες, τό διαφημιστικό σπότη καί ἡ γιγαντοαφίσα. Ὁ κόσμος, με-

λετώντας τίς δημοσκοπήσεις, ἔκατσε στήν πολυθρόνα του. Τήν ἔκατσε. Ἄφησε τίς πολιτικοῦρες, ὅπως τόν ὀρμήνευσε ὁ βάρδος τῆς γενιᾶς τοῦ '60, ἄλλος χώθηκε σ' ἐκεῖνο κεῖ τό μπάρ πού ξενουχτάει, ἄλλος κοιτάει τή δουλειά του. Δόθηκε καί τό σχετικό παράγγελμα ἀπό τήν ἰδεολογία τῆς μή ἰδεολογίας μ' ὄλο τό κύρος πού προσδίδει τό Νόμπελ.

Στροφή τῆς κεφαλῆς ἀριστερά: ὄλα εἶναι σατά
στροφή τῆς κεφαλῆς δεξιά: ὄλα εἶναι σατά.

Δέν γνώριζαν ἐκεῖνο τόν καιρό τόν Σαμαρᾶ, θά ρίμαρε πολύ καλά. Προοδεύσαμε «μέ κατεύθυνση» τήν εὐπρέπεια, ἀφήσαμε τό πεζοδρόμιο, τήν μπουλουκηδόν πολιτική, κάναμε ἐνενήντα «Κλίκ» δεξιά.

Ἀρχίζει, ὅμως, καινούργια ζαβολιά μέ τίς φεύτικες νοσταλγίες γιά ἐκεῖνον τόν καιρό τῆς αὐτοπρόσωπης πολιτικῆς συμμετοχῆς. Εἶναι σά νά νοσταλγεῖ κανεῖς τήν παλιά Ἀθήνα, ξεχνώντας ὅμως τίς μύγες της, τή σκόνη, τούς καβγάδες γιά τό νερό, τούς χοριοῦς στά πατώματα καί τόσα ἄλλα ὀχληρά, τότε πού δέναν τά σκυλιά μέ τά λουκάνικα. Κι ἀκόμη μεγαλύτερη γίνεται ἡ ζαβολιά γιατί ὄλοι ξέρουμε πῶς ἐνῶ αὐτή ἡ νιού λούκ πολιτική εἶναι γιά κλάματα, ὅπως ἦταν κι ἡ ἄλλη πού νοσταλγοῦμε, δέν κλαῖμε. Τή χρησιμοποιοῦμε, δηλαδή μᾶς χρησιμοποιεῖ. Εἶναι χρήσιμο πράγμα ὁ ψηφοφόρος.

Του Χρήστου Πικριδά

Συνασπισμό δά γηφίσω παρ' ὄλ' αὐτά

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλῆ

Από τὴν ἴδρυσή του, τὸ ἀνά χεῖρας περιοδικὸ στρατεύτηκε —γράφω τῆ λέξη καὶ τὴν ἀκούω νὰ ἤχει παρύτερα ἀκόμη καὶ σέ μένα— στὴν ὑπόθεση τῆς ἀνανέωσης τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος. Ἴδου ἀκόμη μερικὲς παλιομοδίτικες λέξεις πού ἀφήνουν παντελῶς ἀδιάφορους τοὺς πολλοὺς καὶ τίς ὁποῖες οἱ λίγοι δέν θέλουν πλέον νὰ ἀκοῦν, γιατί τοὺς δημιουργοῦν νοσταλγία ἢ τύψεις.

Γιατί ξεκινῶ, λοιπόν, τὴ δικαιολόγησή τῆς ψήφου μου χρησιμοποιώντας λέξεις πού παραπέμπουν στοῦ ἀπωθημένου παρελθόν; Οἱ ἐκλογές δέν ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸν καθένα νὰ ἀναλογισθεῖ ψύχραιμα τὸ παρὸν καὶ νὰ ψηφίσει ὠρμα γιὰ τὸ μέλλον; Γιατί μπλέκω μέ ξεχασμένες καὶ ἐν πολλοῖς ἐπώδυνες ἱστορίες;

Τὴν ἀπάντησή τῆ δίνει ὁ Κούντερα στοῦ νισεϊκότερο τῶν ἔργων του: Τὸ μέλλον ἀπὸ μόνο του εἶναι ἓνα ἄγνωστο, ἄμορφο καὶ σκοτεινὸ κενὸ πού δέν μπορεῖ νὰ ἀφορᾶ ποτέ τίποτε καὶ κανένα. Τὸ μέλλον δέν ἐνδιαφέρει παρὰ μόνον ἐπειδὴ ἐκεῖ διακυβεύεται ἀκριβῶς τὸ παρελθόν, παρὰ μόνον ἐπειδὴ ἀπὸ ἐκεῖ μπορεῖ νὰ ἀλλάξουν ἢ νὰ μὴν ἀλλάξουν μέ τὸν τρόπο τους, νὰ δικαιωθοῦν ἢ νὰ μὴν δικαιωθοῦν αὐτὰ πού πέρασαν. Ναί μέν κανένας δέν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ παρελθόν του. Κι ὅσο πιὸ πολὺ προσπαθεῖ νὰ τὸ ἀρνηθεῖ ἢ νὰ τὸ ξεχάσει, τόσο πιὸ ἀσφυκτικὰ αὐτὸ τὸν πιέζει καὶ τὸν καθορίζει. Ἀλλὰ ταυτοχρόνως, καὶ ἴσως παράδοξα, τὸ οὐσιαστικὸ διακύβευμα κάθε μάχης τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος δέν εἶναι παρὰ τρόπος ἐπιλεκτικῆς καὶ μεροληπτικῆς ἀνάγνωσής τοῦ παρελθόντος, δηλαδή τρόπος ἀλλαγῆς του. Μέ αὐτὴ τὴν ἔννοια, κάθε ὄραμα, κάθε ὑπόσχεση, κάθε στόχος εἶναι ὄραμα, ὑπόσχεση καὶ στόχος ἀλλαγῆς ὄχι τοῦ φευγαλέου παρόντος, ὄχι τοῦ φύσει ἀδιάφορου μέλλοντος, ἀλλὰ αὐτοῦ τούτου τοῦ παρελθόντος.

Μέ αὐτὸ δεδομένο, ξεκινῶ τὴ δικαιολόγησή τῆς ψήφου μου ἀναφερόμενος στὴν ὑπόθεση τῆς ἀνανέωσης τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, δηλαδή τὴν ὑπόθεση τοῦ σοσιαλισμοῦ, γιὰ τὸν ἑξῆς ἀπλούστατο λόγο: Ὅσο καὶ ἂν αὐτοὶ οἱ λίγοι πού παραδόξως ἐπιμένουν νὰ διαβάσουν τὸν Πολίτη τὸ θεωρήσουν ἀνίατη ψυχαναγκαστικὴ καθήλωση, ἀφόρητο δογματισμὸ ἢ περιφρονητέα ἀλαζονεῖα, ἐξακολουθῶ νὰ μὴν θεωρῶ, ἀκόμη καὶ τούτῃ τὴν ἔσχατη ἀπὸ μιά ἀποψη στιγμή, ὅτι οἱ ἰδέες πού ἔφευρε αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἠττήθηκαν στοῦ πεδίου ἐκείνης τῆς μάχης ὅπου κρίνονται πραγματικὰ οἱ ἰδέες. Γιὰ νὰ τὸ πῶ βάνανσα καὶ προκλητικὰ: Διεκδικῶ πλήρως τὸ παρελθόν τοῦ ἀνά χεῖρας περιοδικοῦ καὶ τὸ δικό μου, γιατί δέν θεωρῶ ὅτι αὐτὸ κάποιον ἔκανε κάποιον χοντρὸ λάθος. Ἀντίθετα, τίς πιὸ πολλές φορές, καὶ ἰδίως τίς κρίσιμες, ἔχε δίκιο.

Ἀναγνωρίζω, βέβαια, πὼς σήμερα δέν παίζεται κατὰ κανένα τρόπο καὶ πουθενά ἡ πολιτικὴ ἢ ἔστω ἡ ἀκαδημαϊκὴ διακίωση τῶν ἰδεῶν πού πρέσβευε καὶ πρεσβεῖ οἱ Πολίτης. Διαπιστώνω καὶ ἐγὼ μαζί μέ ὄλους ὅτι ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού ἐλάχιστοι ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης —δηλαδή τὴν ἐποχὴ ὅπου οἱ λίγοι τὴν υπεράσπιζαν μέ τὸν τρόπο τους καὶ οἱ πολλοὶ τὴν λειδωροῦσαν ἐπίσης μέ τὸν

τρόπο τους— κύλησε πολὺ νερὸ στ' αὐλάκι καὶ σήμερα ἀνεξαιρέτως ὄλοι περὶ ἄλλα τυρβάζουν. Ἐκτιμῶ δέ μαζί μέ τοὺς πολλοὺς ὅτι αὐτὸ πού ὑπῆρξε ἀπολύτως καθοριστικὸ γιὰ τὴν ῥαγδαία ἐν προκειμένῳ ἀλλαγὴ τοῦ σκηنيκοῦ εἶναι ὅτι ἐξαφανίσθηκε ὀριστικά ἀπὸ τὸ προσκήνιο, σύσσωμο καὶ στὴν δλότητά του, ἐκεῖνο πού *στὴν κοινὴ συνείδηση* ἀποτελοῦσε ἐξ ὀρισμοῦ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἀνανεωτικοῦ ἐγχειρήματος, δηλαδή τὸ στρατόπεδο τοῦ «ὑπαρκτοῦ κομμουνισμοῦ».

Μπορεῖ εὐκόλα νὰ διαπιστωθεῖ ἀπ' ὄσους τὸ ξεχάσαν ὅτι πολὺ καιρὸ πρὶν πέσει τὸ Τεῖχος τοῦ Βερολίνου, δηλαδή ἤδη ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ ἀτυχῆς Γκορμπατσὼφ πῆρε τὰ ἡνία τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσης, ὁ Πολίτης ἀνέλαβε περίπου μόνος του νὰ δείξει, μέ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ πολιτικὴ σαφήνεια καὶ ἐπιστρατεύοντας πλῆθος ἀπὸ θεωρητικὰ καὶ ἐμπειρικὰ ἐπιχειρήματα, ὅτι ἡ κατὰ Γκορμπατσὼφ «ἀνανέωση» τοῦ στρατοπέδου τοῦ «ὑπαρκτοῦ κομμουνισμοῦ» δέν ἔχε καμιά ἀπολύτως σχέση μέ τὸν στρατηγικὸ στόχο τοῦ ἐγχειρήματος πού ἔφερε τὸ συμβατικὸ (ὅπως κάθε ὄνομα) προσωνύμιο «ἀνανέωση τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος». Ὁ ἴδιος ὁ Γκορμπατσὼφ, ὁ Γέλτσιν καὶ, πολὺ περισσότερο βέβαια, ὁ Λιγκατσὼφ ἢ οἱ θλιβεροὶ πραξικοπηματίες ἐκείνου τοῦ Αὐγούστου ὑπῆρξαν πάντα γιὰ τὸν Πολίτη ἀσυμφιλίωτοι ἀντίπαλοι τοῦ πολιτικοῦ ἐγχειρήματος πού ὁ ἴδιος ἐπέδωκε νὰ ὑπηρετήσῃ. Ὡστόσο, ὅταν πιά ἔγινε φανερὸ σέ ὄλους γιὰ τὸ πού τραβοῦσαν ὄλες οἱ χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ κομμουνισμοῦ», οἱ ἀπόψεις τοῦ Πολίτη δέν δικαιώθηκαν στὴν κοινὴ συνείδηση, ὅπως ἀφελῶς ἴσως θὰ περιμενε κανένας. Τὸ σάργωμα ἀπὸ προσώπου γῆς ὄλων τῶν «κομμουνιστικῶν» καθεστώτων ἄφησε μετέωρες καὶ κατέστησε περίπου γραφικὲς ὄλες τίς ἀπόψεις πού προέρχονταν ἀπὸ τὴν ἴδια ἱστορικὴ μήτρα, μολοντί κάποιες ἀπὸ αὐτές, πολὺ καιρὸ πρὶν καὶ σέ ἀνυποπτο χρόνο, ἔχον διαχωρίσει τὴ θέση τους ὅσο πιὸ ριζικὰ καὶ κατηγορηματικὰ μπορούσαν. Οἱ ἰδέες τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης δέν ἠττήθηκαν, λοιπόν, ἀπὸ ἰσχυρότερες ἰδέες. Ὡς οἱ πολιτικὲς ἰδέες πού ἦταν, ἔπαθαν κατὰ ἴσως πολὺ χειρότερο: χωρὶς νὰ ἠττηθοῦν, τέθηκαν πολιτικὰ ἐκτός θέματος.

Βέβαια, αὐτὴ ἡ διαπίστωση ἀντιπροσωπεῖ μόνον τὴ μισὴ ἀλήθεια. Γιατί μπορεῖ μέν νὰ μὴν ἠττήθηκαν οἱ ἰδέες τῆς κομμουνιστικῆς ἀνανέωσης στοῦ καθ' αὐτὸ πεδίο τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ οἱ συγκεκριμένοι *πολιτικοὶ φορεῖς* τοῦ ἐγχειρήματος ὄντως ἠττήθηκαν, καὶ μάλιστα ὀριστικά καὶ ἀμετάκλητα. Σήμερα δέν μπορεῖ νὰ χωρέσει καμιά ἀμφιβολία ὅτι —γιὰ λόγους πού δέν ἔχουν μόνον σχέση οὔτε μέ τὰ ὅσα συνέβησαν τελευταῖα στοῦ «κομμουνιστικοῦ στρατοπέδου» ἐν γένει οὔτε μόνον μέ τὴν ἔσωτερικὴ δυναμικὴ τῶν ἰδεῶν πού ἔφεραν— τόσο τὸ παλιὸ ἐνιαῖο ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ ὅσο καὶ τὰ δύο πολιτικὰ μορφώματα πού προέκυψαν ἀπὸ τὴ διάσπασή του δέν κατόρθωσαν νὰ ἀποδώσουν μέ ὄρους ἐπαρκοῦς πολιτικῆς πρακτικῆς τίς ἰδέες τους. Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἐκκρεμεῖ πλέον μόνον ἡ ληξιαρχικὴ πράξη θανάτου τῆς ΑΚΟΑ ἐνῶ ὁ Συνασπισμὸς γνωρίζει πολὺ καλά ὅτι ἔχει ὀριστικά σημάνει καὶ ἡ δικὴ του ὠρα.

Δέν θέλω κατὰ κανένα τρόπο νὰ ἀποσιωπήσω τίς πολὺ οὐ-

σιαστικές αντιθέσεις ανάμεσα στις δύο αυτές τάσεις του αναγωγικού έργου, αντιθέσεις οι οποίες καθόρισαν εν πολλοίς και την πολιτική του τύχη, ούτε θέλω να ισοκατανέμω απ' ύψηλου τις πολύ διαφορετικές και πολύ συγκεκριμένες ευθύνες που φέρουν εν προκειμένω κόμματα, οργανώσεις, όργανα και πρόσωπα. Δυστυχώς όμως, δυστυχέστατα, μέσα στη σημερινή γενικότερη συγκυρία που μόλις υπαινίχθηκα και παρά τις επερχόμενες εκλογές που όφειλαν να είναι άφορη για το αντίθετο, αυτή η συζήτηση είναι απολύτως στείρα. Κατά τη γνώμη μου, το μόνο που σήμερα μπορεί να έχει κάποιο νόημα είναι να επιδοθούν ψήφοι με σκεπτικό. Όχι για να τα έχουμε καλά με τη συνείδησή μας ούτε γιατί ευελπιστούμε ότι κάποιος πιθανόν θα τα ακούσει και θα τα λάβει υπόψη, αλλά μόνο γιατί έπειγει να ανοίξει μία συζήτηση. Και οι εκλογές αποτελούν εξ όρισμού την καλύτερη ευκαιρία για αυτό.

Ίδού, λοιπόν, σχηματικά και συνοπτικά, το δικό μου σκεπτικό που δεν δεσμεύει και δεν επιδιώκει να δεσμεύσει κανέναν άλλον.

1. 'Απ' όσα προηγούνται φαίνονται, πιστεύω, καθαρά οι λόγοι για τους οποίους δεν είναι δυνατόν να τεθεί καν θέμα να ψηφισω τη Νέα Δημοκρατία, την Πολιτική Άνοιξη, το ΠΑΣΟΚ ή το ΚΚΕ. Ώς προς το τελευταίο, ως διευκρινίσω μόνον το εξής: Η στρατηγική, ή φυσιογνωμία, ή πολιτική γραμμή και όλα ανεξαιρέτως τα χαρακτηριστικά αυτού του κόμματος πείθουν ότι κάθε ψήφος που θα κερδίσει αθροίζεται σε μία και μόνη προοπτική: να επανέλθει με κάθε θεμιτό ή άθεμιτο μέσο η Ρωσία, ακόμα και τώρα πρώτα και πάνω απ' όλα, στην πρό του Γκορμπατσόφ εποχή. Μπορεί πλέον το ΚΚΕ να μην εξαρτάται υλικά και πολιτικά από καμιά σοβιετική κυβέρνηση, αλλά, ίσως και γι' αυτόν το λόγο, η εξάρτηση έχει γίνει ακόμη μεγαλύτερη στο φαντασιακό επίπεδο. Η ταύτιση που έκανε πρόσφατα η κ. Παπαρηγά ανάμεσα στην επίσκεψη του Γκορμπατσόφ και εκείνη του Γλύξμπουργκ πείθει για του λόγου το αληθές. Έτσι, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την προοπτική του σοσιαλισμού, θεωρώ προφανές ότι σήμερα μία ψήφος στο ΚΚΕ οδηγεί εθθέως πίσω στο πουθενά, έστω κι αν την περίοδο που πέρασε το κόμμα αυτό είχε σε κάποια επί μέρους ζητήματα μία θέση κάπως «σωστότερη» από αυτή των άλλων κομμάτων.

2. Όπως είναι προφανές, τόσο ο Συνασπισμός όσο και οι άλλες μικρότερες οργανώσεις της 'Αριστεράς που ένδεχομένως θα διεκδικήσουν την ψήφο μας αποτελούν —μαζί με το σημερινό ΚΚΕ— τα τελικά προϊόντα της ιδιότυπης πορείας της 'Αριστεράς στην Ελλάδα. Η ψήφος μου δεν μπορεί παρά να προσανατολίζεται σε αυτό το χώρο. Ωστόσο, πριν κάνω την επιλογή μου και για να την κάνω ένσυνειδήτως, όφειλω να αποπειραθώ το περίγραμμα μίας ανάλυσης.

Έχουμε σήμερα πλέον τα μέσα για να δούμε ότι, τουλάχιστον από την μεταπολίτευση του 1974 και μέχρι τις μαθητικές κινητοποιήσεις του 1991, η πορεία της 'Αριστεράς αποτέλεσε σε γενικές γραμμές μία διαδικασία όπου τα παραγόμενα από τους διάφορους λαϊκούς αγώνες στελέχη απ' ενός μόνον εντάσσονταν μαζικά σ' αυτήν (προφανώς γιατί η 'Αριστερά ένεχόταν κατά καθοριστικό τρόπο στις σχετικές συγκρούσεις) αλλά απ' έτερου αυτή η ένταξη ισοδυναμούσε εν πολλοίς με μία μορφή αποκοπής από τη σύνολη κοινωνική μήτρα της παραγωγής τους. Αυτή η αποκοπή μάλιστα αποτελούσε στόχο προς επίδωξη γιατί ισοδυναμούσε με ένα είδος «προαγωγής»: Μέσω αυτής, το νέο στέλεχος γινόταν ενιαίο σώμα με τους σοφούς και —γιατί όχι— ήρωικούς καθοδηγητές που είχαν παραγάγει οι προηγούμενοι λαϊκοί αγώνες, από την Αντίσταση και τον Έμφυλο μέχρι τους Λαμπράκηδες, ενώ ταυτόχρονα, λόγω της άτυπης έσωτερικής ιεραρχίας των κομμάτων της 'Αριστεράς, το «μαζικό στέλεχος» δρισκόταν πολύ κάτω από το «πολιτικό» ή το «οργανωτικό» —κατά κανόνα επαγγελματικό αυτό—

στέλεχος. Έτσι η ίδια η έννοια «στέλεχος της 'Αριστεράς» έφτασε περίπου να σημαίνει μία τέτοια αποκοπή.

Για να έχουμε μία πληρέστερη εικόνα, πρέπει να επισημάσουμε επιπλέον τη βαθμιαία αλλά ούσιωδη μεταλλαγή της κοινωνικής βάσης της 'Αριστεράς. Το περίπου αναπόφευκτο αποτέλεσμα αυτής της μεταλλαγής υπήρξε τό ότι μία μεγάλη μερίδα στελεχών της, και όχι πλέον μόνον τα «μαζικά», μετατράπηκε σε «συνδικαλιστές»: Οι άριστεροί μηχανικοί, γιατροί, εκπαιδευτικοί ή δικηγόροι διατήρησαν εν πολλοίς την επαγγελματική τους ιδιότητα και τη νοοτροπία που απέρρεε από εκεί και υπηρέτησαν τα σχετικά επί μέρους συμφέροντα και από τό έσωτερικό της πολιτικής τους όργανωσης. Και μάλιστα, δεδομένου ότι στο πλαίσιο τουλάχιστον της ανανεωτικής 'Αριστεράς τό πρόβλημα της αποκοπής είχε περίπου έντοπιστεί, ή διατήρηση των πολύπλευρων δεσμών με τόν στενά επαγγελματικό χώρο λειτούργησε πολλές φορές ως άλλοθι: Τό παλιό σύνθημα «περί αυτόνομίας των κοινωνικών χώρων», ενώ διατυπώθηκε για να όνομάσει τό πρόβλημα της αποκοπής, λειτούργησε και για να δικαιολογήσει την, τουλάχιστον μερική, υπαγωγή της πολιτικής όργανωσης σε κλαδικά συμφέροντα και νοοτροπίες. Σήμερα θεωρείται περίπου αυτόνομο ό ότι οι (άριστεροι) γιατροί έχουν και όφείλουν να έχουν τόν κύριο λόγο για όλα τα θέματα υγείας και οι (άριστεροι) εκπαιδευτικοί για όλα τα θέματα παιδείας και εκπαίδευσης.

Η όλη διαδικασία που περιγράφω έγινε όρατή διά γυμνού όφθαλμού με τη μαθητική εξέγερση του 1991. Αυτός υπήρξε ούσιαστικά ό πρώτος λαϊκός αγώνας από τόν όποιο ή 'Αριστερά υπήρξε πλήρως άπουσα, μένοντας μέχρι τό τέλος να παρακολουθεί άμήχανα και από μακριά τα τεκταινόμενα ενώ ούσιαστικά κανένα νέο στέλεχος δεν ήρθε να πυκνώσει τις γραμμές της.

Έχω πλήρη συνείδηση ό ότι τό πρόβλημα είναι έξαιρετικά σημαντικό αλλά και πολύ πιό σύνθετο απ' όσο αφήνουν να διαφανεί τα προαναφερθέντα. Ωστόσο, έστω και τό λίγα αυτά μου επιτρέπουν να προχωρήσω τό σκεπτικό της ψήφου μου.

Τόσο ό Συνασπισμός όσο και οι άλλες έναπομένουσες πολιτικές όργανώσεις της 'Αριστεράς αποτελούν πλέον, σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα, κλειστούς όμίλους άριστερών στελεχών του παραπάνω είδους, χωρίς ούσιαστικά καμιά κοινωνική άγκύρωση, απ' αυτή που πάντα έφτιαχνε την κοινωνική και πολιτική δύναμη της 'Αριστεράς. Επιπλέον, μετά από πολλά χρόνια αποκλειστικά κομματικής και πολιτικής δραστηριότητας, πολλά από αυτά τα στελέχη δεν μπορούν να άσκήσουν εύκολα άλλο έπάγγελμα. Οι συνεχείς διαμάχες στο πλαίσιο του Συνασπισμού γύρω από ζητήματα τό όποια για τούς άριστερούς (και ίσως όχι μόνο γι' αυτούς) θά έπρεπε να είναι αυτόνομα, πιστοποιούν τό προηγούμενο κατά τρόπο άρκετά σαφή: πολλοί στρατηγοί, ύποχρεωμένοι να συνυπάρχουν στο ίδιο τραπέζι χωρίς κανένα στρατό να διευθύνουν, δεν μπορούν παρά να τσακώνονται για ζητήματα που αφήνουν παγερά άδιάφορους τούς έπίδοξους στρατιώτες, άκόμη κι αυτούς που διατήρησαν κάποιους δεσμούς με τούς πάλι ποτέ ήγέτες τους και θά 'θελαν να τούς άκολουθήσουν.

Και πάλι δεν θέλω να ισοπεδώσω ένδεχομένως σημαντικές άπόψεις και έλλογες διαφωνίες. Από την άλλη πλευρά, όμως, δεν θέλω και να αποσιωπήσω φαινόμενα τύπου Λεντάκη, Γαλανού ή 'Ανδρουλάκη, τό όποια, κατά μία έννοια, τό κλίμα του Συνασπισμού δεν μπορεί παρά να υποθάλπει: Η αποκοπή που έλεγα προηγουμένως έχει ως όριο τη μετατροπή του επαγγελματικού στελέχους της 'Αριστεράς σε επαγγελματία της πολιτικής, ό όποιος, με τη συνδρομή του «ύλισμού» και του «πολιτικού ρεαλισμού» που έμαθε να διακονεί, τείνει να διαπραγματευθεί και να επενδύσει, δίκην ιδιόκτητου κεφαλαίου, τό «έφοδια» που απέκτησε από τούς ένδεχομένως γνήσιους, δύ-

σκολους και έπώδυνοι, αγώνες του, με άντάλλαγμα τουλάχιστον μιά βουλευτική έ τοξήμωση. Για μεσήλικες, κοινωνικά μετέωρους ανεπάγγελτους, οί αγώνες τής νιότης δέν πάνε έτσι και άπολύτως χαμένοι...

3. "Αν όντως κάπως έτσι έχουν τά πράγματα, γιατί νά ψηφίσω τό Συνασπισμό ή κάποια άλλη από τίς μικρότερες άριστερές οργανώσεις; Ο λόγος είναι ένας μόνον και πολύ άπλος. Γιατί δυστυχώς, δυστυχεστάτα, αυτή είναι ή μόνη Άριστερά πού διαθέτουμε, ή μόνη Άριστερά πού μπορέσαμε νά φτιάξουμε και νά διατηρούμε ακόμη, όπως άθλια τή διατηρούμε, ή μόνη Άριστερά πού είμαστε έμείς οί ίδιοι. Τό μήνυμα πού θά έμπεριείχε μιά άριστερή λευκή ή άκυρη ψήφος δέν θά μπορούσε παρά νά σημαίνει, ίσως ενάμεσα και σέ άλλα, ότι κάποιοι άριστεροί άρνούνται νά αναλάβουν τήν ευθύνη τής Άριστεράς τους, τήν ευθύνη για τήν κατάντια τής Άριστεράς, τήν ευθύνη για τή δική τους κατάντια. Και δέν επιθυμώ, ούτε και μόνος πίσω από τό παραβάν, νά άπευθύνω στόν έαυτό μου αυτό τό μήνυμα.

4. Και γιατί άπ' όλες τίς άριστερές οργανώσεις διαλέγω τόν Συνασπισμό; Έδω οί λόγοι γίνονται άσθενέστεροι αλλά μολαταύτα ύπάρχουν. Πρώτον, γιατί ό Συνασπισμός δέν είναι ύποχρεωτικά και κατ' ανάγκη ή χειρότερη από τίς ύπάρχουσες άριστερές οργανώσεις. Δεύτερον, γιατί οί έπερχόμενες έκλογές σχετίζονται ευθέως μέ τό Έλληνικό Κοινοβούλιο και καθόλου μέ τήν προλεταριακή έπανάσταση ή τήν όποια παραλλαγή τής. Τρίτον, γιατί ό Συνασπισμός άποτελεί σήμερα τή μόνη άριστερή όργάνωση πού μπορεί νά διεκδικήσει κοινοβουλευτική έκπροσώπηση. Έκτιμώ δέ πώς ή κατάσταση τής Άριστεράς συνολικά θά γίνει ακόμη άθλιότερη αν αυτή δέν έκπροσωπηθεί κοινοβουλευτικά. Και αυτό τό λέω μέ πλήρη έπίγνωση ότι, πρώτον και κατα πασαν πιθανότητα, ό Συνασπισμός θά άκολουθήσει μετά τίς έκλογές τήν ίδια πλήρως άδιέξοδη πολιτική, σέ ευθεία γραμμή προς τό χειρότερο και, δεύτερον, μολονότι εκτιμώ ότι οί βουλευτές του Συνασπισμού πού ένδεχομένως θά έκλεγούν μάλλον θά βρίσκονται στους δικούς μου ιδεολογικούς και πολιτικούς αντίποδες.

5. Έπειδή, σέ τελευταία άνάλυση, ψηφίζω Συνασπισμό μόνο γιατί θεωρώ ότι έτσι αναλαμβάνω τή δική μου ευθύνη — στο μέτρο πού μου άντιστοιχεί και μόνο σέ ό,τι άφορά τίς έπερχόμενες έκλογές — για τήν κατάντια τής Άριστεράς, θεωρώ ότι πρέπει νά τελειώσω δηλώνοντας τό τί ζητώ έγώ από τόν Συνασπισμό ως ψηφοφόρος του, ακόμη και αν είμαι περίπου βέβαιος ότι κανένας δέν πρόκειται νά μέ άκούσει. Ζητώ, λοιπόν, από τό κόμμα πού θά ψηφίσω δύο πράγματα, και τά δύο ιδιαίτερα δύσκολα.

Πρώτον, του ζητώ νά αναγνωρίσει ότι ή Άριστερά έχει όντως καταντήσει μιά σειρά από κλειστά κλάμπ πολιτικών στελεχών χωρίς κοινωνική άγκύρωση και νά βγάλει από κεί τά άπαραίτητα συμπεράσματα, άνοίγοντας μιά δλόπλευρη αλλά πειθαρχημένη διαδικασία συζήτησης για όλες τίς όψεις του δικού της παρελθόντος, δηλαδή για τό μέλλον τής ύπόθεσης του σοσιαλισμού. Δεύτερον, και παράλληλα, του ζητώ νά αναγνωρίσει ότι τά πραγματικά προβλήματα του τόπου, δηλαδή εκείνα τά όποια οί έπερχόμενες έκλογές τείνουν άκαταμάχητα νά άποκρύψουν (τό πρόβλημα τής παιδείας, τό πρόβλημα τής υγείας, όλα τά ζητήματα τής άβιώτης ζωής μας, από τό περιβαλλοντικό μέχρι τό κυκλοφοριακό) δέν άντιμετωπίζονται ούτε μέ προγραμματικές ευχές ούτε μέ σεβασμό τής «συνδικαλιστικής» αυτονομίας, δηλαδή τής ιδιοτέλειας όσων κυριολεκτικά τρέφονται από αυτά. Η Άριστερά θά γίνει πολιτικά και κοινωνικά ή Άριστερά πού όφείλει νά είναι μόνον αν, θέτοντας αυτά τά προβλήματα στις πραγματικές τους διαστάσεις, συναντήσει όσους τά ζοϋν στο πετσί τους και ύποφέρουν από αυτά.

Αυτά είναι τά δύο μου αίτήματα. Έπειδή δέ γνωρίζω ότι στην Άριστερά δέν ισχύει ό άστικός καταμερισμός τής πολιτικής ευθύνης, σύμφωνα μέ τόν όποιο οί άπλοι ψηφοφόροι διατυπώνουν τά προβλήματά τους και οί πολιτικοί τους εκπρόσωποι τά λύνουν, δηλώνω έδω ότι προτίθεται νά συμβάλω όσο μπορώ στην προσπάθεια ίκανοποίησης αυτών των δύο αίτημάτων μου, είτε αυτό μου ζητηθεί από τό κόμμα πού θά ψηφίσω είτε όχι.

ΟΙ ΑΠΟΚΛΙΝΟΥΣΕΣ ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ

του Γιώργου Μαργαρίτη

Ο ί καλοκαιρινές θύελλες στά νομισματικά πελάγη τράνταξαν τό καράδι τής ενιαίας Ευρώπης μέ τόν πίο καταστροφικό τρόπο. Άκόμα και στους πλέον αισιόδοξους τεχνοκράτες τών Βρυξελλών, άκόμα και στους πίο φανατικούς όπαδούς τής θνησιγενοϋς Συνθήκης του Μάαστριχτ άρχισε νά περνά ή ιδέα ότι κάτι σάπιο ύπάρχει, όχι στό αίρετικό βασίλειο τής Δανιμαρκίας, αλλά σέ όλόκληρο τόν ευρωπαϊκό κόσμο. Είναι άλήθεια ότι ή μοίρα ύπήρξε άνελέπητ ή τήν τεchnοκρατική, νεοφιλελεύθερη Ευρώπη πού φιλοδόξησαν νά κτίσουν οί πρωταγωνιστές του Μάαστριχτ. Πρίν καλά καλά στεγνώσει τό μελάνι τών συμφωνιών, πρίν κοπάσουν οί πανηγυρισμοί και οί ρητορείες, πρόδωκαν τά άδιέξοδα και οί άντιφάσεις. Όχι ότι αυτό συνέτισε κανέναν. Τό πείσμα χαρακτηρίζει τούς μαθητευόμενους μάγους τών Βρυξελλών. Μετροϋν καταστροφές, μετροϋν νέους άνέργους, προδίδουν βαθύτερες ύπέσεις και θύελλες, και επιμένουν ότι ή πολιτική τους είναι ή μόνη δυνατή. Όχι οϋν νεώτεροι και παλαιότεροι δογματισμοί μπροστά σ' αυτό τό πάθος, τό κόστος του όποιου πληρώνουν ήδη βαρύ οί ευρωπαϊκοί λαοί και όλα δείχνουν ότι θά τό πληρώσουν βαρύτερα στό άμεσο μέλλον.

Οί άριθμοί τρομάζουν και παραπέμουν ήδη στίς πίο σκοτεινές κρίσεις του παρελθόντος. Στο τέλος του 1993 οί άνεργοί στην Ευρώπη τών Δώδεκα θά είναι άνάμεσα στα 19 και στα 20 εκατομμύρια. Στα τέλη του 1994 ύπολογίζουν οί οικονομολόγοι τής Κοινότητας ότι ό άριθμός τους θά αύξηθει στα 24 εκατομμύρια και αυτό μέ τήν προϋπόθεση ότι ό ρυθμός ανάπτυξης θά κυμανθεί γύρω στα 2,5% (έπί του ΑΕΠ). Τό τελευταίο φαντάζει αισιόδοξο, καθώς για τό 1993 ή προβλεπόμενη ανάπτυξη του 2,5% επίσης έχει ήδη άναθεωρηθεί από τόν Ιούνιο στο 0,5%, ενώ θεωρείται πιθανό νά πλησιάσει τόν πλήρη μηδενισμό τής. Σέ μερικές περιοχές τής Ισπανίας ή τής Ιρλανδίας οί άνεργοί υπερβαίνουν τό 40%, μέ άποτέλεσμα τήν όλόπλευρη ύποδάθμιση τοπικών κοινωνικών ενότητων και τήν περιθωριοποίηση όλόκληρων νομών. Μέχρι τό πολλά ύποσχόμενο 2000, οί κοινοτικοί άναλυτές δέν ύπόσχονται καμιά ούσιαστική βελτίωση στο πρόβλημα. Τό αντίθετο μάλιστα.

Τό ότι οί θυσίες αυτές είναι πρόσκαιρες και ότι προετοιμάζουν τό κοινό καλό και τό εύλογομένο αύριο, τό έπίσημο δηλαδή σύνθημα-άλλοθι του νεοφιλελευθερισμού, όχι μόνο δέν πείθει πιά τόν πολύ κόσμο αλλά και τό εγκαταλείπουν άκόμα και οί έμπνευστές του, μέ τήν εξαίρεση φυσικά μερικών γραφικών φερέφωνων τής νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, όπως ό κύριος Μάνος στην προεκλογική μας Ελλάδα. Πολύ λίγες από τίς προβλέψεις επαληθεϋνται, πολύ λίγοι στρατηγικοί ή τακτικοί στόχοι ύλοποιούνται. Ποιός δέν θυμάται τούς σταθμούς τής σύγκλισης και τίς ιδιαίτερα άσχημές προδιαγραφές τους. Λίγους μήνες μετά, ή προϋπόθεση και ό άξονας αυτών τών προδιαγραφών, τό σφικτό έν-αίο νομισματικό σύστημα, ύπάρχει

πλέον μόνο στα χαρτιά, καθώς τά ποσοστά ελεύθερης διακύμανσης τών νομισμάτων άγγίζουν τό 30%! Πρίν άκόμα προλάβει νά επικυρωθεί ή Συνθήκη του Μάαστριχτ από τά ένδιαφερόμενα Κοινοβούλια τών κρατών-μελών, άνοιξαν οί έπίσημες και προπαντός οί άνεπίσημες άναζητήσεις σχετικά μέ τήν ριζική άναθεώρησή τής. Τό ότι ή διαδικασία δέν έχει έπίσημα ξεκινήσει δέν όφείλεται στην έλπίδα τών ισχυρών ευρωπαϊκών στοιχείων τής, αλλά στο γεγονός ότι οί διαφωνίες μεταξύ τών ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών, άκόμα και άνάμεσα στη Γαλλία και τή Γερμανία, έχουν τόσο διευρυνθεί ώστε νά μήν ξέρει κανείς από πού μπορεί ν' άρχίσει μία νέα διαπραγματεύση.

Τηρουμένων τών άποστάσεων και τών διαφορών, ή κατάσταση θυμίζει τίς φιλελεύθερες άρχές του 19ου αιώνα. Τότε τί πρόγονοι τών σημερινών νεοφιλελεύθερων μάγων είχαν αναλάβει νά διαχειριστούν τή μεγάλη ύπόθεση τής ευρωπαϊκής απογείωσης, τήν εφαρμογή τών περι ελευθερίας και ισότητας τών πολιτών διακηρύξεων, μέσα σ' ένα καθεστώς καθολικής ευημερίας. Δέν ήταν λίγοι αυτοί πού τρώμαξαν τότε μέ τόν άπάνθρωπο χαρακτήρα τής «άνοικτης» άγοράς. Αυτής τής καινοφανούς ζούγκλας, όπου ό κάθε ισχυρός μπορούσε, στο όνομα τής ελευθερίας του άνταγωνισμού, νά εξαφανίσει τόν κάθε άδύνατο. Λειτουργικά άδιέξοδα και πλήθος κοινωνικών συγκρούσεων, τής πίο άγριας μορφής, χρειάστηκαν για νά δημιουργηθούν οί μηχανισμοί πού θά εξισορροπούσαν λίγο τά πράγματα και νά περιοριστεί τό φιλελεύθερο μένος. Στίς μέρες μας, κακή ή τύχη, άνάλογες ιδέες άνέλαβαν νά διαχειριστούν τήν ύπόθεση τής ευρωπαϊκής ένωσης, πού τόσο είχε άνάγκη ή Γηραιά Ήπειρος. Τά άποτελέσματα άρχίζουν νά διαγράφονται έκρηκτικά και άπειλητικά.

Τά προηγούμενα άποτελέσματα έχουν έναν κοινό παρονομαστή: τή σταθερή επιτάχυνση τής αποβιομηχάνισης τής Δυτικής Ευρώπης, ιδιαίτερα σέ τομείς πού άπασχολούσαν ως τώρα σημαντικά ποσοστά του εργατικού δυναμικού. Τό φαινόμενο, πού ξεκίνησε από τήν ύφαντουργία πρίν από 10-15 χρόνια, συγκλονίζει σήμερα μία σημαντική και συμβολική βιομηχανία: τό αυτοκίνητο¹. Τό τελευταίο άπασχολούσε ως πρόσφατα τό 10% του συνολικού δυτικοευρωπαϊκού βιομηχανικού άνθρώπινου δυναμικού, δηλαδή περισσότερα από 2.500.000 άτομα. Μαζί μέ τίς έμμεσες άπασχολήσεις στον τομέα τής κατασκευής και τής έμπορίας του αυτοκινήτου, έπρόκειτο για μία άνθούσα έπιχείρηση πού προμήθευε τό 39% τής παγκόσμιας παραγωγής². Η Δυτική Ευρώπη ήταν φυσικά και ή μεγαλύτερη παγκόσμια άγορά του άγαθού αυτού, καθώς διέθετε τό 31,5% τής παγκόσμιας κατανάλωσης, μπροστά από τή Βόρεια Άμερική (30,3%) και τήν Άσία (23,4%). Σήμερα οί άριθμοί αυτοί βρίσκονται σέ πλήρη άναδιάταξη.

Ανάμεσα στο 1991 και το 1992, η παγκόσμια αγορά αυτοκινήτου συρρικνώθηκε κατά 7,8% και η ευρωπαϊκή κατά 10%³. Για το 1993 οι προοπτικές παρουσιάζονται έφιαλτικές. Στο πρώτο εξάμηνο του χρόνου αυτού η ζήτηση αυτοκινήτων μειώθηκε κατά 34% στην Ισπανία, κατά 21,2% στη Γερμανία και κατά 20% στην Ιταλία. Στην Ευρώπη των ανέργων και των αστέγων, το αυτοκίνητο δεν παρουσιάζεται πλέον ως προσιτό στους πολλούς αγαθό. Επιπλέον, το μερίδιο των Ευρωπαίων κατασκευαστών στην αγορά της ηπείρου συρρικνώνεται πολύ πιο γρήγορα απ' ό,τι το αντίστοιχο των υπερατλαντικών ανταγωνιστών τους. Ανάμεσα στο 1991 και το 1992 η Volkswagen διέθεσε 25,9% λιγότερα αυτοκίνητα, η FIAT 21,2%, η Mercedes 28,7% και η Volvo 26,5%. Στην ίδια αγορά η General Motors (GPIA-OPEL) υποχώρησε μόνο κατά 9,4% και οι τρομεροί Ιάπωνες κατά 14,2%.

Η απάντηση στις εξελίξεις αυτές συνοψίζεται στην προσπάθεια μείωσης του κόστους παραγωγής. Η παραγωγικότητα της εργασίας έκανε εντυπωσιακά άλματα με τη διάδοση της ρομποτικής και συνεχίζει να αυξάνεται σε ποσοστά που άγγιζον το 10% ετησίως. Μπροστά στο μέγεθος της κρίσης αυτό δεν είναι αρκετό, στο βαθμό μάλιστα που απαιτεί υψηλές αρχικές επενδύσεις με άδεια μέλλον. Η δεύτερη επιλογή, συνέχεια της πρώτης, είναι η μείωση του αριθμού των εργαζομένων στις επιχειρήσεις αυτές, όχι μόνο στο επίπεδο της κατασκευής αλλά και στο αντίστοιχο των στελεχών — στο μάλιστα ιδιαίτερα. Οι αριθμοί απολύσεων στις ευρωπαϊκές βιομηχανίες εντυπωσιάζουν, όλοι, όμως, παραδέχονται ότι το χειρότερο δεν έχει έρθει ακόμα. Επιπλέον, οι έκτακτες κινήσεις των μεγάλων κατασκευαστών προς τους προμηθευτές τους πρώτων υλών και εξαρτημάτων (παράταση του χρόνου αποπληρωμής των παραγγελιών, αυθαίρετες μειώσεις των τιμών κ.λπ.) καθιστούν προβληματική την επιδίωξη ολοκληρωμένης παραγωγικού πλέγματος και εντείνουν την παραγωγή ανεργίας.

Οι προαναφερθείσες λύσεις δεν θεραπεύουν φυσικά το κακό. Το αντίθετο μάλιστα. Σύμφωνα με τις «ήθικες» κατά τον κ. Ανδριανόπουλο αρχές του (νεο) φιλελευθερισμού, οι παραπάνω κινήσεις εξυπηρετούν τις ανάγκες ανταγωνιστικότητας και κερδοφορίας των επιχειρήσεων, μεταφέρουν δε στον κρατικό τομέα και στην κοινωνία ολόκληρη το πρόβλημα και το κόστος μιας τερατώδους αυξημένης ανεργίας. Τα έθνη κράτη αλλά και τα όποια ταμεία της Κοινότητας γονατίζουν κάτω από το βάρος των νέων υποχρεώσεων τους και εφαρμόζουν περιοριστικές πολιτικές ύφεσης για να συγκρατήσουν τις δημοσιονομικές τους ισορροπίες. Αυτό με τη σειρά του υποδαυμίζει την κοινωνική καταναλωτική δυνατότητα, πλήττοντας καιρια την αγορά του αυτοκινήτου. Αν υποψιάζεστε παραλογισμό, έχετε δίκιο. Περί παραλογισμού πρόκειται και μάλιστα τόσο εμφανούς ώστε χρειάζεται να επιστρατευθεί όλος ο τεχνοκρατικός δογματισμός των κυβερνήσεων την Κοινότητα και τα επί μέρους κράτη της για να κρατηθεί μία τέτοια πολιτική «ελεύθερης αγοράς στην υπηρεσία του κέρδους».

Οι επιλογές, όμως, αυτές κλονίζουν τη διεθνή θέση της Κοινότητας, υποδαυμίζουν τις διαπραγματευτικές της δυνατότητες και την οδηγούν σε επικίνδυνες κοινωνικές περιπλοκές. Το ευρωπαϊκό κεφάλαιο στον τομέα της αυτοκινητοβιομηχανίας (για να περιοριστούμε στο παράδειγμά μας, χωρίς να παραγνωρίζουμε ότι αντίστοιχα φαινόμενα συμβαίνουν και σε άλλους παραγωγικούς τομείς) καθώς κινείται ανεξέλεγκτο μέσα στους κανόνες της «ελεύθερης αγοράς» όχι μόνο δεν υιοθετεί μία ευρωπαϊκή προσοπτική, αλλά παρουσιάζεται σε κάθε στιγμή πρόθυμο να αντιστρατευθεί τα στρατηγικά συμφέροντα της Γηραιάς Ήπείρου. Προτιμά να συμπαχει και να συνεργάζεται με αμερικανικά ή ιαπωνικά συμφέροντα για να αντιμετωπίσει τους Ευρωπαίους ανταγωνιστές του, ενώ πρόθυμα μεταφέρει

το παραγωγικό του δυναμικό εκεί όπου μπορεί να πετύχει καλύτερους όρους.

Στο πρώτο ζήτημα το παράδειγμα της βρετανικής αυτοκινητοβιομηχανίας είναι ενδεικτικό. Μην μπορώντας να αντιμετωπίσει τους Γάλλους, τους Γερμανούς ή τους Ιταλούς ανταγωνιστές της, προχώρησε σε περίπου ολοκληρωτική ταύτιση με Ιάπωνες κατασκευαστές. Με αντάλλαγμα μία περιορισμένη επιτυχία — η ιαπωνική ιδιοκτησίας Rover ήταν η μόνη βιομηχανία που αύξησε κατά 2,4% τις πωλήσεις της στο κρίσιμο Α' εξάμηνο του 1993 — άνοιξαν οι ασκοί του Αιόλου στο χώρο της εργασίας. Με βάση το πρότυπο της Nissan, της πρώτης ιαπωνικής εγκατάστασης στη βρετανική αυτοκινητοβιομηχανία, τα ιαπωνικά εργοστάσια της Βρετανίας εφαρμόσαν το ένα μετά το άλλο ιαπωνικές νόρμες εργασίας, που ανατρέπουν όλα όσα ίσχυαν στον ευρωπαϊκό χώρο. Προσλήψεις νέων εργατών πλήρως εξαρτημένων από την επιχείρηση, πρακτική απαγόρευση του συνδικαλισμού, άμοιβες εξαρτημένες από τα διαρκώς μεταβαλλόμενα πλάνα παραγωγικότητας, ώρες εργασίας και άδειες κατά βούληση της επιχείρησης κ.λπ. Στην απελπισμένη από την ανεργία των νέων Αγγλία, όλ' αυτά πέρασαν χωρίς ιδιαίτερες αντιδράσεις. Και τυχόν απορίες για τη δυστοκία της Κοινότητας στο να υιοθετήσει μέτρα κοινωνικής προστασίας, καθώς και την έτοιμότητα της Βρετανίας στο να τα απορρίπτει, βρίσκουν εδώ την εξήγησή τους.

Ενώ, όμως, οι εξελίξεις αυτές διευκολύνουν την ιαπωνική βιομηχανία, ανοίγοντάς της τις (ελεύθερες) αγορές της Ευρώπης, στην τελευταία προκαλούν πλήθος παρενέργειες. Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε τις σημερινές τάσεις με τη λέξη φυγή. Πραγματικά, χάρη στην αδιάκοπη μεταφορά παραγωγικού δυναμικού, η παραγωγή αυτοκινήτων γνωρίζει άνθηση σε μακρινές χώρες. Στη Βραζιλία, όπου η Volkswagen και η FIAT άκολούθησαν τους δρόμους που άνοιξαν οι General Motors και η Ford, η παραγωγή προβλέπεται να αυξηθεί κατά 45% στο δύσκολο 1993. Στο Μεξικό, όπου οι μισθοί είναι ξέι φορές μικρότεροι απ' ό,τι στην Ευρώπη, η σημερινή παραγωγή θα διπλασιαστεί πριν το 2000. Οι πιο άπιαστες χώρες δέχονται προσηφές κατασκευαστών. Το Καζακστάν και το Ουζμπεκιστάν διάλεξε η Mercedes για την παραγωγή λεωφορείων και φορτηγών. Στον τομέα δε των εξαρτημάτων, η προς όλα τα σημεία έξοδος έχει πάρει το χαρακτήρα ύστερίας. Στις πιο άπιαστες συνοικίες της Ταϊλάνδης κατασκευάζονται τμήματα του αυριανού «ευρωπαϊκού» αυτοκινήτου, όπως από καιρό κατασκευάζονταν εκεί οι «παρισινές» τσάντες Delsey ή τα παπούτσια Adidas. Οι σε επίπεδο δουλειάς σχέσεις εργασίας στις περιοχές αυτές αποτελούν τον καλύτερο κράχη για τους θιασώτες της ελεύθερης αγοράς.

Η αναζήτηση υπερπόντων τόπων φθηνού εργατικού δυναμικού είναι τόσο ξέφρενη, που ανταγωνίζεται και το νέο Έλντοράντο του τύπου αυτού, τις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες. Μόλις χθές άκρωσε η Volkswagen τις επενδύσεις που σκόπευε να κάνει στην τσεχική Skoda. Προφανώς η Βραζιλία προσφέρει περισσότερα. Οι μισθοί των 15-30.000 δρχ. το μήνα φαίνονται υψηλοί σε μία επιχείρηση που μπορεί να βρει αντίστοιχους των 2-3.000 δραχμών. Οι τύχες της ευρωπαϊκής ηπείρου — στα ανατολικά και στα δυτικά — απειλούνται το ίδιο από την αποβιομηχάνιση και τη μετανάστευση του παραγωγικού τους δυναμικού: το αυτοκίνητο, επαναλαμβάνουμε, δεν είναι παρά η κορυφή του παγόβουνου. Η μετακίνηση αυτή έχει προχωρήσει περισσότερο σε φθηνότερα είδη πρώτης ανάγκης, με επικεφαλής τα είδη ένδυσης και υπόδησης.

Ἡ «μόνη ἐφαρμόσιμη πολιτική»

Ξέρουμε καί ἀπό τόν κύριο Μάνο ὅτι ἡ πολιτική τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ εἶναι ἡ «μόνη δυνατή πολιτική». Δέν εἶναι δική του ἰδέα, ὅλοι οἱ στά πράγματα Εὐρωπαῖοι νεοφιλελεύθεροι ἰσχυρίζονται τό ἴδιο πράγμα. Αὐτό τό σύνθημα τοῦς ἐπιτρέπει νά εἶναι δογματικοί καί ἀπόλυτοι, ἀκόμα κι ὅταν τά φαινόμενα ἐπίμονα διαψεύδουν τοῦς ὑπολογισμούς, τοῦς ἰσχυρισμούς καί τίς ἐξαγγελίες τους. Φυσικά —στό πρῶτο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα συνέβαινε κάτι ἀνάλογο μέ τοῦς φιλελεύθερους— στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς οἱ ἰδέες καί οἱ ἐπιλογές τους λειτουργοῦν ἀνευ ἀντιπάλου. Στηρίζονται γιά τήν ἀκρίβεια στήν ἴητα καί στήν πρόσκαιρη περιθωριοποίηση τῶν πολιτικῶν ἐκείνων δυνάμεων πού προτάσσουν τό κοινωνικό στό τεχνοκρατικό, τήν κατάσταση τῶν ἀνθρώπινων μαζῶν στήν κατάσταση τοῦ κεφαλαίου. Ἡ «μόνη πολιτική» εἶναι ὀπωσδήποτε ἡ κυρίαρχη πολιτική στόν εὐρωπαϊκό χώρο, αὐτό, ὅμως, δέν σημαίνει —ὅπως ὁ κύριος Μάνος καί οἱ ὅμοιοι του ἰσχυρίζονται— ὅτι εἶναι ἡ μοίρα τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἐξω ἀπό τήν Εὐρώπη, οἱ ἄλλες μητροπόλεις τοῦ καπιταλισμοῦ —ἀν καί νεοφιλελεύθερες— ξέρουν νά χειρίζονται κάθε ὄπλο τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ. Ὁ πολύμορφος προστατευτισμός ἀπωθεῖ τήν ὑπερβολική εἰροή ξένων προϊόντων καί ἰδιαίτερα εὐρωπαϊκῶν, τόσο στήν Ἰαπωνία ὅσο καί στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. Οἱ διακρατικές συμφωνίες ἀποκαθιστοῦν τίς ἰσορροπίες ὅπου ὑπάρχει κίνδυνος. Ἀκόμα, μέ ἀφετηρία τίς στρατιωτικές καί κρατικές παραγγελίες πού ἀποτελοῦν πολύ σημαντικά μεγέθη οἱ ΗΠΑ στηρίζουν μέ ἀμεση κρατική παρέμβαση τίς βιομηχανίες πού θεωροῦν στρατηγικές. Στήν Εὐρώπη τά δόγματα εἶναι τόσο ἰσχυρά πού στήν Ἑλλάδα —γιά νά μήν πᾶμε σέ χτυπητά παραδείγματα, ὅπως ἐκεῖνα τῆς Ἀγγλίας— τό κράτος προβληματίζεται γιά τή στήριξη τῆς τόσο «στρατηγικῆς» ναυπηγικῆς βιομηχανίας.

Τά ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς προσήλωσης στίς ἀρχές τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ εἶναι σήμερα καταστροφικά, ἀπειλοῦν αὐριο νά ὀδηγήσουν σέ καταστάσεις βαρβαρότητας. Ἡ ἰδέα τῆς ἐνωμένης Εὐρώπης εἶναι τό πρῶτο θέμα τους. Αὐτή τῆ στιγμή, ὁ χώρος τῆς Κοινότητος εἶναι μιά ἀνοιχτή σέ ὅλους ἀγορά χωρίς ἐσωτερική συνοχή, πεδίο ἀνταγωνισμῶν, τῶν ὁποίων τό κύριο στοιχεῖο εἶναι ὁ ἰαπωνικός καί ὁ ἀμερικανικός παράγοντας. Ὅσο ἀπίστευτο κι ἄν φαίνεται, μιά πρωτοβουλία πού ξεκίνησε ἀμυντικά, μέ στόχο νά ἐξασφαλίσαι τίς εὐρωπαϊκές οικονομικές δραστηριότητες ἀπέναντι στίς ἐξωτερικές ἀπειλές, ἰσχυριζόμενη ὅτι μέ τόν τρόπο αὐτό θά προστάτευε τίς κοινωνικές κατακτήσεις τῶν Εὐρωπαίων, τόν πολιτισμό καί τά πολιτικά τους σχήματα, κατέληξε στό νά ὑπονομεύσει τήν οἰκονομία, νά ἐξαθλιώσει τήν κοινωνία καί νά συρρικνώσει τόν πολιτισμό καί τήν πολιτική ἀνάγοντάς την σέ καταναλώσιμα προϊόντα MADE IN USA. Οἱ φιλελεύθερες ἰδέες κατάφεραν νά εἶναι πιά καταστροφικές στόν 20ό αἰῶνα ἀπ' ὅ, τι ὑπῆρξαν στόν 19ο. Εἶναι μιά ἐξέλιξη κι αὐτή.

Τό χειρότερο δέ εἶναι πού, ἐλλείπει ἀντιπάλου, ἡ κατεῦθυνση δέν πρόκειται νά μεταβληθεῖ στό δρατό μέλλον. Οὔτε τά οἰκολογικά κινήματα, οὔτε ἡ ἀνάκαμψη τῶν πάλα ποτέ παραδοσιακῶν κομμουνιστῶν μποροῦν νά δώσουν τίποτα περισσότερο ἀπό μιά καταγραφή δυσαρέσκειας. Εὐκόλες λύσεις πιά δέν ὑπάρχουν. Τυχόν υἱοθέτηση μέτρων προστατευτισμοῦ στά ὅρια τῆς Κοινότητος θά προκαλοῦσε περίπλοκες καταστάσεις σέ ἐποχές πού ἡ εὐρωπαϊκῶν συμφερόντων παραγωγή ἔχει σκορπιστεῖ ὡς τά πέρατα τοῦ κόσμου ἐνῶ οἱ ἀνταγωνιστικές οἰκονομίες ἔχουν ἰσχυρές ρίζες μέσα στά εὐρωπαϊκά κράτη. Εἶναι δέ ἀπόλυτα φυσικό νά ἔχουν πολιτικές παρενέργειες οἱ ἀποκλινοῦσες διαδρομές τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κεφαλαίου.

Ἡ Γερμανία, παραδείγματος χάριν, πού ἐνοήθηκε ἀπό τήν ἐνοποίηση καί τήν ἀποκατάσταση τῶν παραδοσιακῶν τῆς κυρίαρχων προσβάσεων στήν Κεντρική καί Ἀνατολική Εὐρώπη, ἀντέδρασε στό οικονομικό πεδίο ἀνταγωνιστικά, γιά νά μήν ποῦμε ἐχθρικά, ὡς πρὸς τοῦς Εὐρωπαίους τῆς «ἐταίρους». Στήν αὐτοκινητοβιομηχανία, γιά νά ἐπανέλθουμε στό παράδειγμά μας, ἐξασφάλισε τό 72% τῶν ἐξαγορῶν καί τῶν ἐπενδύσεων στόν ἀνατολικοευρωπαϊκό χώρο, σέ βάρος τῶν γαλλικῶν ἐταιρειῶν ἰδιαίτερα, τίς ὁποῖες περιορίσει στό 0,5%! Τήν ἴδια στιγμή χτυποῦσε κάθε εἶδος ἐπενδυτικῆς εὐκαιρίας στίς φθινές χώρες, ἐκτοπίζοντας προτάσεις ἄλλων Εὐρωπαίων κατασκευαστῶν ἀπό τή Βραζιλία καί τό Μεξικό ὡς τήν Ἰνδία καί τήν Ἰνδονησία. Προφανῶς ἔχουμε ἐδῶ μιά πολιτική τοῦ κεφαλαίου, ἡ ὁποία ἐλάχιστα λαμβάνει ὑπόψη τῆς τίς κοινοτικές ἰσορροπίες. Καί ὄχι μόνο στόν τομέα τῶν ἐπιτοκίων. Οἱ νέες θέσεις τῶν Γερμανῶν χριστιανοδημοκρατῶν, τόσο στόν τομέα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐνοποίησης ὅσο καί στήν προετοιμασία καταστολῆς κοινωνικῶν ἀγώνων (ἀστυνόμευση, μέτρα κατά τῶν ξένων κ.λπ.), δηλώνουν τή φυσική κατάληξη τῶν νεοφιλελεύθερων ἐπιλογῶν. Τή διάλυση τῆς κοινοτικῆς ἀλληλεγγύης, τήν ἀδιαφορία γιά τίς κοινωνικές ἰσορροπίες.

Στή χώρα μας, ἡ ἀποτυχία τῆς Νέας Δημοκρατίας συνδέεται μέ τίς ἐξελίξεις αὐτές. Τό κόμμα αὐτό θέλησε νά εἶναι πιστός ἀκόλουθος τῶν ἰδεῶν τοῦ Μάαστριχτ, τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, τῆς ἀνοιχτῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς. Αὐτά σέ μιά χώρα πού ἔχει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλη ἀνάγκη γιά κρατική κοινοτική παρέμβαση, γιά προστασία τοῦ εὐθραυστου παραγωγικοῦ τῆς δυναμικοῦ καί τῶν κοινωνικῶν ἰσῶν τῆς. Εἶναι τουλάχιστον ὑπερφίαλο νά ἐκθειάζεται ὁ ἄκρατος κεφαλαιοκρατικός ἀνταγωνισμός σέ μιά ἀδύναμη χώρα πού στηρίζεται σέ ἰσχυρές ὑποδοθητικές παρεμβάσεις-χρηματοδοτήσεις τῶν κοινωνικῶν τῆς ἐταίρων. Μέ δημόσιο χρήμα φυσικά καί ὄχι ἰδιωτικό! Ἡ ἰδεολογία, ὅμως, εἶναι μιά παράξενη κατάσταση μέθης πού συχνά γυρίζει τήν πλάτη στίς πιό προφανεῖς πραγματικότητες. Κι ἔτσι, ἐκεῖ πού ὁ κύριος Μητσοτάκης καί ὁ κύριος Μάνος πιστεύουν ὅτι ἀσκοῦν πολιτική ὑψηλῶν στόχων, στήν πραγματικότητα καρκινωδοῦν ἐπὶ τοῦ τίποτα, μέ γραφικά καί κωμικά ἀποτελέσματα.

Θά μποροῦσαν φυσικά νά πετύχουν ἄν περιορίζαν τήν ἀμοιβή τῆς ἐργασίας κάτω ἀπό τίς 10.000 δραχμές τό μήνα γιά ν' ἀνταγωνιστοῦν τό Πακιστάν καί τήν Ἰνδία. Εὐτυχῶς ἀπέτυχαν στόν τομέα αὐτό.

1. Τά σχετικά μέ τήν αὐτοκινητοβιομηχανία στοιχεία ἀντλήθηκαν ἀπό τήν ἐφ. *Monde Diplomatique*, τ. Σεπτεμβρίου 1993.
2. Ἐναντι 27% τῆς Ἰαπωνίας καί 18% τῆς Βόρειας Ἀμερικῆς.
3. Στοιχεῖα τοῦ 1992.
4. Στή Βρετανία ὑπάρχουν ἤδη ἐργοστάσια τῶν βιομηχανιῶν Nissan, Toyota, Honda, Isuzu κ.λπ.
5. Στήν Ἑλλάδα ἡ περίπτωση τῆς «μόνης ἑλληνικῆς» αὐτοκινητοβιομηχανίας εἶναι ἐνδεικτική. Τί προστατευτισμός μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ ἀπέναντι στή Nissan-Θεσσαλονίκης!

'Από τήν πλευρά του ἔθνικου

του Ἀνδρέα Πανταζόπουλου

Ο τρόπος μέ τόν ὁποῖο ὀδηγηθήκαμε στίς βουλευτικές ἐκλογές τῆς 10ης Ὀκτωβρίου ὑπῆρξε ἀπό κάθε πλευρά ἀποκαλυπτικός. Ἐφερε στήν ἐπιφάνεια τίς δομικές ἀρρυθμίες τοῦ κοιμματικοῦ συστήματος, προσωποποίησε στό ἔπακρο τόν πολιτικό ἀγῶνα, φόρτισε ἰδεολογικά τόν ἔσωκομματικό ἀνταγωνισμό. Ἡ κρίση στή Νέα Δημοκρατία ἀποκάλυψε μονιμότερες ἀντιφάσεις τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, ἀντιθετικές καί ἀλληλοακυρούμενες ἐπιλογές τῶν κοιμματικῶν φορέων, πού παραλύουν ζωτικές θεσμικές λειτουργίες. Πάνω ἀπ' ὅλα, ὅμως, ἔδειξε τήν αὐστηρή συνάρτηση τοῦ κοινωνικοῦ μέ τό πολιτικό, τήν ὁμηρία τοῦ δευτέρου ἀπό τό πρῶτο, τήν ἀδυναμία αὐτονόμησης τῆς «πολιτικής τάξης», τήν ἐπισφαλή ἡγεμονία τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἑλίτ.

Σέ αὐτό τό πλαίσιο, ἡ διαφαινόμενη κοιμματική ἐναλλαγή δέν πρέπει μόνο νά θεωρεῖται ὡς ἓνα «ἤδη ἰδωμένο» ἔργο, ἀλλά καί ὡς μία πολιτική διαδικασία πού ἀποδεσμεύει σημασίες, πού ἀποκαλύπτει τήν ταυτότητα τοῦ πολιτικοῦ, τή δόμησή του κατά τήν περίοδο τῆς μεταπολιτευτικῆς συνέχειας. Ἡ περιοδική ἐπαναφορά στήν ἐπικαιρότητα κάποιων μονιμότερων πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν σταθμῶν τῆς μεταπολιτευτικῆς φάσης εἶναι ἴσως ὁ πιό προσδιοριστικός παράγοντας τῆς σημερινῆς κρίσης. Μία κρίση πού ἀναζητᾷ διαρκῶς τήν κοινωνικοποίησή της γιά νά ἀποκαθάρει προσωρινά τούς φορεῖς τῆς πολιτικῆς της ἔκφρασης.

Ἡ Νέα Δημοκρατία

Οἱ αἰτίες κρίσης τῆς νεοδημοκρατικῆς ἡγεμονίας εἶναι πολλές. Ἄς θυμίσουμε ἐν συντομία τίς περιοδικές ἀναζωπυρώσεις της.

α) Ἀμέσως μετά τίς βουλευτικές ἐκλογές τοῦ 1977, ἡ διάλυση τῆς ΕΔΗΚ τοῦ Γ. Μαύρου καί οἱ μαζικές προσχωρήσεις κεντρῶν βουλευτῶν καί στελεχῶν στή ΝΔ ἐξέφρασαν γιά τήν τελευταία μία καθαρά ἀμυντική κίνηση ἐμπρός στήν ἀπειλητική ἐνσάρκωση ἀπό τό ΠΑΣΟΚ τῆς ἀντιπολίτευσης στό σύνολό της. Σέ ἐκείνη τήν πολιτική συγκυρία, ἡ ΝΔ ἐπιχείρησε νά ἀπαντήσῃ, στό πολιτικό ἐπίπεδο, σέ μία κοινωνική ροπή. Ἡ ροπή αὐτή ἔδειχνε καθαρά τήν ἀντιδεξιᾶ τροχιά τοῦ μεταπολιτευτικοῦ ριζοσπαστισμοῦ καί ταυτόχρονα τό μόνο μέσο πού διέθετε τό συντηρητικό κόμμα γιά νά τήν ἰδιοποιηθεῖ. Μία κλασική, παλαιοκομματική πολιτική προσχωρήσεων καί συναλλαγῶν ἐπιχειροῦσε νά καλύψῃ τήν ἰδεολογική της ἀνεπάρκεια, τήν ἀναντιστοιχία της μέ τίς κοινωνικές προσδοκίες.

β) Ἡ ἀνάληψη τῆς κοιμματικῆς καί κυβερνητικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Γ. Ράλλη, μετά τή μεταπήδηση τοῦ Κ. Καραμανλῆ στήν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας, συνοδεύτηκε ἀπό τήν ἐκφορά ἐνός «ἡπιου» πολιτικοῦ λόγου, σέ μία στιγμή πού ἦταν φανερό πῶς οἱ κοινωνικές προσδοκίες ἦταν πανέτοιμες νά διαδοῦν τό κατάφλι τῆς «ἀντοπραγματώσεως» τους. Ὁ «ἄνεμος τῆς ἀλλαγῆς» χλεύαζε τό «πολιτικό ἐπιχείρημα», ἡ «λογική»

δέν κατόρθωσε νά ἀντισταθεῖ στήν «ἐδῶ καί τώρα» δικαίωση τῆς κοινωνίας. Ἡ πιό «ἀριστερή» πολιτική στρατηγική συντηρητικοῦ κόμματος μετά τόν Ἐμφύλιο, ὁ ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός, ἀφόπλιζε τό πολιτικό του ὑποκείμενο, ἀπογύμνωνε τίς ρυθμιστικές του λειτουργίες.

γ) Ἡ ἤττα τῆς ΝΔ στίς ἐκλογές τοῦ 1981 συνοδεύθηκε ἀπό τήν ἀνάληψη τῆς κοιμματικῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Ἐ. Ἀβέρωφ. Οἱ ἀνατροπές πού ἐπέφερε ὁ νέος ἀρχηγός ἐπιχείρησαν νά συσπειρώσουν τήν κοιμματική βάση, υιοθετώντας τήν ἀδιάλλακτη ρητορική τῆς «ἀπαλλαγῆς». Παράλληλα, τό κοινωνικό περιεχόμενο τοῦ ἀβερωφισμοῦ παρέμενε θολό καί σέ κάθε περίπτωση ἀδυνατοῦσε νά θέσῃ ὑπό δοκιμασία τό καραμανλικό δόγμα, ἀκόμα καί ἂν πλευρές τοῦ πρώτου παρέπεμπαν σέ μεταπολεμικά λαϊκιστικά μορφώματα τῆς Δεξιᾶς. Ἐντούτοις, εἶναι ἡ πρώτη φορά, μετά τό 1974, πού στό ἔσωτερικό τοῦ συντηρητικοῦ χώρου ἀναπτύσσεται μία λογική γοητείας τῆς «δύναμης», ἀντιπολιτευόμενη τόν καραμανλισμό. Ὁ ἀβερωφισμός, ἐνῶ δέν μποροῦσε νά συγκροτήσῃ μία αὐτοδύναμη ἰδεολογική μορφή, προτείνοντας ἓνα πρόταγμα συντηρητικοῦ ριζοσπαστισμοῦ, πολιτικά μιλοῦσε τή γλώσσα ἐνός παρωχημένου ἀντικομμουνισμοῦ καί κοινωνικά ἐξέφραζε μέ συγκεχυμένο τρόπο μία ἀντιπροοδευτική ἰδεολογία, ἐνσαρκώνοντας ἄξίες ἀγροτικοῦ καί παλαιομικροαστικοῦ συντηρητισμοῦ.

δ) Ἡ «κατάκτηση» τοῦ κόμματος ἀπό τόν Κ. Μησοστάκη γίνεται σέ μία πολιτική συγκυρία πού, γιά πολλούς, τέμνει τή μεταπολιτευτική συνέχεια. Ἡ θεαματική ἀπομάκρυνση τοῦ Κ. Καραμανλῆ ἀπό τήν Προεδρία καί τό μονεταριστικό πρόγραμμα λιτότητας τῆς δεύτερης πασοκικῆς τετραετίας προσημαίνουν, ἀντικειμενικά, τήν ἀνάκαμψη τοῦ κοιμματικοῦ σχηματισμοῦ. Ἡ πρώτη μίνι διάσπαση πού προκαλεῖται ἀπό τόν Κ. Στεφανόπουλο, στό ὄνομα μιᾶς «λαϊκῆς Δεξιᾶς», ἀποτυγχάνει. Τό νεοεισελθέν κοιμματικό προσωπικό καί ὁ ἡγέτης του υιοθετοῦν τή ρητορική τῆς «ἐθνικῆς συμφιλίωσης», ἐκμεταλλεζόμενοι, ἔτσι, τίς πολιτικές πολώσεις τῆς πασοκικῆς διαχείρισης. Παράλληλα, ἐκμεταλλεζοῦνται τή διάσπαση τῆς «Ἐθνικῆς Λαϊκῆς Ἐνότητος», πού δηματοδότησε τήν ἀνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν κυβέρνηση, τροφοδοτούμενοι ἀπό τήν ἀνάδυση τοῦ νεομικροαστικοῦ κορπορατισμοῦ, τήν εἰδική μορφή πρόσληψης τοῦ νεοφιλελεύθερου ἀτομικισμοῦ στήν Ἑλλάδα. Σέ αὐτή τή συγκυρία, πού πηγαίνει ὡς τήν πτώση τῆς κυβέρνησης τοῦ ΠΑΣΟΚ, ἡ ΝΔ ἐκφέρει ἓναν ἐκσυγχρονιστικό πολιτικό λόγο, πού φαντάζει ὡς μία καθολική πολιτισμική πρόταση ἀτομικῆς καί κοινωνικῆς ἀναδιοργάνωσης ἐναντί τοῦ πασοκικοῦ λαϊκιστικοῦ ἀρχαϊσμοῦ. Τό πρόγραμμά της ἀποκτᾷ δυναμικά κοινωνικά ἐρείσματα, πού πλαγιολογοῦν καί διεισδύουν, κάποιες φορές ἀποτελεσματικά, σέ λαϊκά στρώματα.

Ἐπὶ τέτοιον καθεστῶς ἀδιαμφισβήτητης ἰδεολογικῆς ἡγεμονίας, ὁ πρῶτος χρόνος τῆς νεοδημοκρατικῆς κυβερνητικῆς τομῆς, παρ' ὅλη τήν ἰσχνή κοινοβουλευτική πλειοψηφία τοῦ φορέα της, θά ἀποτυπώσῃ τό δικό της δείγμα γραφῆς. Ἐπιπλέον, ὁ ἠθικός στιγματισμός τοῦ ἀντιπάλου, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν σκανδάλων, λειτουργεῖ ἀποδιορθωτικά γιά τήν ἀσκήση μιᾶς

δυναμικής αντιπολίτευσης. Έξάλλου, η γραμμή των πολιτικών συμμαχιών του '89 ανάμεσα σε Δεξιά και Άριστερά μπορεί να υπηρέτησε μία συγκυριακή σκοπιμότητα, εντούτοις έριξε βαθείς ριζες για την άνηση μιας «*κουλούρας συμβιβασμού*», που αποτέλεσε για ένα χρονικό διάστημα ένα προσδιοριστικό στοιχείο των πολιτικών συμπεριφορών.

Φαινομενικά, αυτή την πρώτη περίοδο της νεοδημοκρατικής διαχείρισης βασιλεύει η ενότητα. Ωστόσο, οι αντιφάσεις είναι υπαρκτές και συγκροτούν μία ξεπουσα αντιπολίτευση, ιδιαίτερα στο έσωτερικό του κόμματος. Το Φιλελεύθερο Φόρουμ θα έναρκαώσει μία νεοφιλελεύθερη κριτική απέναντι σε διαφαινόμενες «*κρατικίστικες άγκυλώσεις*» της κυβερνητικής διαχείρισης, άνοιγοντας πολιτικά και ιδεολογικά μέτωπα, ιδιαίτερα στο χώρο της οικονομίας και του κράτους. Οι αντιθέσεις, φυσικά, παραμένουν πολιτικά ελεγχόμενες, εντούτοις δέν άποτελούν την «*είσαγωγή*» σε μία συζήτηση για τίς δύο διακριτές αντιλήψεις περί θεσμικού έκσυγχρονισμού που διατρέχουν τόν κομματικό κορμό, κάτι που δείχνει εύκρινως την ιδεολογική ένδεια του στελεχικού δυναμικού αλλά και μία όρισμένη «*άνωριμότητα*» της κομματικής βάσης, κυρίως στον «*δεξιό λαό*» της υπαίθρου.

Ένα κοινωνικό κι ένα πολιτικό γεγονός έρχονται να άνατρεψουν τίς όρίζουσες του πολιτικού πεδίου. *Τό κοινωνικό*: οι μαθητικές καταλήψεις-διαδηλώσεις του φθινόπωρου '90-χειμώνα '91 σπάζουν την ύποτιθέμενη κοινωνική συναίνεση, ύποθηκύνοντας, έστω μερικώς, τίς δυνατότητες έδραίωσης του νεοδημοκρατικού λόγου στο έσωτερικό εύρύτατων λαϊκών στρωμάτων. Στην πραγματικότητα, τό ήθικά στιγματισμένο λαϊκό φαντασιακό ταυτίεται όχι τόσο με τά διφορούμενα του μαθητικού κινήματος, όσο με τή συγκεκριμένη *αντιστασιακή του πράξη*, την όποια και έκλαμβάνει ως τό έναρκατήριο λάκτισμα της «*λύτρωσής*» του. *Τό πολιτικό*: τά άποτελέσματα της άναπληρωματικής έκλογής στη Β' Άθηνών κεφαλαιοποιούν ύπόρρητες λαϊκές δυσαρέσκείες, άκυρώνοντας, ταυτόχρονα, τίς προύποθέσεις της πολιτικής τάξης που «*βολονταριστικά*» επέβαλε τό έλληνικό '89. Η άρχη της νεοδημοκρατικής άποσύνθεσης έχει ήδη σημάνει. Οι συγκρούσεις των βαρόνων, που άκολουθούν, προσωποποιούν και έπιταχύνουν την άποσυντονισμένη τροχιά του κομματικού σχηματισμού. Ο αίφνιδιος προσηλυτισμός της κομματικής και κυβερνητικής ήγεσίας σε ένα θολό σχέδιο νεοφιλελεύθερου πειραματισμού (ύπουργοποίηση Άνδριανόπουλου, έναρξη και έπιτάχυνση των ρυθμών της «*άποκρατικοποίησης*») όχι μόνο άδυνατεί να άνακόψει τή φθίνουσα πορεία, αλλά διχάζει τό κόμμα και την κυβέρνηση (έκούσιες άποστασιοποιήσεις και άπανωτές άπομακρύνσεις στελεχών — Έβερετ, Δήμας, Κανελλόπουλος, Ράλλης —, κρίση στη ΔΑΚΕ...). Τό χώνεμα των αντιθέσεων και η ενότητα πολιτικής γραμμής άποδεικνύονται ένα σύντομο διάλειμμα, ένας βολικός μύθος για την άναπαραγωγή και την έδραίωση του συγκεκριμένου πολιτικού προσωπικού στην κομματική και κυβερνητική έξουσία.

Τό ΠΑΣΟΚ

Αυτή η προϊούσα έθνικοποίηση του πολιτικού και κοινωνικού άγώνα από τή φύση της άποζητά φερέγγυους και προνομακούς έκφραστες, άποκλειστικούς νομείς. Τό ΠΑΣΟΚ, άπό τή φύση του, έναρκαώνει, κατά τόν πλέον άποτελεσματικό τρόπο, τή διαταξική μορφή του έθνικιστικού ριζοσπαστισμού μεγάλων τμημάτων της κοινωνίας. Συλλογικές συσπάσεις άπόρριψης της έτερότητας βρίσκουν στο ΠΑΣΟΚ τά μέσα της ιδεο-

λογικής τους προαγωγής σε κυρίαρχη «*πολιτική βούληση*». Τό «*Σκοπιανό*» και η διαμάχη για τίς άστυνομικές ταυτότητες άποτελούν τά πιό κραυγαλέα παραδείγματα μετάφρασης κοινωνικών προκαταλήψεων σε πράξεις *πολιτικής αντίστασης*. Οι λαϊκές έργλήσεις μιας τέτοιας έθνικιστικής σταυροφορίας άναγνωρίζουν τούς έντολοδόχους τους στο έσωτερικό ενός *κοινωνικού πλαισίου* κοινωνικής άνάπτυξης, σε τέτοιο βαθμό που ό «*κοινοτισμός*» της να λειτουργεί άποκλειστικά ως *παραδοσιακός κοινοτισμός*.

Τό νέο ιδεολογικό μανιφέστο του ΠΑΣΟΚ που άντικαθιστά, η «*συμπλήρωση*» για τούς ρομαντικούς, τήν Διακήρυξη της 3ης του Σεπτέμβρη, άποτελεί πεδίο άρθρωσης τέτοιων ιδεολογικών πρακτικών. Οι πολιτικοϊδεολογικές μετατοπίσεις άνάμεσα σε αυτά τά δύο καταστατικά κείμενα μπορεί να είναι δρατές και άξιοσημείωτες, οι συνέχειες, όμως, είναι υπαρκτές, ύφέρπουσες, δύσκολα κατανοητές άπό μία πρώτη τυπική προσέγγιση. Η βασικότερη, τόπος στην κυριολεξία όπου έπιχειρείται ένα πλήθος συγκυριακών πολιτικών μεταλλάξεων, είναι η μεταμόρφωση της *άντιμπεριαλιστικής ρητορικής* της 3ης του Σεπτέμβρη 1974 στην *αντίστοιχη έλληνοκεντρική* της 3ης του Σεπτέμβρη 1993. Άν στην πρώτη περίπτωση ό διαταξικός έθνοκεντριασμός ήταν τό κατάλληλο άποτέλεσμα του «*άντιμπεριαλιστικού άγώνα*» μιας περιφερειακής χώρας, στή δεύτερη περίπτωση ό «*άντιμπεριαλισμός*» προσλαμβάνει τή μορφή ενός ύπεραταξικού έθνοκεντριασμού, του έλληνοκεντριασμού, μιας άπειλούμενης και περιθωριοποιούμενης κοινότητας.

Η συντριπτική πλειοψηφία του στελεχικού δυναμικού και της κομματικής βάσης έχουν έσωτερικέψει τή συνέχεια μιας τέτοιας ιδεολογικής γραμμής, έθισμένοι, ήδη από τό 1974, στον «*άνενδοτισμό*» της «*αντιστασιακής*» τους έκστρατείας. Τό ιδεολογικό σχήμα παραγωγής των μεγάλων πολιτικών προσανατολισμών παραμένει άξιοσημείωτα σταθερό, αιώνιο, και τροφοδοτεί ψυχολογικά άνακλαστικά παράγοντας διαρκώς ταυτόσημες, ως προς τήν ούσία τους, πολιτικές στάσεις. Έδώ θά πρέπει να άναζητηθεί τό «*θαύμα*» της διατήρησης της κομματικής ενότητας από τό 1989 έως σήμερα, έστω κι αν πρέπει να άναγνωρίσουμε ότι οι προύποθέσεις αυτής της ενότητας δέν είναι ίδιες με αυτές της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου. Άν, όμως, παλαιότερα οι «*έκσυγχρονιστικές*», άποκλίνουσες από τή Διακήρυξη της 3ης του Σεπτέμβρη, αντιλήψεις αντιμετωπίζονταν με διοικητικό τρόπο, σήμερα η κατάκτηση εκ μέρους τους μιας σχετικής άυτονομίας στο έσωκομματικό πεδίο προσβάλλεται από τήν άδιαφορία μιας προσηλυτισμένης στον έθνικισμό κομματικής βάσης, του κομματικού λαού εν γένει. Ο τρόπος έκτύλιξης της σύγκρουσης «*παλιού*» και «*νέου*» στο έσωτερικό του ΠΑΣΟΚ ύποχρεώνει τούς έκφραστες του δεύτερου είτε να σιωπούν (όπως έγινε στην περίπτωση του «*Σκοπιανού*»), είτε να μιλούν τή γλώσσα ενός «*στρεβλού κοσμοπολιτισμού*», έχοντας διαρκώς στραμμένη τήν προσοχή τους στη διασφάλιση ενός ελάχιστου κομματικής και λαϊκής νομιμοποίησης. Έτσι ώστε η *όποιαδήποτε μελλοντική άναδιανομή της κομματικής ισχύος* να μην κρίνεται *εφάπαξ*, αλλά να συνιστά ένα διαρκές δημοψήφισμα κατάφασης σε *άκλόνητες άρχές*, σε μία όρισμένη πολιτική ήθική.

Αυτή η πολιτική ήθική λείπει από τή Νέα Δημοκρατία, ένα ιδεολογικό σύστημα κανόνων και έπιταγών που άποτελεί τή μόνιμη πηγή των έσωκομματικών της αντιφάσεων, τό άνεργάτιστο της πολιτικής της ρητορικής, τήν άδυναμία κατάκτησης της «*πολιτικής της άυτονομίας*», αυτή η ριζική άπουσία άποτρέπει τήν όμόφωνη κοινωνική άποδοχή της κατασκευής «*προδοτών*» άπό τήν κομματική ήγεσία· και αυτή η πολιτική ήθική άπέτρεψε ως σήμερα τό ΠΑΣΟΚ άπό τό να περάσει μία βαθιά ιδεολογική κρίση, που θά μαζικοποιούσε φαινόμενα κομμα-

τικών άποσκορήσεων ή θά νομιμοποιούσε μία τυπική κομματική αντιπολίτευση.

Στήν πραγματικότητα, αυτή ή πολιτική ήθική είναι ένα κοινωνικό μετείλασμα των μετεμφυλιοπολεμικών ψυχώσεων, πού μεταπολιτευτικά, μέ τήν προσδιοριστική συνέργια του ΠΑΣΟΚ, έλαβε τή μορφή μιās κοινωνικής κλίμακας άξιών, ικανής νά επηρεάζει στάσεις και συμπεριφορές σέ όλόκληρο τό πολιτικό φάσμα. 'Από αυτή τήν άποψη, ή έπιχειρούμενη διείσδυση στό άτελές δικομματικό σύστημα από τή νεοπαγή Πολιτική 'Ανοιξη όχι μόνο δέν έπιθυμεί, αλλά ούτε και μπορεί νά ανατρέψει τόν διάχυτο ίρασιοναλισμό πού επιβάλλει ο ύπάρχων κώδικας πολιτικών άνταλλαγών. 'Η σαμαρική «υπέρβαση» δέν είναι τίποτε άλλο από μία άπόπειρα «ριζοσπαστικοποίησης» στό χώρο τής Δεξιάς, πού μέ όχημα τό έθνικό πρόβλημα έπιχειρεί νά τόν έπανασυνδέσει μέ τήν παραδοσιακή βάση νομιμοποίησής του, μέ μία αναπαλαιωμένη μορφή «έθνικοφροσύνης».

'Η νέα πολιτική περίοδος πού άνοίγει μετά τίσ βουλευτικές εκλογές τής 10ης 'Οκτωβρίου δέν θά παγιώσει στατικά τόν ύπάρχοντα συσχετισμό δυνάμεων, αλλά θά άποτελέσει και τήν άφετηρία νέων πολιτικών διαδικασιών έπαναπροσδιορισμού του κομματικού άνταγωνισμού. Τό σίγουρο είναι ότι όποιες τροποποιήσεις επέλθουν, πέρα από πρόσωπα, θά είναι άργόσυρτες, άφου τά έντονα προβλήματα ταυτότητας πού αντιμετώπιζει ο έλληνικός κοινωνικός σχηματισμός δέν προσφέρονται για εκπλήξεις.

'Ωστόσο, ή εκρηξη των έσωκομματικών αντιθέσεων και ή άποσταθεροποίηση τής κυβερνητικής πολιτικής, πού προκαλούνται άποκλειστικά από «οικονομικούς λόγους», δέν οδηγούν άναγκαστικά στήν κατάρρευση κόμματος και κυβέρνησης. 'Η ΝΔ διέθετε τούς άπαραίτητους ιδεολογικούς και κατασταλικούς μηχανισμούς για τήν έξομάλυνση τής κοινωνικής έντασης. Σέ αυτή τή βάση, οι κοινωνικές πολώσεις και οι ένδοκομματικές ρήξεις, ως άποτέλεσμα τής νεοφιλελεύθερης πρακτικής, δέν μπορούν νά ξεγηγήσουν τή συγκεκριμένη ιδεολογική κρίση πού διαπερνά τόν κομματικό σχηματισμό. 'Ενα άλλο γεγονός έρχεται όχι άπλώς νά προστεθεί, αλλά νά ριζοσπαστικοποιήσει» τήν έτσι κι άλλιώς άποσταθεροποιημένη πολιτική συνθήκη, νά κάνει συνολική τήν κρίση πολιτικής και ιδεολογικής ήγεμονίας. 'Η δξυση του έθνικού ζητήματος. πάντα

παρόντος στους κοινωνικούς και πολιτικούς άγώνες, ολοκληρώνοντας τήν ύπαρκτή πολιτική κρίση, άνακατανέμει τούς συσχετισμούς δυνάμεων στήν κοινωνία και στό κόμμα. Τό διάγραμμα Σαμαρά έρχεται νά εκφράσει και νά άποκρυσταλώσει αυτή τή δραματική άλλαγή των δεδομένων, δείχνοντας ταυτόχρονα τό έλλειμμα έθνισμού στήν πολιτική στρατηγική του κόμματος. 'Η εκτύλιξη τής συγκεκριμένης έθνοπολιτικής κρίσης δείχνει άκριβώς ότι τό έθνικό έχει πάψει πλέον νά ταυτίζεται προνομιακά μέ τή Δεξιά. 'Η τελευταία έχει γίνει συνάνυμη τής έθνικής «ένδοτικότητας», του έθνικού «μεταπρατισμού». 'Η κρίση ιδεολογικής ήγεμονίας τής ΝΔ είναι κρίση τής σχέσης της μέ τό «λαό», άδυναμία σύναψης σταθερών και πλειοψηφικών σχέσεων μέ τίσ λαϊκές δυνάμεις μέσα από τό έθνικό.

'Ανεξάρτητα από τήν πολιτική άποτελεσματικότητα του έγχειρήματος Σαμαρά, ή διαπλοκή των πολιτικοϊδεολογικών σχέσεων στό έσωτερικό του κόμματος τής ΝΔ φτιάχνει συγκυριακές πολιτικές ισορροπίες, οι όποιες άδυνατούν νά συγκροτήσουν μία μόνιμη ιδεολογική έστία, νά προσηλυτίσουν τό κόμμα σέ μία προσδιορισμένη μορφή έθνικής ιδεολογίας, σέ μία και άδιαίρετη αντίληψη περί έθνικού συμφέροντος. 'Η ρητορική του σαμαρικού «άνενδοτισμού» — στό κοινωνικό, τό πολιτικό, τό οικονομικό και τό πολιτισμικό επίπεδο —, ή μετεμφύωση του άβερωφισμού ως λιτανική καταγγελία τής «έθνικής παρακμής» και έκθειαςμός τής «δύναμης», τό μήνυμα μιās «καθα-

ρής» και άδιαμεσολάβητης σχέσης μέ τό «λαό», ή ιστορία ως δημιουργός υποκειμένων, ο βολονταρισμός ως τό άποκλειστικό όχημα πού χαράζει τό δρόμο όχι μιās έξομάλυνσης αλλά μιās έξυγίανσης, ή συνασπισμική ιδεολογία ενός υπεραξικού έθνοκεντρισμού, όλ' αυτά δείχνουν καθαρά τίσ άνεπίλυτες αντιφάσεις στους κόλπους του κόμματος, προμηνύοντας, άν όχι ριζικότερες και μαζικότερες διασπάσεις, τουλάχιστον ευρύτερες και άνένδοτες ως σήμερα συσπειρώσεις, μετασχηματίζονται τίσ ίδιες τίσ μορφές τής κομματικής συγκρότησης. 'Αντικειμενικά, ένας νέος τύπος κομματικής ένότητας καλείται νά εκφράσει ρητές πολιτικοϊδεολογικές άποκλίσεις, σέ μία εποχή άναδιανομής των πηγών τής πολιτικής ισχύος σέ ευρωπαϊκό επίπεδο.

ΑΝΟΙΚΤΟ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΟΜΑΔΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

Τακτικό Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ίνστιτούτων Ομαδικής Ανάλυσης (E.G.A.T.I.N.)

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

ΕΤΗΣΙΑ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

- Ομαδικής Ψυχοθεραπείας
- Δυναμικής τής Οικογένειας
- Κοινωνικής Ψυχιατρικής
- Δυναμικής Ψυχιατρικής
- Ψυχολογικών Αξιολογήσεων

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΙΣ

- ΟΜΑΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ
- ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΘΕΡΑΠΕΙΑ & ΨΥΧΟΔΡΑΜΑ
- ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
- ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ

• ΣΥΜΠΟΣΙΑ • ΣΥΝΕΔΡΙΑ • ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΑ • ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ • ΕΠΟΠΤΕΙΕΣ

Σ ΧΑΡΑΛΑΜΠΗ 1 & ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗ, 114 72 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ. 644.7533 - 643.5980 - 644.5140

Δελτία ταυτότητας:

ὅταν οἱ πολῖτες ἀπειλοῦνται ἀπὸ διακρίσεις

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού ἐνώνω τή φωνή μου μέ αὐτές τῶν συμπολιτῶν μου, οἱ ὁποῖοι σκοπὸ ἔχουν νά υπερασπίσουν τήν ἐλευθερία τῆς συνείδησης τοῦ ἀτόμου, διαμαρτυρόμενοι γιά τή μνεία τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τῶν πολιτῶν στήν ἀστυνομική ταυτότητα. Καί κάθε φορά μέ μεγάλη ἐκπληξη ἀνακαλύπτω, διαβάζοντας ὀρισμένα ἄρθρα ἢ γράμματα τῶν ἀναγνωστῶν, ὅτι εἶναι δυνατὸν παρόμοιο θέμα νά μπορεῖ ἀκόμη νά ἀποτελεῖ, στό κατώφλι τῆς τρίτης χιλιετηρίδας, μῆλο τῆς Ἐριδος μεταξὺ τῶν πολιτῶν ἐνός σύγχρονου καί δημοκρατικοῦ κράτους. Κάτι πού μέ κάνει νά σκέφτομαι ὅτι ἡ ἐνταση αὐτή — πού σχετίζεται μέ τή δήλωση ἢ ὄχι τῶν προσωπικῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων — δέν ὀφείλεται ἴσως παρὰ ἀπλῶς στή σύγκυση πού θεληματικά ὑποθάλλουν τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη πᾶνω στή ἐννοια τοῦ ὄρου «ταυτότητα».

Ἡ τελευταία πρόταση τοῦ καθ' ἕλην ἀρμόδιου ὑπουργοῦ, νά μὴν ἐκλαμβάνεται ἡ ἀναγραφή τῆς θρησκείας παρὰ ὡς προαιρετική, τὴν ὁποία ὁ ἐκπρόσωπος Τύπου τῆς Ἐκκλησίας χαρακτήρισε ὡς κάτι «λυπηρό»¹, δέν θά μπορούσε νά διευθετήσει τό θαυτέρο πρόβλημα. Ἄλλωστε, ἔχουμε κάθε δικαίωμα, καί προπάντων μετὰ ἀπὸ τὴ θλιβερὴ ἀπόφαση τῆς Βουλῆς τῆς 27 Ἀπριλίου, νά ἀμφισβητήσουμε ἐάν πρόκειται πράγματι γιά μία ἀπόφαση ὀριστική, ἀφοῦ ἡ παλινδρόμηση στὶς ἀπόψεις τὰ τελευταία χρόνια μπορεῖ νά ἀφήνει νά διαφαίνεται μία νέα ἀναζωπύρωση τοῦ θέματος. Πρὶν ἀπὸ 17 μῆνες περίπου, ὁ ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν κ. Ν. Κλειτὸς ἀπεκάλυπτε ὅτι στὰ νέα δελτία ταυτότητας θά συμπεριλαμβάνεται καί ἡ ἐνδειξη «θρησκεία»², ἐνῶ μερικὲς μέρες ἀργότερα ὁ κ. Κ. Μητσοτάκης, μιλώντας γενικά, δήλωνε: «Δέν ὑπάρχουν Ἕλληνες χριστιανοὶ καί Ἕλληνες μουσουλμάνοι»³. Καί τώρα, λοιπόν, βλέπουμε τὴ Βουλή —κάτω ἀπὸ τὴν πίεση μερικῶν δουλευτῶν— νά θέτει ξανά τὴν ἀρχὴ τοῦ ὑποχρεωτικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀναφορᾶς τοῦ θρησκευήματος.

Ἀναζωπυρώνεται καί πάλι, λοιπόν, ἡ παλιά συζήτηση σχετικὰ μέ τίς νέες ἀστυνομικὲς ταυτότητες, ἡ ὁποία τό 1986 ἔκανε νά χυθεῖ τόση μελάνη! Θά μπορούσε, ὠστόσο, νά παρατηρήσει κανεῖς ὅτι ὁ ἐπίμαχος ΕΚΑΜ, ὁ ἐνιαῖος κωδικὸς ἀριθμὸς μητρώου στὰ νέα δελτία ταυτότητας, καταργήθηκε. Καί ἡ κατάργησή του χαροποίησε ὄλους ὅσοι εἶχαμε ἐκφράσει τότε τίς μεγαλύτερες ἐπιφυλάξεις καί καταγγείλαμε τὸν κίνδυνο πού ἐνέκλειε ἡ υἱοθέτησή του γιά τίς ἀτομικὲς ἐλευθερίες⁴. Φαίνεται ὅμως ὅτι τό θέμα δέν ἔχει διόλου κλείσει, ἀφοῦ τό νά παραμείνει ἡ μνεία τοῦ θρησκευήματος στὶς ταυτότητες εἶναι καί αὐτὸ ἐπικίνδυνον· κάτι πού ἔχει κατανοήσει ἡ ἐυρωπαϊκὴ νομοθεσία — σχεδόν στό σύνολό της — καθὼς καί οἱ διεθνεῖς διατάξεις.

Ὁρθοδοξία καί ἐθνικὴ ταυτότητα

Τό ὅτι ἡ ὀρθοδοξία λειτούργησε γιά τὴ χώρα μας ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς οὐσιαστικὸς συνεκτικὸς ἰστούς τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος κατὰ τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καί κατόπιν στό νέο ἑλληνικὸ κράτος εἶναι, βέβαια, κάτι προφανές. Πρόκειται, ὅμως, ἐδῶ γιά ἱστορία. Καί θά ἔλεγα μάλιστα ὅτι δέν πρόκειται παρὰ μόνο γιά ἱστορία. Ὅμως, εἶναι ἡ πολιτικὴ πού δημιουργεῖ τὴν ἱστορία, καί τό πράττει κατ' ἀρχάς σύμφωνα μέ κάποια προοπτικὴ καί κάποιο σχέδιο. Καί ὅταν πρόκειται γιά δημοκρατία, τό σχέδιο αὐτό δέν μπορεῖ παρὰ νά λάβει ὑπόψη τίς ἐλευθερίες μας. Ἐννοῶ ὅτι ἡ ἱστορία τῶν κοινωνιῶν δέν μπορεῖ νά προχωρεῖ παρὰ μέ ἀνοιγμα στό παρόν, ὅτι δηλαδή αὐτὴ ἡ ἱστορία ἑρῶνεται πάντα, κατὰ κάποιο τρόπο, σέ συνεχὴ δημιουργία καί ὅτι μία ἱστορικὴ κληρονομιά, γιά νά εἶναι πραγματικὰ δική μας, δέν μπορεῖ νά εἶναι ταμποῦ.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τίς ταυτότητες καί τὴν ἀναγραφή σ' αὐτές τοῦ θρησκευήματος ἀποτελεῖ συγχρόνως ἓνα ἐσωτερικὸ ζήτημα καί ἓνα ἐξωτερικὸ πρόβλημα.

Στό ἐσωτερικὸ, εἶναι σαφές ὅτι πρόκειται γιά τὰ ὑποτιθέμενα ἀπειλούμενα συμφέροντα τοῦ δυναμικοῦ ὀρθόδοξου λόμπου πού ἡ ἐπίδρασή του θά μειωνόταν ἐν μέρει ἀπὸ τὴν ἐγκαθίδρυση αὐτῆς τῆς νεόφερτης γιά τὴ χώρα μας ἐλευθερίας, παρ' ὅλο πού ἀναγνωρίζεται καί προστατεύεται στὶς περισσότερες ἀπὸ τίς δυτικὲς χώρες, καθὼς καί ἀπὸ τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐταίρων μας. Ἄν τό ὅλο θέμα παρουσιαζόταν ἀπλῶς μέ τὴ μορφή ἐνός παρόμοιου διλήμματος — ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἢ ἡ δύναμη ἐνός λόμπου — θά εἶχε βέβαια ἤδη βρεῖ

1. Καθημερινή, 12.3.1993.

2. Καθημερινή, 17.10.1991.

3. Καθημερινή, 25.10.1991.

4. Βλ. γιά παράδειγμα τό ἄρθρο μου στὸν *Οικονομικὸ Ταχυδρόμο*, 28.8.1986.

στή δική μας σημερινή δημοκρατική κοινωνία τή λύση του. Δυστυχώς, όμως, πάνω σ' αυτό τό δίλημμα, και κρύβοντάς το έν μέρει, προστίθεται και ή καταχρηστική σύγχυση μεταξύ ύπηκοότητας και όρθοδοξίας. Καί ή σύγχυση αυτή έγγράφεται, είναι αλήθεια, αρκετά βαθιά στή συνείδηση τών συμπατριωτών μας, άπό τόν καιρό κυρίως τών διδλίων τής σχολικής προπαγάνδας (είναι ό όρος πού τίς περισσότερες φορές μου φαίνεται ό πύό ένδεδειγμένος για νά ύποδείξει, σέ όποιαδήποτε χώρα, τά σχολικά έγχειρίδια τής ιστορίας⁵).

Όστόσο, ύπάρχουν πραγματικότητες πού καμία κοινωνία δέν έχει τό δικαίωμα νά παραμερίζει. Καί μία τέτοια για τή χώρα μας είναι άφ' ένός ό προσδευτικός άποχριστιανισμός τών συνειδήσεων, διαδικασία άργή, πού όμως, όπως φαίνεται, είναι άμετάκλητη, και άφ' έτέρου ή ύπαρξη διαφόρων άλλων θρησκευμάτων έστω και άν αυτά άποτελούν τή μειοψηφία, γεγονός πού καθιστά έντελώς καταχρηστικό σήμερα τό ιδεολόγημα ένθνικότητα ίσον όρθοδοξία. Στο σημείο μάλιστα αυτό θά μπορούσαμε ακόμη νά θεωρήσουμε ότι, άν δεχθούμε ότι ό άθεϊσμός είναι ένός είδους πίστη στήν άπουσία τής έξ άποκαλύψεως άλήθειας τών θρησκευτικών δογμάτων και μύθων, τότε οί μή πιστοί άποτελούν πιθανόν σήμερα στήν Έλλάδα ένα σύνολο πολύ πύό σημαντικό άπ' ό,τι θεωρούμε συνήθως και τό όποιο άκολουθεί αριθμητικά άμέσως έπειτα άπό τούς όρθοδόξους. Δέν θά ήταν, λοιπόν, παράλογο νά χαρακτηρίσουμε τόν κάθε πολίτη —χριστιανό όρθόδοξο ή μή, θείστή, άθείστή και άλλο έτερόδοξο— ως «όρθόδοξο»; Διότι δέν χρησιμεύει σέ τίποτα νά άυταπατώμεθα (και κυρίως νά άπατούμε και τούς άλλους σέ περίπτωση προαιρετικού χαρακτήρα), μιλώντας για έλεύθερη έπιλογή στήν άναγραφή του θρησκείματος: άπό τή στιγμή πού τό θρήσκευμα θά άναγραφάται στήν ταυτότητα, θά χρειάζονται έξαιρετικό θάρρος για νά διαφοροποιηθεί κανείς, μέ όλες τίς συνέπειες και τά έπακόλουθα ως προς τή διάκριση, είτε σέ έπαγγελματικά θέματα ή και άλλου. Αυτό φαίνεται νά έγινε έστω κατά μέρος κατανοητό άπό τόν ίδιο τόν ύπουργό τών Έσωτερικών, πού δήλωσε εύθυώς πριν λίγο καιρό: «Έμεις πιστούς κατ' έπιταγή δέν θέλουμε»⁶.

Όστόσο, ακόμη και μία άπόφαση πού θά παραδεχόταν μία προαιρετική μνεία και μόνο τής θρησκείας δέν τακτοποιεί κατά κανένα τρόπο τό πρόβλημα: μόνο ή *άπαγόρευση τής άναγραφής του θρησκείματος* θά μπορούσε νά προστατεύσει τόν πολίτη άπό κάθε είδους τελείως καταχρηστικό και άποτελεί καταφανή παραβίαση τών δικαιωμάτων του άνθρώπου και τής προστασίας τής ιδιωτικής ζωής.

Δικαιώματα του άνθρώπου

Το άρθρο 6 τής «Συνθήκης για τήν προστασία του άτόμου άπό τήν αυτόματη έπεξεργασία πληροφοριών»⁷, συνθήκη πού ή χώρα μας υπέγραψε και έπέκρωσε (νόμος 2068/1992), μνημονεύει ειδικά τό θρήσκευμα μεταξύ τών «εύαίσθητων στοιχείων» έμπιστευτικού χαρακτήρα, τά όποια δέν πρέπει νά άναφέρονται. Τό νά θεωρείται τό θρήσκευμα, όπως τό έκαναν οί πολιτικές άρχές τής χώρας μας, ως μία άπλή πληροφορία προσωπικού τύπου είναι έπομένως τελείως καταχρηστικό και άποτελεί καταφανή παραβίαση τών δικαιωμάτων του άνθρώπου και τής προστασίας τής ιδιωτικής ζωής.

Όστόσο, τό θέμα αυτό ύπηρεξε ήδη άντικείμενο συζήτησης τό 1986 στό πλαίσιο του σχεδίου νόμου τής τότε σοσιαλιστικής κυβέρνησης: «Σχέσεις κράτους-πολίτη, καθιέρωση νέου τύπου δελτίου ταυτότητας και άλλες διατάξεις». Μία άναδρομή στό παρελθόν άποδεικνύεται πολύ διδακτική.

Στήν πρώτη φάση του σχεδίου θρήσκευμα έπρεπε νά μνημονεύεται σαφώς στό δελτία ταυτότητας. Έπειτα, όμως, άπό όρισμένες αντιδράσεις πού προκάλεσε αυτή ή άπόφαση, και μπροστά στίς άνησυχίες πού έκφράστηκαν ως προς τίς άπειρές πού επικρέμονται για τίς άτομικές έλευθερίες, ή κυβέρνηση συγκατατίθεται νά καταργήσει τή σχετική μνεία: «Πρέπει νά σάς πώ», δηλώνει ό έκπρόσωπος τής κυβέρνησης, «ότι στό στοιχείο τής ταυτότητας δέν ύπάρχει τώρα τό θρήσκευμα». Λίγο άργότερα, όμως, έπιστρέφει στήν άναφορά του θρησκεί-

ματος ύπό τήν πίεση βουλευτών τής Νέας Δημοκρατίας. Βέβαια, οί βουλευτές αυτοί ύποστηρίζουν ότι αντιδρούν ένάντια στό σχέδιο νόμου τής κυβέρνησης διότι ένδιαφέρονται πριν άπ' όλα για τίς άτομικές έλευθερίες και επειδή φοβούνται μήπως, όπως λέει ό κ. Μ. Παπακωνσταντίνου, «*μεταβάλλουμε τήν Έλλάδα στήν έφιαλτική εκείνη χώρα του Όργουελ του 1984*»⁹. Συγχρόνως, όμως, οί ίδιοι βουλευτές ζητούν νά διατηρηθεί ή μνεία του θρησκείματος στό δελτία ταυτότητας, κάτι πού είναι τουλάχιστον παράδοξο.

Όπως και νά 'χουν τά πράγματα, στον χώρο τής τότε αντιπολίτευσης άκούγονται πύρινοι λόγοι. Ό κ. Δ. Σιούφας διαμαρτύρεται ότι «για μάς ή έννοια του έθνους και ή έννοια τής θρησκείας ύπηρεξαν μέχρι σήμερα ταυτόσημες»¹⁰, ένώ ό κ. Ν. Κατσαρός έξανίσταται διότι ή κυβέρνηση άναγνωρίζει πώς «*άναφορά στό δελτία ταυτότητας του θρησκείματος θίγει τήν προσωπικότητα*» και διακηρύσσει ότι «*έκείνοι πού δέν θέλουν νά άναφέρεται τό στοιχείο αυτό είναι οί άναρχικοί και οί περιθωριακοί*» (sic). Επίσης ό κ. Μ. Παπακωνσταντίνου προσθέτει ότι «τό Έλλην όρθόδοξος είναι και ένα τμήμα τής παράδοσης μας» και ό κ. Π. Σαρλής πλειοδοτεί: «*Ένα τέτοιο στοιχείο, τό όποιο συνθέτει τήν ιστορία μας και τίς παραδόσεις αυτού του τόπου, δέν είναι δυνατόν νά εξαφανίζεται μέσα άπό τήν ταυτότητα*».

Ποιά ήταν ή άπάντηση σέ όλα αυτά του τότε ύπουργού τών Έσωτερικών κ. Α. Κουτσόγωργα; Όχι βέβαια ή ύποστήριξη τών άτομικών έλευθεριών και ή άπάλειψη διακρίσεων μεταξύ τών πολιτών. Αντίθετα, διακήρυξε: «*Δέν έχω καμία αντίρρηση νά δάλουμε και τό θρήσκευμα*»¹¹. Κάτι πού ή αντιπολίτευση έσπευσε νά επικροτήσει: «*Χαίρομαι γιατί χωρίς ένδοιασμούς ή κυβέρνηση δέχθηκε νά συνεχίζει νά ύπάρχει ή ένδειξη αυτή*» (Δ. Σιούφας). Φωνές σάν αυτή τής Μαρίας Δαμανάκη πού ζητά άπό τήν κυβέρνηση νά μήν «*δέχθει τίς πιέσεις τής Νέας Δημοκρατίας*» και «*τουλάχιστον νά τό ξανασκεφθεί, διότι είναι σοβαρότατο θέμα και άποτελεί πραγματικά στοιχείο διάκρισης για τούς πολίτες*» άκούγονται τελείως άπομονωμένες. Και είναι μάταιο, άφου ή κυβέρνηση είναι άποφασισμένη νά φτάσει στους σκοπούς τής όπωσδήποτε, ακόμη και μέ κίνδυνο νά τραυματίσει τίς άρχές τών δικαιωμάτων του άνθρώπου. Η άναφορά, λοιπόν, του θρησκείματος έπρεπε νά άποτελεί, σύμφωνα μέ τό τό άρθρο 3 του καινούργιου νομοσχεδίου, ένα άπό τά στοιχεία του δελτίου ταυτότητας.

Δικαίωμα αντίστασης

Δέν ύπάρχει, λοιπόν, όπως φαίνεται, τίποτε τό περιεργο στό ότι ή παρούσα κυβέρνηση, ύπό τίς πιέσεις του όρθόδοξου λόμπυ, έχει σκοπό νά διατηρήσει τή μνεία του θρησκείματος στό νέα δελτία ταυτότητας. Η πρόσφατη άπόφαση τής Βουλής νά καταργηθεί τό άρθρο 9 τής σχετικής τροπολογίας (άρθρο πού θά καθιστούσε τήν άναφορά στό θρήσκευμα προαιρετική) δρίσκει στους αντίποδες τής σύγχρονης αντίληψης τής δημοκρατίας και τών δικαιωμάτων του άνθρώπου. Τό ότι ό κ. Κεφαλογιάννης θεωρεί τήν άπόφαση αυτή «*λανθασμένη*» και θά έπιμείνει στή θέση του ύπέρ τής προαιρετικής άναγραφής του

5. Άλλωστε, στό δικό μας Σύνταγμα δηλώνεται σαφώς: «Η παιδεία (...) έχει σκοπό (...) τήν ανάπτυξη τής ένθνικής και θρησκευτικής συνείδησης (...)» (άρθρο 16,2).

6. Καθημερινή, 12.3.1993.

7. Συμβούλιο τής Ευρώπης, 28.1.1981.

8. Έφημερίς τής Κυβερνήσεως, 19.5.1986.

9. Όπ.π.

10. Όπ.π., 21.5.1986.

11. Τό ίδιο.

θηρσκειύματος «άποφασισμένως», όπως λέει, «νά έπαναφέρει στη Βουλή τήν τροπολογία, σέ πρώτη μάλιστα ευκαιρία»¹² δέν είναι και τόσο σπουδαίο. Θα μπορούσαμε ίσως νά θεωρήσουμε ακόμα ότι ή πρόσφατη άπόφαση τής Βουλής ήρθε ίσως στην καλύτερη ώρα για νά δοηθήσει τόν ύπουργό, ό όποιος θα μπορούσει έπομένως νά παρουσιάσει στό έξής τή δική του πρόταση ως μία προσπάθεια συμβιβασμού, ως τήν άναγνώριση έκ μέρους τής κυβέρνησης ότι «μέ τήν ύποχρεωτική άναγραφή ύπάρχει παραβίαση τής θρησκευτικής συνείδησης»¹³, σχεδόν ως μία τολμηρή προσπάθεια υπεράσπισης των έλευθεριών. Πώς θα μπορούσε κανείς, έπομένως, νά καταπολεμήσει εύκολα παρόμοιο μέτρο φιλελεύθερου τύπου;

Άπό τή στιγμή, όμως, πού δέν πρόκειται νά καταργηθεί έντελώς ή άναφορά στό θρήσκευμα, είναι επίσης νόμιμο, μπροστά σέ ένα τέτοιο μέτρο πού άπειλεί (ποιός θα μπορούσε άκόμη νά τό άγνοεί;) τίς θρησκευτικές μειονότητες ή όσους δέν έχουν θρήσκευμα, οί πολίτες, πού έχουν συνείδηση του καθήκοντός τους στην αντίσταση ενάντια σέ κάθε νόμο πού προάγει διακρίσεις, νά συνασπιστούν. Θα έπρεπε δέβια αὐτός νά είναι και ό ρόλος τής κοινοβουλευτικής αντιπολίτευσης — καθώς και του κάθε δημοκράτη —, νά πολεμάει δηλαδή μία τόσο επικίνδυνη πρόταση. Τόν κίνδυνο αὐτόν άλλωστε τόν ύπογράμμισαν πέντε πολιτικές ομάδες οί όποιες ψήφισαν υπέρ μιάς δήλωσης πρὸς τήν έλληνική κυβέρνηση νά καταργηθεί έντελώς κάθε άναφορά, άκόμη και προαιρετική, του θρησκεύματος στό νέο έλληνικό δελτίο ταυτότητας «και νά μὴ ένδώσει στις πιέ-

σεις πού άσκούνται σήμερα στην Έλλάδα εκ μέρους τής ορθόδοξης ιεραρχίας ούτε στον υπερθεματισμό του έθνικισμού»¹⁴. Είναι πολύ άνησυχητικό, όμως, τό νά άκούει κανείς τους Κ. Σφυρίου και Α. Λεντάκη νά προτείνουν μιά προαιρετική άναγραφή και μόνο αὐτοῦ του στοιχείου¹⁵, σύμφωνα έπομένως μέ τήν τελευταία κυβερνητική πρόταση· και άκόμη χειρότερο είναι νά βλέπουμε, παραδείγματος χάριν, τούς βουλευτές Παπαθεμελή, Τσοχατζόπουλο, Δρετάκη ή Άραβάνη νά εκφράζονται σήμερα υπέρ τής ύποχρεωτικής άναγραφής, άφου ή μόνη διευθέτηση πού δέν αντίτιθεται στις έλευθερίες του ατόμου θά ήταν ή κατάργηση τής ένδειξης αὐτής. Οί πολίτες έχουν στό έξής κάθε δικαίωμα νά άσκήσουν τό ηθικό τους καθήκον και νά μοιχοτάρουν τά νέα δελτία ταυτότητας. Άλλά και αὐτό άκόμη δέν θά άρκοῦσε, διότι τό πρόβλημα θά παρέμενε άκέραιο, άφου στις ήδη ύπάρχουσες ταυτότητες άναφέρεται αὐτή ή επικίνδυνη ένδειξη. Είναι, λοιπόν, φανερό ότι πρέπει επίσης νά άγωνιστούμε για νά αλλάξουμε τά δελτία αὐτά, καταργώντας τήν άναφορά τους στό θρήσκευμα.

Ζακὺ Πρυνεντύ

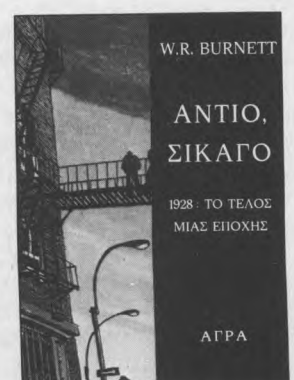
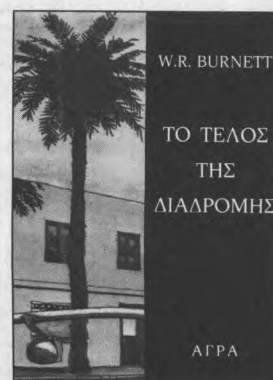
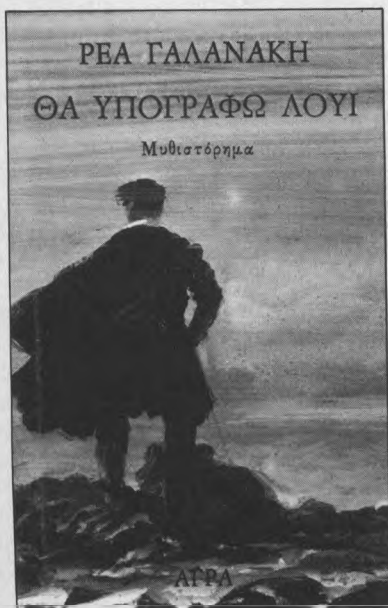
12. Τό Βήμα, 11.4.1993.

13. Καθημερινή, 12.3.1993.

14. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, Απρίλιος 1993.

15. Καθημερινή, 20.11.1991.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

Οι «συμβιβασμένοι» Παλαιστίνιοι

σκέυεις προς χρήση τῶν ἑρμηνευτῶν

τοῦ Ἀνδρέα Πανταζόπουλου

Η ιστορική σύγκρουση Ἰσραηλινῶν καὶ Ἀράβων ἔδινε πάντα ἀφορμὴ γιὰ κάθε εἶδους ἑρμηνεῖες. Ἀπὸ τὸ θαυμασμὸ στὴν παραγνώριση, ἀπὸ τὸν ἐκθειασμὸ στὴ διαβολή, ἀπὸ τὴν ταύτιση στὴν ἀποστασιοποίηση, κάθε πολεμικὴ ἢ πολιτικὴ ἐπιχείρηση στὸ χῶρο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς παρήγαγε τὰ κατάλληλα ἀποτελέσματά της στὴν καλλιέργεια ἀντίστοιχων στάσεων καὶ συμπεριφορῶν, ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἑρμηνευτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ πολιτικῶν σχηματισμῶν καὶ ρευμάτων σκέψης. Ἄν ἡ παλαιστინιακὴ ὑπόθεση ἀντιπροσώπευε, στὰ μάτια τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἀριστερᾶς, μιὰ διάσταση τῆς ἐθνικῆς χειραφέτησης, τὸ Ἰσραήλ συμβόλιζε τὸν κατακτητὴ, τὸν ἀποικιοκράτη ἂν ὁ ἀγῶνας τῶν Παλαιστίνιων κανάκευε στὸ ἔσωτερικὸ του, κάτω ἀπὸ τὸ κέλφος τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης, μιὰ οὐσιαστικὴ διάσταση κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἰσότητος, οἱ Ἑβραῖοι ἐκπροσωποῦσαν τὴν ἀρχετυπικὴ φιγούρα τοῦ οἰκονομικοῦ μεσάζοντα-στιγνοῦ ἐκμεταλλεμένου τούσ λαούς. Ἄν, τέλος, τὸ παλαιστινιακὸ κίνημα ἔθεωρεῖτο ὡς πρωτοπορία τοῦ ἀντιιμπεριαλιστικοῦ ἀγῶνα τῶν λαῶν τῆς περιφέρειας, συμβολίζοντας τὸν «ἀδύνατο κρῖκο» τῆς ἱμπεριαλιστικῆς ἀλυσίδας στὸ χῶρο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς, τὸ σιωνιστικὸ κράτος ἦταν ὁ τόπος, μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ὑφαντῆς συνμοσιῶν, οἱ πολῖτες του συνειδητὰ ταγμένοι στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀπόλυτου κακοῦ, πού ἐπέβαλλε ἀργὰ ἀλλὰ σταθερὰ τούς ὄρους τῆς παγκόσμιας, οἰκονομικῆς καὶ ἰδεολογικῆς, ἡγεμονίας του. Στὸ παλαιστινιακὸ ὄνειρο ἐνσαρκωνόταν ὁ ἐπαναστατικὸς μύθος τοῦ Τρίτου Κόσμου, ἐνῶ ἡ ἑβραϊκὴ ὑπαρξὴ διατηροῦσε συνεχῶς στὴν ἐπικαιρότητα τὴν πολιτικὴ μυθολογία τῆς αἰώνιας σιωνιστικῆς ἀπειλῆς.

Ἄλλὰ ἂν οἱ Ἑβραῖοι ἀντιπροσώπευαν τὸ καταραμένο ἀπόθεμα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας, οἱ Ἀραβες, γενικότερα, δὲν ἔτυχαν καλύτερης ἀντιμετώπισης. Ἡ «ἀνατολικὴ βαρβαρότητα» ἔβρισκε στὸ πρόσωπό τους τὸν ἰδανικότερο ἐκφραστή. Ἡ κουλτούρα τους συγκροτοῦσε τὴ βάση ἐπὶ τῆς ὁποίας νομιμοποιόταν ἡ ἀπόρριψή τους. Ἀσυνείδητα, ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἀριστερὰ ταύτιζε τούς Ἀραβες μὲ τὸ ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ, τούς λαούς τῆς περιοχῆς μὲ τὰ διάφορα μπααθικά μορφώματα. Μιὰ θεμελιώδης παρανόηση ὑπολάνθανε σὲ κάθε στάση ἐναντι αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς διαμάχης, πού ὡς καὶ σήμερα συνεχίζει νὰ προκαλεῖ θύματα καὶ νὰ φτιάχνει θύτες.

Ἄν καὶ δὲν θὰ ὑποστηρίζαμε ὅτι οἱ προκαταλήψεις ἐναντι τῶν ἀντιμαχομένων φτιάχνονται κατὰ τὸ δεῦτερο ἥμισυ τοῦ αἰῶνα μας, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τὴν περίπτωσή τῶν Ἑβραίων, ἐντούτοις, αὐτὲς κορυφώνονται καὶ ἐπισημοποιοῦνται ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς σύγκρουσης. Ἡ πρόσφατη ἱστορικὴ συμφωνία Ἰσραήλ-ΟΑΠ, γνωστὴ μὲ τὴν ὀνομασία «Γάζα-Ἰεριχώ κατ' ἀρχήν», καὶ ἡ ἐπίσημη ἀλληλοαναγνώρισή τους ἔδωσαν ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν πιὸ διαφορετικῶν ἐπιχειρημάτων, πάντω

τους στηρίχθηκαν οἱ πιὸ διαφορετικὲς ἑρμηνευτικὲς προσεγγίσεις. Κάποιες φορές, ἢ ψυχρὴ, ἀντικειμενικὴ ἀνάλυση ταυτίζεται μὲ τὴν ἀποστασιοποίηση τοῦ παρατηρητῆ, ἀκόμα καὶ ὅταν αὐτὸς ἐμφανίζεται νὰ ἐνδιαφέρεται ἄμεσα γιὰ τὰ δρώμενα. Ἀποστασιοποίηση καὶ ἰδεολογικὴ ἐμπλοκὴ εἶναι οἱ δύο παράγοντες πού βλέπουν μὲ μανιχαϊστικὸ τρόπο αὐτὸ τὸν «ἱστορικὸ συμβιβασμὸ» στὴ Μέση Ἀνατολή ὡς ἐπιβολὴ τῆς PAX AMERICANA καὶ θρίαμβο τῶν ἀπώτερων στόχων τοῦ σιωνισμοῦ.

Τέτοιου εἶδους προκατειλημμένες προσεγγίσεις, πάντα καλυπτόμενες ὑπὸ τὸν μανδύα τῆς αὐστηρῆς παρουσίας τῶν γεωπολιτικῶν δεδομένων καὶ σχεδὸν πάντα ὑποτείνουν σὲ μιὰ γενικότερη, μεταφυσικοῦ τύπου προκατάληψη κατὰ τοῦ ἑβραϊκοῦ κράτους καὶ τῶν «παραφράδων» του, εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας καὶ στὴν Ἑλλάδα. Κοινὸ τους χαρακτηριστικὸ, ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ ἡ ἔκφραση, ἕνας χυδαῖος ἀντιανθρωπισμὸς, πού ἔρχεται νὰ ἀναζωπυρώσει ἕναν τύπο «ἀντιιμπεριαλισμοῦ» στηριγμένου σὲ μιὰ ἀναπαλαιωμένη τριτοκοσμικὴ ἰδεολογία.

Ἄν ἡ συμφωνία μεταξὺ Ἰσραήλ-ΟΑΠ κατέστη δυνατὴ, εἶναι γιὰ τὸ σιωνιστικὸ κατακτητὴς βρῆκε τούς Παλαιστίνιους σὲ κατάσταση οἰκονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἀποδιάρθρωσης, χωρὶς διεθνεῖς συμμαχίες, ἀφοῦ τὸ ἀραβικὸ μέτωπο, μετὰ τὸν Πρόλεμο τοῦ Κόλπου, διασπάσθηκε καὶ ἡ ΟΑΠ ἀπομονώθηκε¹. Αὐτὴ εἶναι ἡ κοινὴ παρατήρηση πολιτικῶν ἀναλυτῶν, «ταγμένων» στὴν ὑπεράσπιση τῶν δικαιῶν τῶν λαῶν τῆς περιφέρειας. Συνεπάγεται ὅτι ἡ εἰρηνευτικὴ διαδικασία πού ἀνοίγει εἶναι μιὰ διαδικασίαν ἐνταφιασμοῦ τοῦ παλαιστινιακοῦ ὄνειρου γιὰ τὴν ἀπόκτηση κράτους, ἄρα πλήρης κυριαρχία τοῦ Ἰσραήλ στὸν μεσανατολικὸ χῶρο, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴ στιγμή πού τὸ ἑβραϊκὸ κράτος προωθεῖ μιὰ πολιτικὴ διμερῶν συμφωνιῶν μὲ τὴ Συρία, τὸν Λίβανο καὶ τὴν Ἰορδανία. Ἡ τακτικὴ τοῦ «διαίρει καὶ βασίλευε» βρῖσκει ἐδῶ, ἀκόμα μιὰ φορὰ, τὴν ἰδεοτυπικὴ τῆς πραγμάτωσης.

Δὲν θὰ σταθοῦμε στὴν ἀξιολόγησή αὐτῆς τῆς προσέγγισης καθ' ἑαυτῆς· ὄχι μόνο γιὰ ἀναπαράγει ἕναν γνωστὸ ἀπλοϊκὸ τρόπο «τομῆς» τῶν παγκόσμιων πολιτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀντιθέσεων μετὰ τὴν πτώση τῆς σοβιετικῆς ὑπερδύναμης, ὅπου πλέον τὰ «πάντα» ἀποφασίζονται ἀπὸ τὸν ὑπερατλαντικὸ ἡγεμόνα, ἀλλὰ καὶ γιὰ ἀποκορῦπτει τὴ δυναμικὴ τῶν περιφερειακῶν σχέσεων, ὅπως αὐτὲς μεταφράζονται σὲ ἔσωτερικὸ κάθε κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Στὴν περίπτωσή μας, οἱ ἀναλυτὲς αὐτοὶ θεωροῦν τὴν Ἰσραηλινὴ κοινωνία ὡς μιὰ μπλοκαρισμένη κοινότητα, πάντα ἱκανὴ νὰ παρακολουθεῖ καὶ συνεπῶς νὰ ὑλοποιεῖ τὰ σχέδια τῆς PAX AMERICANA. Οἱ διαφοροποιήσεις καὶ οἱ ριζικὲς, κάποιες φορές, ἀντιφάσεις σὲ ἔσωτερικὸ τῆς Ἰσραηλινῆς κοινωνίας διαγράφονται, ἢ θριαμβευτικὴ ἄνοδος τῶν Ἐργατικῶν στὴν ἐξουσία ἐξομοιώνεται

ουσιαστικά ως ένα σιωνιστικό τρῦκ για τήν πιό φερέγγυα διαχείριση τῆς κρίσης. Ἡ δούληση τῆς πλειοψηφίας τῶν Ἰσραηλινῶν για τήν ἐπίτευξη μόνιμης εἰρήνης στήν περιοχή (οἱ κατά καιρὸς σφηνγομετρήσεις δείχνουν ἓνα ποσοστὸ 60%-65% μόνιμα προσανατολισμένο στήν πολιτικὴ λύση τῶν διαφορῶν) ἀποσιωπᾶται, τὸ πεδίο τῆς «στρατηγικῆς» καὶ τῆς «γεωπολιτικῆς», ὅπως αὐτοὶ οἱ ἀντικειμενικοὶ παρατηρητὲς τίς ἐννοοῦν, ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβει τὸ μέγεθος καὶ τὴν ἀξία τῶν κοινωνικῶν διαφοροποιήσεων, τὴν οὐσιαστικὴν συμβολὴν τους στὶς περιφερειακὲς ρυθμίσεις. Ὁ μῦθος για τὸ «Μεγάλον Ἰσραήλ» ἀποδίδεται στὸ σύνολο τῆς κοινωνίας καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ πνευματικῶν ταγῶν τῆς, ἐνῶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ ἢ συμφωνία τὸν καθιστᾷ ἀναχρονιστικόν, τὸν ἀπωθεῖ στὰ βάθη τοῦ φαντασιακοῦ ἐνός λαοῦ ποὺ κάποτε ἀναζητοῦσε γῆ για νὰ σταθεῖ. Ἀκόμα καὶ ἡ ἀνάπτυξη μαζικῶν κοινωνικῶν κινήματων, ὅπως αὐτὸ τῆς «Εἰρήνης Τώρα», διαγράφεται ἀπὸ τὴ «λογικὴ» τῆς ἀντιμπεριαλιστικῆς σταυροφορίας, στήν οὐσία διαγράφεται ἡ δυναμικὴ ποὺ ἀναπτύσσεται στὸ ἐσωτερικὸ μᾶς δημοκρατικῆς καὶ πλουραλιστικῆς κοινωνίας κατά τὰ δυτικὰ πρότυπα. Τὸ Ἰσραήλ ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀπόλυτο κακόν, κάθε λέξη ποὺ χρησιμοποιοῦται για νὰ τὸ ὀνοματίσει φορτίζει ἀρνητικὰ τὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξήν, ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ γλῶσσα ἀναζητᾷ περίτεχνους προσδιορισμοὺς καὶ περιφρασιτικὲς διατυπώσεις.

Ἀλλὰ καὶ οἱ «συμβιβασμένοι» Παλαιστίνιοι δέν τυχαῖνον εὐνοϊκότερης ἀντιμετώπισης. Τὸ μελλοντικόν τους κράτος ἐξομολώνεται μὲ «ψευδοκράτος», μὲ «προτεκτοράτο» τῶν Ἀμερικανῶν καὶ τῶν Ἰσραηλινῶν ἀπὸ κοινοῦ. Θά ἦταν ἀδύνατον μὴ προκατελιμμένη καὶ μανιχαϊστικὴ λογικὴ νὰ μὴ ἐφαρμοσθεῖ στήν πληρότητά τῆς, νὰ μὴν συμπεριλάβει καὶ τὸν ἄλλο συμμετόχο αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ στοιχείματος. Οἱ ἀνάγκες τοῦ παλαιστινιακοῦ λαοῦ για εἰρήνην, ὅταν δέν ἀγνοοῦνται ἐπιδεικτικὰ, χωνεύονται μέσα στὸν γενικευμένον πεσιμισμὸν, στήν «προδιαγεγραμμένη» κατάληξιν τῆς προοπτικῆς τους. Βέβαια, ἡ λέξις «προδοσία» ἀπὸ μέρους τῆς ΟΑΠ δέν ἐκστομιζέται, ἀφήνεται ἔμμεσα στή διακριτικὴ εὐχέρεια τοῦ ἰσλαμικοῦ φονταμενταλισμοῦ νὰ τὴν διαχειρίζεται κατά τὸ δοκοῦν. Ὁ ἀποστασιοποιημένος παρατηρητὴς δέν ἐνδιαφέρεται ἄμεσα για ἀξιολογικοῦ τύπου διαβαθμίσεις τοῦ παλαιστινιακοῦ συμβιβασμοῦ, ἀπλὰ, ἀντικειμενικὰ, σύρει τίς γραμμὲς τῶν «ὑποχωρήσεων» καὶ κάποτε, ὡς «ἀντικειμενικός» στήν προσέγγισή του, τὸν κατανοεῖ ὡς «ἀναπόφευκτη» προσαρμογὴ στὸν συσχετισμὸν δυνάμεων, ὃ ὁποῖος φτιάχεται ὄχι καὶ ἀπὸ τὴ δούληση τῶν λαῶν τῆς περιοχῆς ἀλλὰ σὲ ἓνα βολικόν ἄλλο, εὐκόλως ἐντοπίσιμον ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν κοινὴν λογικὴν.

Ἄν ὡς σήμερον ἡ σύγκρουσις Ἰσραήλ-Ἀράβων τροφοδοτοῦσε τὸ δυτικόν φαντασιακόν μὲ κάθε εἶδος προκαταλήψεις γι' αὐτοὺς τοὺς λαοὺς, ἀποτελοῦσε τὴν ὑλικὴν βάση για τὴ διατήρησι τῆς ἐπικαιρότητάς κάθε εἶδος ἰδεολογικοῦ ἀναθεωρητισμοῦ — ἀκροαριστεροῦ καὶ ἀκροδεξιῦ —, ἢ συμφωνία Ἰσραήλ-ΟΑΠ καὶ ἡ διαφαινόμενη ἐξομάλυνσις στὸν εὐρύτερον ὄριον θά μπορούσαν νὰ λειτουργήσουν καθαρτικὰ καὶ για τὴ Δύση. Πολιτικοὶ σχηματισμοὶ καὶ ρεύματα σκέψης ποὺ μπόλιαστηκαν ἀπὸ τὸν ἀντισημιτισμὸν, ἀπὸ τὴν στρατεύσιον στὸν ἀγῶνα για τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἐξαφάνισιν ἀπὸ προσώπου γῆς τῆς «σιωνιστικῆς ὄντοτητας», ὡς ἐκεῖνες τίς ἐντερικὲς στάσεις ποὺ μισοῦσαν καθεὶ τὸ ἀραβικόν, τὸ μελαψόν, σήμερον χάνουν τὴ συγκεκριμένη ἰστορικὴ νομιμοποιητικὴν τους βάση. Ὅχι πῶς ἡ ἰδεολογικὴ φάρετρα νεοαντισημιτῶν κάθε ἀπόχρωσις φτωχαίνει, οὔτε πῶς ἡ ἀραβοφοβία ἐκλείπει· ἀλλωστε, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς φανατικούς ὑποστηρικτὲς τῶν Ἀράβων, στή σύγκρουσίν τους μὲ τὸ Ἰσραήλ, ὑπῆρξαν παραδοσιακοὶ ἐχθροὶ τῶν πρώτων ὅταν ἀντιμετώπιζαν καὶ συνεχίζουν νὰ ἀντιμετωπίζουν τὸ ἀραβικόν πρόβλημα (μετανάστευσις) στὶς ἴδιες τους τίς χώρες. Ἀπλὰ,

σήμερον γίνονται πιό ἀποκαλυπτικὲς στάσεις καὶ συμπεριφορὲς, ἀφοῦ τὰ τεκμήρια τῆς μεταφυσικῆς τους ἀντιπαλότητάς χάνουν τὴν πειστικότητά τους...

1. Βλ. Τάκης Φωτόπουλος, «Ἡ δολοκλήρωσις τῆς Νέας Τάξης στή Μέση Ἀνατολή», Ἐλευθεροτυπία, 11.9.93· Παναγιώτης Ἡφαιστος, «Ἰσραήλ-Ἀράβες: ἡ σημασία τῶν δομῶν», Ἐλευθεροτυπία, 13.9.93.

Ἡ πεζογραφικὴ μας παράδοσις

Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ *Τὸ βιβλίον τῆς αὐτοκράτειρας*
Ἐλισάβετ, Κ. ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ *Φθινόπωρον*,
 Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ *Θάνατος Βλέκας*, Α. ΜΩΡΑ-ΓΙΤΙΔΗΣ *Τὸ*
Τάξιμον, ΨΥΧΑΡΗΣ *Τὸ Ταξίδι μου*, Ι. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ
Πρώτη ἀγάπη, Ὅταν ἦμουν δάσκαλος,
 Π. ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ *Τὸ βυσσινὸν τριαντάφυλλον*,
 Γ. ΒΙΖΥΗΝΟΣ *Διηγήματα Α΄*, *Διηγήματα Β΄*,
 Μ. ΜΗΤΣΑΚΗΣ *Ἀφηγήματα*, Π. ΝΙΡΒΑΝΑΣ *Τὸ*
πέρασμα τοῦ Θεοῦ, ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΡΟΡΙΤΗΣ *Οἱ νεκροὶ*
τῆς ζωῆς, ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΓΙΔΗΣ *Ἡ Πάπισσα*
Ἰωάννα, *Ἀφηγήματα*, Κ. ΡΑΔΟΣ *Ὁ πειρατὴς τῆς*
Γραμβούσης, ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΟΥΛΑΣ *Διηγήματα*,
 ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΕΤΑΞΕΑΣ ΒΟΣΠΟΡΙΤΗΣ *Σικελία τῆς*
ἐρήμου, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΒΙΚΕΛΑΣ *Λουκῆς Λάρας*,
 ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Ἡ φόνισσα*,
 Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΣ *Ἡ κερμένα κούκλα*,
 ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΗΣΤΟΒΑΣΙΛΗΣ *Διηγήματα τῆς στάνης*,
 ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ *Ὁ ζητιάνος*,
 Ι. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ *Ὁ Πατούγας*,
 ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Ἡ νοσταλγὸς καὶ ἄλλα*
διηγήματα, ΑΡΓΥΡΗΣ ΕΦΤΑΛΙΩΤΗΣ *Νησιώτικες*
ἱστορίες, ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ *Ὁ πολυπαθὴς*,
Ὁ ζωγράφος, ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Ρεμβασμὸς*
τοῦ Δεκαπενταγυόστου, ΚΩΣΤΑΣ ΚΡΥΣΤΑΛΛΗΣ
Πεζογραφήματα, ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΥΣΗΣ *Διηγήματα*,
 ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΠΟΥΛΟΣ *Τρελὰ διηγήματα*,
 ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Ναυαγίων Ναυάγια*,
 ΔΗΜ. ΒΙΚΕΛΑΣ *Διηγήματα*,
 ΕΜΜ. ΛΥΚΟΥΔΗΣ *Διηγήματα*,
 ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ *Τὰ διηγήματα*,
 ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ *Βαρδιάνος στὰ σπόρκα*,
 ΚΩΝ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ *Ὁ Κατάδικος*, ΚΩΝ. ΘΕΟΤΟΚΗΣ
Ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Καραβέλα, ΑΝΤΩΝΗΣ
 ΤΡΑΥΛΑΝΤΩΝΗΣ *Ἡ ἐξαδέλφη καὶ ἄλλα διηγήματα*,
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΑΜΒΕΡΓΗΣ *Οἱ Κρήτες μου*,
 ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ *Ἱστορίες τοῦ Γιάννου*
Ἐπαχτίτη καὶ ἄλλα διηγήματα, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
 ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ *Ὁ πύργος τοῦ Ἀκροποτάμου*
 ΑΝΤΡΕΑΣ ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ *Ἡ λυγερὴ*, *Λόγια τῆς*
πλώρης, ΙΩΝ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ *Σταμάτημα*, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ
 ΚΟΚΚΙΝΟΣ *Μιά τουφεκιὰ στὸ Γαλάζιον Νερό*,
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ *Ὁ συμβολαιογράφος*
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ
Κόρη Εὐπειθὴς καὶ ἄλλα διηγήματα

Σύμβουλος ἐκδόσεως: Μανόλης Ἀναγνωστῶσης
 Ἡ σειρὰ συνεχίζεται

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ

... Προωθοῦν τὰ ἑλληνικὰ Γράμματα

Ἀσκληπιοῦ 6 Ἀθήνα 106 80 - τηλ.: 3639962

Μιά διπλή άμνησία τρέφει τό λόγο τής ξενοφοβίας

του Άλαιν ντέ Λιμπερά*

Η επίδραση τής άραβομουσουλμανικής σκέψης πάνω στον ευρωπαϊκό πολιτισμό, άφου επί πολύ καιρό ύποτιμήθηκε, γίνεται σήμερα άντικείμενο ενός είδους άνδρομικής άναγνώρισης. Μοιάζει μέ τή λάμψη πού προβάλλει ένα νεκρό πιά άστέρι, και άπαστραύπτοντας από τήν άπόσταση του χρόνου φτάνει ως έμās σάν τύψη και νοσταλγία. "Όταν μιλάμε για «άποσιωπημένη κληρονομιά» πρέπει νά ξερούμε ποιός τήν κληρονομεί και ποιός τήν άποκρύπτει, ποιός τήν άναγνωρίζει και ποιός τήν άπορρίπτει. Διότι ύπάρχει κίνδυνος ή άποψη ότι ή Δύση λησμόνησε τήν άραβική τής κληρονομιά νά χρησιμεύσει μόνο ως ύποκατάστατο μιās θέσης πού ενώ κανείς δέν τολμά νά άντιμετωπίσει κατά πρόσωπο, ώστόσο δεσπόζει στήν κοινή γνώμη κι άπ' τίσ δύο όχθες τής Μεσογείου: ότι οι Άραβες ήταν άπό πάντα, είναι και θά είναι πάντα ξένοι προς τή Δύση.

Οί όροι Δύση και Εύρώπη, πού χρησιμοποιοϋνται χωρίς τή δέουσα ακρίβεια, λειτουργούν σάν τεράστιες μηχανές άμνησίας. Είναι τό λιγότερο παράδοξο νά περιμένει κανείς άπ' αυτούς τους όρους νά όρίσουν τό πλαίσιο και νά προσδιορίσουν τό νόημα τής έπιλησμονής μας. Άς γυρίσουμε, λοιπόν, στά γεγονότα.

Η παρουσία του Ίσλάμ στή Δύση ή, για νά τό πούμε διαφορετικά, ή ύπαρξη ενός δυτικού Ίσλάμ άρχισε όταν οι Άραβες, άνάμεσα στο 711 και τό 716, κατέκτησαν τήν Ίσπανία από τους Βησιγότθους, και τέλειωσε έν μέρι τό 1492, όταν οι καθολικοί βασιλείς κατέλαβαν τή Γρενάδα και κατέκτησαν τό άραβικό βασίλειό τής. Μέ άλλα λόγια, ή διαίρεση σέ Άνατολή και Δύση είναι αναπόσπαστο τμήμα τής άραβομουσουλμανικής ιστορικής πραγματικότητας και τής άραβομουσουλμανικής συνείδησης. Μέ τήν ίδρυση, τό 755, του έμιράτου κι ύστερα μέ τήν ίδρυση, το 929, του Χαλιφάτου των Όμεϊάδων τής Κόρδοβας δημιουργείται ένα δυτικό μουσουλμανικό κράτος πού βρίσκεται σέ αντίθεση προς τήν ανατολική αυτοκρατορία των Άβδασιδών τής Βαγδάτης. Η τομή Δύσης και Άνατολής, μετά τήν πτώση του βασιλείου τής Γρενάδας, τελευταίο κατάλοιπο των *reinos de taifas*, μετατράπηκε σέ τομή άνάμεσα στους ευρωπαϊκούς χριστιανικούς κόσμους και στή γη του Ίσλάμ, μολοντί ως τότε ήταν έσωτερική ύπόθεση του μουσουλμανικού κόσμου, θεμελιωμένη πάνω στήν αντίθεση Κόρδοβας και Βαγδάτης.

"Όταν άναφερόμαστε στήν «άποσιώπηση των άραβικών πηγών τής ευρωπαϊκής σκέψης» δέν πρέπει νά ένοοϋμε ότι οι Άραβες στοχαστές — ή οι Έβραίοι, ό μηχανισμός είναι ό ίδιος — είναι ξένοι προς τή Δύση ή ότι ή άραβική ή ή άραβομουσουλμανική σκέψη είναι ξένο σωμα στήν Εύρώπη, ή όποία έρχεται άπό τό έξωτερικό και είναι προορισμένη νά επιστρέψει σ' αυτήν. Άντί για πηγές θά ήταν καλύτερα νά μιλά κανείς για στοιχεία, ένα σύνολο δομικών χαρακτηριστικών, μιιά βαθιά συνάρθρωση ιδεωδών, μαθήσεων και συμπεριφορών πού ύπήρχαν πολύ πριν διαμορφωθεί ή δική μας σύγχρονη ιδέα για τήν Εύρώπη, τή Μεσόγειο και τον άραβικό κόσμο. Ήταν μιιά πραγματικότητα αυτή ή συνάρθρωση — δηλαδή ή μεσαιωνική Δύ-

ση — τήν όποία ό όρος Εύρώπη κατέληξε νά τή συντρίψει ένωσιολογικά, άφου ή Έξωση των Έβραίων και ή Έπανάκτηση τήν είχαν συντρίψει στή ζώσα πραγματικότητα.

Η άποσιώπηση των άραβομουσουλμανικών στοιχείων τής ευρωπαϊκής κουλτούρας προετοίμασε τό 1492, επέζησε και μετά άπ' αυτή τή χρονιά, δίνοντας άνδρομικά τό νόημά τής. Στήν πραγματικότητα ή καθ' έαυτό άποσιώπηση είναι ένα φαινόμενο πολύ σύγχρονο και όσα προηγήθηκαν στήν ιστορία δέν είναι λήθη αλλά συνειδητή και ήθελημένη άπόφαση. Είναι άνώφελο νά επιμείνει κανείς πάνω στο εκπαιδευτικό έλλειμμα τής γαλλικής κοινωνίας σέ σχέση μέ τό μεσαιωνικό Ίσλάμ. Τό κοινό άγνοεί τά πάντα για τήν άραβική φιλοσοφία, καθώς και τήν έβραϊκή έπιστήμη του Μεσαίωνα. Αυτό τό εκπαιδευτικό άδιέξοδο δέν είναι ή αίτία αλλά τό άποτέλεσμα τής άμνησίας. Διότι πρέπει νά διακρίνουμε μέ σαφήνεια άπό τή μιιά μεριά ό,τι ή χριστιανική Δύση έ γνώρισε μέν αλλά μεθοδικότατα άπέρριψε και άπό τήν άλλη μεριά ό,τι ή χριστιανική Δύση δέν έ γνώρισε ή έλάχιστα έ γνώρισε και, παρά ταύτα, δέν είναι καθόλου διατεθειμένη νά ανακαλύψει. Παραδείγματος χάριν, ποτέ δέν πέρασαν στή δυτική κουλτούρα, λατινική ή χριστιανική (άκόμη και σήμερα είναι κοινωνικά και εκπαιδευτικά πράγμα άποσιωπημένο), ή πολιτική φιλοσοφία, ή έκκοσμηκευμένη παιδεία, ό μεταρρυθμιστικός όρθολογισμός του Ίσλάμ και ή άραβομουσουλμανική σκέψη, των όποιων ώστόσο πρόγονοι ύπήρξαν στοχαστές άπό τή μεσαιωνική Άνδαλουσία, όπως ό Ίμπν Μπατζά (Άβεμπάσε), ό Ίμπν Τοφαίλ (Άμπουμπάσε) ή ό Ίμπν Ρούστ (Άβερρόης). Άπορριφθηκαν εύθώς, και σήμερα είναι λησμονημένη ή έξύμνηση του φιλοσοφικού τρόπου ζωής, ό όρισμός ενός τύπου ύπαρξης πού συνδυάζει έργασία και στοχασμό, έναν τύπο ύπαρξης πού δικαίως θά μπορούσαμε νά όνομάσουμε *διανοούμενο έάν*, μέσα άπό τή διασάλευση των μέντια και μέσα άπό διαμεσολαθήσεις διασαλευμένες, ό όρος δέν είχε χάσει τό κύριο τής σημασίας του.

Άνεπιθύμητη Άνατολή

Αυτά τά δύο φαινόμενα, ή άποσιώπηση και ή άπόρριψη, δέν έχουν τήν ίδια έμβέλεια. Η άποσιώπηση μπορεί νά ξεπερασθεί: είναι μιιά πλευρά τής σχολικής κουλτούρας πού άφορά τά εκπαιδευτικά προγράμματα, τή μνήμη, τήν εκμάθηση. Η άπόρριψη είναι ένα γεγονός, κάτι πού συνέβη και πού διαπότισε τόσο βαθιά τίσ νοοτροπίες ώστε ή ευρωπαϊκή ταυτότητα χτίστηκε πάνω σ' αυτή τήν άπόρριψη μέ τέτοιο τρόπο πού όλες οι μεταγενέστερες άποσιωπήσεις δέν ήταν παρά συνέπειες τής άρχικής άπόφασης. Αυτή τήν άπόρριψη πρέπει σήμερα νά αναθεωρήσουμε ή μάλλον νά άποβάσουμε.

Οί δύο πρώτες μεγάλες μυθικές στιγμές τής πρώτης ευρωπαϊκής οικοδόμησης ή καλύτερα τής πολιτιστικής της θεμελίωσης — ή Άναγέννηση και ό Διαφωτισμός — έχουν ένα κοινό σημείο: τό μίσος για τήν Άνατολή και τήν άραβοφοβία. Η ήμερομηνία τομής είναι ίδια και στίς δύο περιπτώσεις και χρησιμεύει

στό να όρίσει τό τέλος του Μεσαίωνα: ή άλωση τής Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους (1453). Μετά την άλωση τής Πόλης ό πάπας Πίος ό ΙΙ Ένεα Σιλβίο Πικολόμνι (1405-1464) άναρωτήθηκε τί θ' άπογίνει ή άνθρωπότητα. Ήταν ό πρώτος πού σκέφθηκε ότι ή Γερμανία θά μπορούσε ν' αναλάβει τό δάρος τής άνθρωπιστικής παιδείας. Στην πράξη, στην Ίταλία κατέφυγαν οι Έλληνες άνθρωπιστές μαζικά, συμβάλλοντας έτσι στην καταπληκτική άνθηση του φαινομένου πού ονομάστηκε «ιταλικός ούμανισμός» ή «ιταλική Άναγέννηση». Τό φαινόμενο, όμως, αυτό, όπως τό έβλεπαν οι Ιστορικοί του Διαφωτισμού, δέν είχε αυτό τό μεγαλείο ούτε αυτή τήν όμορφιά. Μπορεί νά συμπυκνωθεί ως έξής: ή Άνατολή έλωσε πάνω στή Δύση.

Όσο περιεργο κι άν φανεί αυτό, για εκείνους πού μäs κληροδότησαν τήν αντίληψη τους για τήν Εύρώπη και τήν ευρωπαϊκή «κουλτούρα» οι Έλληνες του Βυζαντίου δέν άνηκαν περισσότερο στή Δύση άπ' όσο οι Άραβες τής Δύσης! Άκόμη χειρότερα: σύμφωνα με τόν Κοντιγιάκ, αυτή ή πλημμύρα των άνεπιθύμητων Άνατολιτών παρεμπόδιζε τό δυτικό, τό ευρωπαϊκό γούστο νά αναπτυχθεί στην Ίταλία. Κανείς δέν θά αποδεχόταν σήμερα αυτή τήν έτυμγορία. Η συμβολή του βυζαντινού ούμανισμού στην ιταλική Άναγέννηση θεωρείται άποφασιστική: οι «Έλληνες» επαναπατρίστηκαν στή δυτικοευρωπαϊκή συνείδηση. Γιατί αυτό; Διότι έν τώ μεταξύ άνακαλύψαμε άλλους «Άνατολίτες» για νά έξοστρακίζουμε: τους Άραβες.

Ό Πετράρχης, πού ό Κοντιγιάκ άναγόρευσε σέ πραγματικό πατέρα τής Άναγέννησης, είναι τό κεντρικό πρόσωπο τής εγκαιδίουσης του άντιαραβικού δυτικού ούμανισμού. Πράγματι είναι ό πρώτος πού προβάλλει τήν ιδέα τήν όποία άργότερα ξαναπαίρνει ό πάπας Πίος ό ΙΙ: νά έξασφαλισθεί ή έγκυρότητα τής ελληνικής κληρονομιάς ένάντια στους Άραβομουσουλμάνους σφετεριστές τής. Ό Ρενάν, αυτός ό μοναδικός πατέρας του όριανταλισμού, άπηχεί σγκαταβατικά αυτό πού ονόμαζε «οι θίαιες υπερβολές άντιαραβικής διάθεσης» του Πετράρχη, τόν όποιο, ώστόσο, έξυμνει ως τόν «πρώτο μοντέρνο άνθρωπο» (!) για τή συνολική πνευματική του στάση, όπου τό μέρος για τους Άραβες κατέχει τήν πρώτη θέση.

Ό άντιαραβισμός είναι ή πρώτη μορφή του Ριζορξιμένου: ταιριάζει κατ' άρχήν στην Ίταλία. Άλλά ταιριάζει και στή χριστιανοσύνη γενικότερα, άφου για τόν Πετράρχη ή κρίσιμη λέξη για τήν άραβική σκέψη είναι ό άδεροϊκός άγνωστικισμός: ό άδεροϊσμός δέν είναι παρά μία μεσαιωνική έκδοχή τής έλευθεριότητας (μιά συνέχεια «δλασφημιών, σοφισμάτων, εύφυλολογημάτων και σαρκασμών» ένάντιον τής χριστιανικής θρησκείας. Ό Πετράρχης, θεωρώντας ότι ή άραβική σκέψη συνιστά τό μόνο και τό ίδιο έμπόδιο για τή διπλή έπιστροφή τής Ελλάδας και του Χριστού, για τόν κόσμο δηλαδή πού όνειρεύεται ή λατινικότητα, τήν καταδικάζει ως άπολύτως ξένη, καθώς θεωρεί ότι όχι μόνο ξεκόβει τους Λατίνους από τίς ελληνικές τους ρίζες αλλά και, έπιπλέον, άπομακρύνει τους χριστιανούς από τήν πραγματική τους πίστη.

Άκόμη ένα δήμα. Άν για τους ούμανιστές ό Άραβας έμποδίζει τά δυό προσκνήματα άπ' όπου εκπηγάει ή λατινικότητα — κόβει τό δρόμο τής Ελλάδας, όπως και άπαγορεύει τό δρόμο τής Ίερουσαλήμ —, ένάν, έπιπλέον, για τους Ιστορικούς του Διαφωτισμού ό Άραβ είναι πάνω άπ' όλα ό διαφθορέας του ευρωπαϊκού γούστου — έφευρέτης του σχολαστικού άραβουργήματος, άνάλογου με τό γοθικό ύφος στή σκέψη —, από τους σύγχρονους Ιστορικούς παρουσιάζεται επίσης, άπερίφραστα, σαν τόν παράγοντα πού έφτιαξε τήν Εύρώπη με τή βία, καταστρέφοντας τήν ενότητα του μεσογειακού κόσμου.

Τό σενάριο έδώ δέν είναι πλέον Ιστορικό ή φιλοσοφικό αλλά οικονομικό, πολιτικό και νομικό: πρόκειται για τή θέση του Βέλγου Ιστορικού Άνρί Πιρέν, πού διατυπώνει στο έργο του *Μωάμεθ και Καρολομάγνος*: τό Ίσλάμ διέρηξε τή μεσογεια-

κή ενότητα πού οι γερμανικές εισβολές είχαν άφήσει άθικτη.

«Η διάρρηξη», γράφει, «τής αρχαίας παράδοσης είχε όργανο τήν ταχεία και άπρόδλεπτη προώθηση του Ίσλάμ. Είχε ως άποτέλεσμα νά διαχωριστεί όριστικά ή Δύση από τήν Άνατολή, δάζοντας τέρμα στή μεσογειακή ενότητα. Χώρες όπως ή Β. Άφρική και ή Ίσπανία, πού συνέχισαν νά συμμετέχουν στή δυτική κοινότητα, περιστρέφονται γύρω από τήν τροχιά τής Βαγδάτης. Μιά άλλη θρησκεία, μία άλλη κουλτούρα έμφανίζεται στίς χώρες του Ίσλάμ. Η δυτική Μεσόγειος, από τή στιγμή πού έγινε μουσουλμανική λίμνη, παύει νά είναι ό δρόμος των άνταλλαγών και των ιδεών πού ήταν πάντοτε».

Η μουσουλμανική εισβολή έθεσε τέρμα στην αρχαία παράδοση, έριξε τήν Εύρώπη σ' αυτό πού ονομάστηκε Μεσαίωνας, τή στιγμή ακριβώς πού ή Εύρώπη, κι εύτυχώς γι' αυτήν, πήγαινε νά εκδυσαντισθεί. Ό Πιρέν δέν βλέπει τό Βυζάντιο με τά μάτια του Κοντιγιάκ, αλλά θεωρεί τους Άραβες όπως ό Πετράρχης. Γι' αυτόν, στίς αρχές του VIIIου αιώνα χάθηκε τό ελληνικό όνειρο: ή δυτική Μεσόγειος παραδόθηκε στους Σαρακηνούς πειρατές. «Στόν ΙΧο αιώνα εισβάλλουν στά νησιά, καταστρέφουν τά λιμάνια, ίσοπεδώνουν τά πάντα» σπάει ή οικονομική ενότητα τής Μεσογείου: «και θά παραμείνει διασπασμένη μέχρι τίς Σταυροφορίες».

Ένα είδος συλλογικού άσυνείδητου

Η θέση του Πιρέν είναι ίσχυρή. Ίδιως σήμερα πού μιλούν τόσο πολύ για τόν άξονα Βορρά-Νότου και για τόν άνταγωνισμό του Βορρά προς τους μεσογειακούς κόσμους — ξεκινώντας από τό Μετζοτζιόρνο. Άν παρακολουθούσε κανείς τόν Πιρέν, θά έπρεπε νά συμπεράνει ότι τό Ίσλάμ, διασπώντας τήν όριστική ενότητα του αρχαίου κόσμου, τήν άλληλεγγύη τής χριστιανικής Άνατολής και τής χριστιανικής Δύσης ή τής Άνατολής και τής ρωμανικής Δύσης, έπέβαλε τήν άναδίπλωσή της μέχρι τά μεσημβρινά όρια της κι έτσι — χωρίς νά τό θέλει βέβαια — ενώνουσε τήν ανάπτυξη σχέσεων κάθετων αλλά και συγκρουσιακών άνάμεσα στα νέα σύνολα πού όρισε ή κατάκτηση. Θά μπορούσε επίσης νά ύποστηρίξει κανείς ότι κατά τόν ίδιο τρόπο τό Ίσλάμ συνέβαλε στην άναντίστρεπτη ανάπτυξη τής γερμανικής Εύρώπης. Έν όλίγοις, επειδή τό Ίσλάμ άρπαξε τή χριστιανική Άνατολή από τή χριστιανική Δύση, γι' αυτό ό Βορράς άναπτύχθηκε άποφασιστικά σέ βάρος του Νότου. Τό μεγάλο τίμημα τής «αραβικής κατάκτησης» ήταν ότι «μετατοπίστηκε ό άξονας του πολιτισμού».

Έξετάζοντας τά όρια τής ύστερης αρχαιότητας και του πρώτου Μεσαίωνα, πού διαγράφει ό Άνρί Πιρέν τό 1935, έχει κανείς τήν έντύπωση ότι παρευρίσκει στή γένεση ενός είδους Ιστορικού συλλογικού άσυνείδητου. «Άφομοίωση», «ληηλασίες»: διατυπώνεται έτσι προκαταβολικά ή δέση των φόβων πού κατέχουν τό πνεύμα των Ισχυρών τής καθισχυραστικής ιδεολογίας και τροφοδοτούν τά άγχη, συχνά άτιθάσευτα, άγχη των «έντιμων ανθρώπων». Τά πάντα συμβαίνουν ώσάν ή Εύρώπη του 1993 νά προσπαθεί νά σφυρηλατήσει μία ταυτότητα ξαναζώντας τά γεγονότα των έτών 650 με 750 μ.Χ. μέσα από τίς συνέπειες τής διάγνωσης πού έχουν κάνει γι' αυτά όρισμένοι Ιστορικοί.

Όστόσο, όλα είναι λάθος ή σχεδόν λάθος στο σενάριο του Πιρέν. Η μουσουλμανική Ίσπανία ούδέποτε έντάχθηκε στην «τροχιά τής Βαγδάτης», άντίθετα έκανε τά πάντα για νά άπομακρυνθεί, για νά έγγραφεί στή Δύση. Όσο για τήν παρουσία των Σταυροφοριών σαν μία σωτήρια στιγμή άνασύνθε-

σης του πολιτικοπολιτιστικού τοπίου τοπίου της Μεσογείου, ο καθένας ξέρει ότι οι έστρατείες των Λατίνων στην Ανατολή έγιναν τόσο για να συντρίψουν την πολιτική και οικονομική ηγεμονία του Βυζαντίου όσο και για να απελευθερώσουν τους Άγιους Τόπους!

Τελευταίο στοιχείο εκμύθευσης του δυτικού Ίσλαμ είναι ο φιλοσοφικός έλληνογερμανικός μύθος. Στην παρουσίαση του Ίσλαμ ως αίτια διάσπασης της ρωμανικότητας και ως παράγοντα (ακούσιου) συγκρότησης της Δύσης συμφωνεί ακόμη και σήμερα μία θέαση της Ιστορίας της σκέψης που ισχυρίζεται ότι συνδέεται άμεσα με την αρχαία Ελλάδα, αποκλείοντας από τη Δύση, και από τις πολλαπλές της μνήμες, καθετί που δεν είναι χριστιανικό και ρωμανικό (συμπεριλαμβάνοντας σ' αυτόν τον όρο την έσχατη ένσάρκωση της αυτοκρατορικής ιδέας, δηλαδή τον ρωμανικό καθολικισμό). Οι σύγχρονοι φιλόσοφοι, κάθε φορά που τους παρέχεται η ευκαιρία, υπενθυμίζουν ότι η φιλοσοφία είναι έλληνική και γερμανική. Κατάκτησε ιδεοληψία και φόρμουλα σχεδόν ύπνωτιστική: «*Η πηγή είναι έλληνική*» (M. Conche) και η μήτρα γερμανική — «*η φιλοσοφία είναι κόρη της Γερμανίας*», όπως γράφει ο Ζάν Όρμεσόν:

«*Η δυτική φιλοσοφία γνώρισε δύο χρυσούς αιώνες σε απόσταση δύομισι χιλιάδων χρόνων μεταξύ τους: την έλληνική φιλοσοφία και τη γερμανική*». (*Le Figaro*, Φεβρ. 1993)

Έπανάσυνδεση με την αρχαία Ελλάδα περνώντας πάνω από την αραβική και έβραϊκή παρένθεση, αυτό είναι τό έρμηνευτικό φάντασμα που συνοδεύει την πολιτική θεώρηση για τον άμιγώς χριστιανικό χαρακτήρα της Δύσης — ακόμη κι εκεί όπου, αντίθετα, θά περίμενε κανείς ότι ο χριστιανισμός θά ξε-

περνώταν για ν' αρχίσει μία όρμητική επάνοδος στην «έλληνική αύγή». Στη μεσημβρινή Εύρώπη του Πιρέν, προορισμένη να πάρει υπόψη της τη διαμόρφωση και την ένότητα του καρολίδειου κόσμου, υποκαθίσταται, λοιπόν, πάνω από τους αιώνες, η Βόρεια και γερμανική Εύρώπη ενός Χάιντεγκερ, του όποιου η θεώρηση της Ιστορίας του είναι ως πεπρωμένου της Δύσης προοριζόταν να επανασυνδέσει άμεσα τη Γερμανία και την Ελλάδα, χωρίς μεσολαβητή και «ξένη» διαμεσολάβηση, να φτιάξει έναν κόσμο, του όποιου, πέρα από τις θεωρητικολογίες περί της συγγένειας της γερμανικής και της έλληνικής γλώσσας ως εκ φύσεως φιλοσοφικών γλωσσών, η συνοχή και η ένότητα στηρίζονται σε ένα και μοναδικό στοιχείο: ότι δηλαδή δεν συνυπολογίζονται ούτε οι Άραβες ούτε οι Έβραιοι.

Σήμερα ακριβώς απ' αυτόν τον κόσμο πρέπει να βγούμε για να ξαναστοχαστούμε τό μέλλον της Μεσογείου, τη «δυτική» κουλτούρα και τις σχέσεις με τις «αραβικές κοινωνίες». Και οι Άραβες πρέπει να βγούν απ' αυτό τό ίδιο έλληνογερμανικό σενάριο. Όπως μās την παρέδωσε ο Διαφωτισμός, η Ιστορία του όρθου λόγου συγγέεται μ' εκείνη της αποικιοκρατίας. Η Ιστορία αυτή είναι πλέον άπαράδεκτη και μαζί μ' αυτήν είναι άπαράδεκτη ή διπλή έθνοκεντρική άμνησία που τρέφει τό λόγο της ξενοφοβίας της γαλλικής Άκρας Δεξιάς και συνάμα την αντι-«δυτική» αναδίπλωση των μουσουλμάνων φουνταμενταλιστών.

μετάφραση: Άγγελος Έλεφάντης
από τη *Monde Diplomatique*,
Σεπτ. 1993

* Alain de Libera, διευθυντής σπουδών στην ERHE. Συγγραφέας του έργου *Penser au Moyen Age*, εκδ. Seuil, 1991.

ΟΙ ΜΑΡΞΙΣΤΕΣ ΚΑΙ Ο ΝΙΤΣΕ:

μιά παράδοση προσέγγιση
του Άντονιο Νέγκρι*

Τό τεύχος 'Απριλίου του 1992 του γαλλικού περιοδικού *Magazine Littéraire* ήταν αφιερωμένο στον Φρήντριχ Νίτσε και στις «ζωές» του (ό τίτλος του είναι «Les vies de Nietzsche»). Στο τεύχος αυτό περιλαμβάνονταν και ένα κείμενο του Ίταλου μαρξιστή φιλοσόφου Άντονιο Νέγκρι, πού ζει εδώ και χρόνια αυτοεξόριστος στο Παρίσι, τό όποιο επιχειρεί έναν άπολογισμό τής ύποδοχής του Γερμανού στοχαστή από τή μαρξιστική σκέψη στις διάφορες έκδοχές της. Τό κείμενο γράφτηκε από τόν Νέγκρι στά Ιταλικά και μεταφράστηκε στά Γαλλικά γιά τό *Magazine Littéraire* από τή Marie-Josée Tramuta· ή έλληνική άπόδοση πού δημοσιεύεται στή συνέχεια έγινε μέ βάση αυτή τή μετάφραση. Ό τίτλος, ό υπότιτλος και οι σημειώσεις (όπου δέν αναφέρεται άλλιώς) προέρχονται επίσης από τό κείμενο του *Magazine Littéraire*.

Η ιστορία των σχέσεων μεταξύ των μαρξιστών και του Νίτσε είναι πλούσια σε παράδοξα πού όφείλονται στο γεγονός ότι οι μαρξιστές ανέκαθεν γοητεύονταν από τήν έξαιρετική ίσχύ τής προδρομικής κριτικής του «έχθρου» Νίτσε κατά του άστικού κόσμου. Αλλά τά παράδοξα καθίστανται ακόμη περισσότερο πολύπλοκα εξαιτίας του γεγονότος ότι στή συζήτηση στους κόλπους του εργατικού κινήματος ή γοητεία πού άσκούσε ό Νίτσε ήταν άναγκασμένη νά περάσει μέσα από δύο τουλάχιστον θεμελιώδη πεδία άντιπαράθεσης μεταξύ των διαφόρων σχολών: τόν όρισμό του ύλισμου και τήν κρίση περί τής νεωτερικότητας. Πεδία τά όποία έπέδραλε ό «έχθρος».

Ό Νίτσε εισέρχεται διαμιάς, κατά διαφορούμενο τρόπο, στή συζήτηση του μαρξιστικού κινήματος: ό Φράντς Μέρινγκ, στις αρχές του αιώνα, άναλαμβάνει τήν ευθύνη αυτής τής πρώτης επαφής. Ό Νίτσε γνωρίζει διάδοση στους κύκλους τής άνατρεπτικής σκέψης τής έπαναστατικής περιόδου πού άκολουθεί τόν Όκτώβριο του 1917. Κατά πάσα πιθανότητα, ό Λένιν και ό Γκράμσι τόν διαβάζουν, χωρίς νά πολυγνωρίζουμε μέ ποιά όπτική: πρόκειται άραγε γιά μία έρμηνεία πού τοποθετεί τή «θέληση γιά δύναμη» από τήν πλευρά τής έξεγερσης ως μία «νέα αρχή», ή μήπως γιά μία άποκήρυξη του νιτσεισμού ως ενός άποδυναμωμένου παράγοντα «έξτρεμισμού»; Τό Σοβιέτ του Μονάχου του 1919 φαίνεται πώς ύπήρξε, γιά νά αναφερθούμε και στον Χομπσμπάουμ, ή κύρια έκφραση αυτού του διαφορούμενου χαρακτήρα — πρώτη σύμπτυξη αυτού του άναρχίζοντος «ύποκειμενισμού» (κατ' άνονομασία «νιτσεικού») πού ή όρθολογιστική προκατάληψη και ή γραφειοκρατική καταστολή του έπίσημου μαρξισμού δέν θά έπαιναν νά καταδικάζουν τίς έπόμενες δεκαετίες. Άλλά μόνο μετά τόν Β' Παγ-

κόσμιο Πόλεμο ό Νίτσε γίνεται «τόπος»¹ τής έσωτερικής και έξωτερικής πολεμικής του μαρξιστικού εργατικού κινήματος, όταν ό Γκ. Λούκατς, υιοθετώντας τήν έρμηνεία πού είχε δώσει ό ναζισμός γιά τόν Νίτσε (και ιδίως εκείνη του Άλφρεντ Μπόιμλερ, έπίσημου έπιμελητή τής έκδοσης των έργων του στή δεκαετία του '30), τήν κατευθύνει κατά του άνορθολογισμού τής άστικής κουλτούρας τής παρακμής και συγχρόνως κατά του ζντανοφικού ύλισμου.

Τό 1952, ό Γκ. Λούκατς εκδίδει τό *Die Zerstörung der Vernunft*². Έδώ ύποστηρίζεται γιά πρώτη φορά, μέ έξαιρετική βιαιότητα, ή θέση περί του «πρωτοφασισμού» του Νίτσε. Τό κατηγορητήριο είναι άδυσώπητο. «Όλο τό έργο του Νίτσε ύπήρξε μία πολεμική κατά του μαρξισμού και του σοσιαλισμού, έστω κι αν είναι φανερό ότι δέν διάβασε ποτέ ούτε και μία γραμμή του Μάρξ και του Ένγκελς». Ό Νίτσε «ένστικτωδώς» (άλλά «κατά μεγαλοφυή τρόπο») έρμήνευσε τίς πολιτιστικές και πολιτικές άνάγκες του ιμπεριαλισμού, καθιστάμενος έτσι ό «φιλόσοφος-όδηγός» του, «παρά τίς διάφορες αλλαγές τής κατάστασης και τής αντίστοιχης τακτικής τής αντιδραστικής άστικής τάξης»: απ' όπου άπορρέει και ή διαρκής «έπικαιρότητα» του Νίτσε, από τήν εποχή του Α' Παγκόσμιου Πολέμου μέχρι και μετά τόν Β'. Στο έργο του ό Νίτσε προτείνει μία ρωμαλέα έρμηνεία τής παρακμής, ως θεμελιώδους φαινομένου τής άστικής εξέλιξης του καιρού του, και θέλει νά δείξει τό δρόμο γιά τό ξεπέρασμά της. Σέ αυτό συνίσταται ή πραγματική «κοινωνική άποστολή» τής φιλοσοφίας του Νίτσε, ή όποια προσδίδει στήν ικανότητα λύτρωσης τής άστικής διάνοη-

1. Στο πρωτότυπο: *topos* (Σ.τ.Μ.).

2. *Η καταστροφή του Λόγου*, (Σ.τ.Μ.).

σης, πού συνταρασόταν από την άπώλεια του οικουμενικού νοήματος της ίδιας της λειτουργίας. Ο Νίτσε προτείνει μία «επανάσταση», ή όποια θά διατηρούσε όλα τα προνόμια της άστικής τάξης και θά υπερασπιζόταν μέ σθένος τήν προνομιούχα και παρασιτική θέση τής ιμπεριαλιστικής διάνοησης, μία επανάσταση κατευθυνόμενη κατά των μαζών, πού απέκλυτε, πίσω από τήν έμπαθη-έπιθετική μορφή του ύφους της, τόν έγωιστικό χαρακτήρα των κινήτρων της. Όσο γιά τή «θέληση γιά δύναμη» και τή θεωρία του «υπερανθρώπου», αυτές συνίστανται άπλως στή «γνωσιολογική παραπομπή στον άκραίο άνορθολογισμό, στήν άρνηση κάθε δυνατότητας νά γνωρίσουμε τόν κόσμο, στήν άπεύθυνση σέ όλα τα βάρβαρα και κτηνώδη ένστικτα».

Οί εκατό σελίδες πού είναι άφιερωμένες στον «Νίτσε ως θεμελιωτή του άνορθολογισμού τής ιμπεριαλιστικής περιόδου» καταλήγουν και πάλι στήν παράδοση άναγνώριση του μεγαλείου μιάς σκέψης πού, μόνο αυτή, έπέτυχε νά κατασκευάσει, στήν πάλη της κατά του σοσιαλισμού, μία αξιοθαύμαστη δύναμη αντίθεσης στο μύθο, προορισμένη νά διαρκέσει επί πολλές δεκαετίες. Σέ αυτή τήν παράδοση άναγνώριση μπορεί κανείς νά διακρίνει τήν έπιμονή τής νιτσεικής διδασκαλίας, ή όποια, στον κύκλο του Μάξ Βέμπερ και του Γκέοργκ Ζίμμελ³, είχε βαθιά επηρεάσει τόν νεαρό Λούκατς και τόν είχε σίγουρα συνοδεύσει στις πρώτες μεγάλες αναλύσεις του σχετικά μέ τις μορφές τής κουλτούρας· και ίσως είχε συντελέσει στήν προοχώρησή του στον έπαναστατικό μαρξισμό.

Στήν άντινιτσεική πολεμική του Λούκατς, ώστόσο, βρίσκεται ένα άλλο στοιχείο, έγγενές στήν πολιτική πάλη του κομμουνιστικού εργατικού κινήματος. Στο έργο του *Η παρούσα σημασία του κριτικού ρεαλισμού* του 1956 και στον πρόλογό του στήν Ιταλική μετάφραση του *Zerstörung der Vernunft* (1959)⁴ ο Λούκατς τό δηλώνει άνοιχτά. Η πολεμική κατά του άνορθολογισμού ουσιαστικά κατευθυνόταν κατά «του άπλουστευτικού δόγματος του Ζντάνοφ, πού καθιέρωνε τή διάκριση ύλισμού-ιδεαλισμού ως τή μόνη αντίθεση στήν Ιστορία τής φιλοσοφίας». Η έπίθεση του Λούκατς κατά του Νίτσε, θεωρούμενου ως υπέρτατου αντιπροσώπου του άνορθολογισμού, έμφανιζόταν έδώ στή σωστή της διάσταση: είναι μία έπίθεση πού κατευθύνεται έναντίον όλων των ρευμάτων του σοσιαλισμού τά όποια δέν θέτουν ως καθήκον τους τόν έκσυγχρονισμό ως πρακτικό περιεχόμενο τής ούτοπίας, δηλαδή —σύμφωνα μέ τόν Λούκατς— τήν όρθολογική μεταμόρφωση τής κοινωνίας σύμφωνα μέ κανόνες προόδου, τής όλόπλευρης ανάπτυξης τής έλευθερίας, τής Ισότητας και τής ειρήνης. Ο άντινιτσεικός Λούκατς είναι εκείνος πού θέλει νά ξανασηκώσει όλες τις σημαίες, τις όποιες ή άστική τάξη είχε αφήσει νά πέσουν μέσα στή λάσπη και πού, συνεπώς, άρνείται τή νιτσεική διάγνωση γιά τό μοιραίο της παρακμής, γιά τόν μηδενισμό ως ουσία του άστικού πολιτισμού. Πραγματικά, στο ζτανοφισμό ο Λούκατς διάβαζε αυτό πού μπορεί κανείς νά βρει σ' αυτόν, μία λαϊκιστική —ή καλύτερα πληθειακή— έκδοχή στή λογοτεχνία, μία εργαλειακή μεταστροφή στή φιλοσοφία και τήν έπιστήμη, έναν κινικό βολονταρισμό στήν πολιτική· όλ' αυτά τά έρμηνεύει ως έπάνοδο στις άνορθολογικές όψεις τής ιδεολογίας. Ο άνθρωπισμός του άντιδρούσε: ο άντινιτσεικός Λούκατς είναι ο άντισταλινικός Λούκατς. Έναντια σέ μία σχετικιστική γνωσιολογία, ένάντια στο δίλημμα «σοσιαλισμός ή βαρβαρότητα», πρότεινε γιά τό σοσιαλισμό τήν όρθολογικότητα μιάς κοσμοαντίληψης προερχόμενης από τόν Γκαίτε, τήν έξοδο από τήν άλλοτρίωση και τήν πραγματοποίηση ως έπανασύνθεση τής ανθρώπινης όλότητας.

Τό βιβλίο του Λούκατς άνάγεται στο 1952. Η συζήτηση γύρω από τήν ευθύνη του ναζισμού και ή όξεία άντιπαράθεση σχετικά μέ τό *Schuldfrage* (ζήτημα τής ένοχής) θρίσκει στο άπόγειό της. Η κρίση του Λούκατς γιά τόν Νίτσε γίνεται άποδεκτή από ένα σημαντικό μέρος τής κοινής γνώμης, όχι άπαραίτητα τής σοσιαλιστικής. Και ώστόσο, μέσα στήν άνοικοδόμηση τής καπιταλιστικής Εύρώπης, ο Νίτσε ξαναζει και παρουσιάζεται εκ νέου ως ένας έπικαιρος κριτικός. Ήταν άραγε ο Νίτσε πού μαρξιστής από τους μαρξιστές; Για άλλους λόγους, ο Φράντς Μέρικχ είχε ήδη θέσει στον έαυτό του τό έρώτημα αυτό. Ο άντιβισμαρκικός Νίτσε, ο ύλιστής και έπαναστάτης Νίτσε, ο Νίτσε-έπικριτής κάθε ιδεολογικού «τατουφισμού» μπορεί και πρέπει νά είναι «ένας σταθμός στο δρόμο γιά τό σοσιαλισμό». Και έπειτα; Μήπως ο Νίτσε δέν ήταν πιά παρά ένας παιδαγωγός; Στή δεκαετία του '50 βγαίνουν στήν κυκλοφορία τά καλύτερα βιβλία πού γράφτηκαν γιά τόν Νίτσε στή διάρκεια τής δεκαετίας του '30: πρόκειται γιά έργα των όποιων οί συγγραφείς ύπηρεξαν όλοι αντίπαλοι του ναζισμού, όπως ο Κάρολ Λέβιτ, ο Κάρολ Γιασπερς, ο Έντγκαρ Σάλιν, ο Έρικ Πόνταχ. Ο Χάινριχ Μάν άναδεικνύεται ως ο έρμηνευτής αυτής τής νέας έπικαιρότητας του Νίτσε και, μεταξύ άλλων, τήν προτείνει προς τους σοσιαλιστές και τους μαρξιστές. Νά, λοιπόν, πού ξαναεμφανίζεται πάνω στή σκηνή τής νέας καπιταλιστικής κυριαρχίας του κόσμου ή εικόνα ενός Νίτσε «άθώου», προφήτη και διαλεκτικού, ο όποιος, ξεκινώντας από τήν άποκήρυξη τής «άντιστροφή τών αξιών», καταλήγει στο μύθο του υπερανθρώπου. Ο Νίτσε δέν είναι υπεύθυνος γιά τό ναζισμό: ακόμα περισσότερο, δέν έπαψε νά καταδικάζει τόν έθνικισμό και Ισχυρίστηκε ότι «ή κουλτούρα και τό κράτος είναι άνταγωνιστές». Ύπηρεξε πάντα μέ τό μέρος των καταπιεσμένων και συνέλαβε τήν άπελευθέρωση ως παραγωγή —παραγωγή καινούργια, παραγωγή έλεύθερη και νεαρή. Τό διονυσιακό θέμα είναι ένα θέμα ύλιστικό και παραγωγικό: «Είμαστε όλοι εργάτες». Στο έργο του Βάλτερ Κάουφμαν, πού άνάγεται στο 1950 (όπως έξάλλου και στις νέες άναγνώσεις αυτών των χρόνων του Άνρι Λεφέβρ), αυτά τά στοιχεία άνασυντίθενται σέ μία εικόνα του Νίτσε σύμφωνα μέ τήν όποια αυτός χαρακτηρίζεται άποφασιστικά ως «κριτικός διαφωτιστής», ως συγγραφέας του «μεταμηδενισμού».

Μέχρι ποιά σημείο ήταν πιστευτή αυτή ή εικόνα ενός «Νίτσε χωρίς Ζαρατούστρα», ενός Νίτσε πού είχε «λειανθεί» γιά νά γίνει όχι ένας κριτικός τής νεωτερικότητας άλλα

3. Βλ. L.A. Scaff, *Fleeing the Iron Cage: Culture, Politics and Modernity in the thought of Max Weber* | Απόδραση από τό σιδερένιο κλουβί. Κουλτούρα, πολιτική και νεωτερικότητα στή σκέψη του Μ. W. |, University of California Press, 1990.

4. Τορίνο 1959.

5. H. Mann, *Les pages immortelles de Nietzsche, textes choisis et presentes par...* | Οί άθάνατες σελίδες του Νίτσε, έπιλογή και παρουσίαση κειμένων από τόν... |, Paris 1958.

6. Στο πρωτότυπο, στο τέλος τής άμέσως προηγούμενης παραγράφου (στο ίδιο δηλαδή σημείο μέ τό έλληνικό κείμενο) κλείνουν είσαγωγικά, τά όποια όμως, προφανώς λόγω τυπογραφικού λάθους, δέν άνοίγουν πουθενά στα προηγούμενα: έτσι δέν μπορούμε νά είμαστε σίγουροι πιά άκριβώς από «αυτά τά λόγια» είναι του Ματσίνο Μοντινάρι και ποιά του ίδιου του Νέγκρι (Σ.τ.Μ.).

7. Γιά τό σύνολο του ζητήματος, βλ. A. Negri, *Lenta ginestra. Saggio sull' ontologia di G. Leopardi*, Milano 1987, *Ευλύγιστο σπατό*· *Δοκίμιο γιά τήν όντολογία του G.L.* | ύπό έκδοση στα γαλλικά από τις εκδόσεις Le Quai Voltaire.

απλώς ο κριτικός της καπιταλιστικής νεωτερικότητας; Δεν θά ήταν δυνατόν να παράσχουμε μία απάντηση σε αυτή τη διερώτηση αν δεν θεωρήσουμε ακόμα μία φορά τα ιδεολογικά εκείνα στοιχεία, τα έγγενή στις συζητήσεις στους κόλπους του εργατικού κινήματος, που μπαίνουν στο παιχνίδι μέσα σε αυτό το πλαίσιο. Ο θετικός, διαφωτιστής, υλιστής Νίτσε που αντιπαρετίθετο στην καταλυτική κριτική του Λούκατς, ήταν στην πραγματικότητα προϊόν της απολογητικής του ζντανοφισμού. Η σύγκρουση που, σχετικά με τον έκσπληροισμό, αντιπαρέθετε τον όρθολογισμό του Λούκατς στη σταλινική έκδοχή του υλισμού είχε έδω επιλυθεί. Ο Χάινριχ Μάν⁵ μάς παρέχει την απόδειξη: «Ένα ερώτημα τίθεται: Ποιός υπήρξε πραγματικά ο μελλοντικός κυρίαρχος άνθρωπος του; Ο Νίτσε εξέφρασε την άποψή του για τον εργάτη· σήμερα θά ήταν καθαρός μπολσεβικισμός. “Σκηνή από τη μελλοντική ζωή του εργάτη”, έδω δέν υπάρχουν πιά άμφισθητήσεις και δισταγμοί: “Οί εργάτες θά έπρεπε νά μάθουν νά αντιδρούν σάν στρατιώτες. “Αποζημιώσεις, όδοιορικά, αλλά όχι μισθός! Καμία σχέση με ταξύ πληρωμής και εργασίας! “Ας δάλουμε κάθε άτομο, ανάλογα με τό είδος του, στη θέση που θά του επιτρέψει νά παράγει όσο τό δυνατόν περισσότερο στην ειδικότητά του”... “Όποιον κίτς! “Όποιον άπίστευτο συμπέρασμα! Στην πραγματικότητα τό έδαφος του διαλόγου σχετικά με τον Νίτσε που καταλάμβαναν οί μαρξιστές ήταν αναποφεικτα παγιδευμένο, από τη στιγμή που συνέχιζαν νά θεωρούν τον Νίτσε από την άποψη της εκ μέρους του άποκηρυξης της διάλυσης των αξιών και από την άποψη της εκπλήρωσης της νεωτερικότητας· από τη στιγμή που δέν άρχιζαν νά τον θεωρούν από την άποψη της υπέρβασης της νεωτερικότητας, με βάση τον Ζαρατούστρα και τη “θέληση για δύναμη”. Αλλά αυτό, στόν όρίζοντα του ύπαρκτου σοσιαλισμού, στόν όποιο τοποθετούνταν ό Γκ. Λούκατς και οί “διαφωτιστές” αντίπαλοί του, ήταν κάτι άδύνατο.

Ο Νίτσε άνορθολογιστής αντίπαλος, ό Νίτσε υλιστής σύμμαχος: τί νόημα μπορεί νά έχει μία τέτοια διάζευξη; «Και αν ό υλισμός ήταν “άνορθολογικός”»,; διερωτώνται μία όρισμένη στιγμή όρισμένοι μαρξιστές. Τό πολιτικό κλίμα έχει αλλάξει με τό 1968· ή σύλληψη ενός σοσιαλισμού που συλλαμβάνει τον έαυτό του ως συνέχεια της νεωτερικότητας έχει κλείσει τον κύκλο της. Η κριτική κατά της εργαλειώτικης όρθολογικότητας του ώριμου καπιταλισμού, όπως και του ύπαρκτου σοσιαλισμού, όδηγούσε κάποιους νά σκέφτονται τό μαρξισμό πέραν της νεωτερικότητας. Μέσα στην άνορθολογικότητα, μέσα στόν κομμουνισμό. Και από δω δέν θά μπορούσε νά λείπει μία «νιτσεική διάσταση»: και συγκεκριμένα ή διάσταση της έλευθερίας του πνεύματος που γεννιέται από την κριτική, όρθολογική και άπελευθερωτική άποστολή της σκέψης του, που δέν αναλώνεται στό νά θέτει εκ νέου τά πάντα υπό άμφισθήτηση και επιτρέπει στόν έαυτό της ακόμα και νά άπαιτήσει για τό άτομο (άκόμα και σε μία κοινωνία τυπικά ίσων ανθρώπων) έναν χώρο άμυνας και ένα πεδίο για τη δική του αυθόρμητη δραστηριότητα (με την έννοια που τό αντιλαμβάνονταν και ό Μπούρκχαρντ), σε μία κατεύθυνση, σε τελευταία ανάλυση, *άντικρατική*: έννοείται βέβαια ότι πιστεύει κανείς στ’ αλήθεια στην αναγκαία εξέλιξη του κράτους μέσα στο «βασίλειο της έλευθερίας», με άλλα λόγια ότι επιθυμεί πραγματικά την υπέρβαση της “πολιτικής” ως καταπίεσης».

Ξαναδιάνοντας αυτά τά λόγια του Ματσίνο Μαντινάρι⁶, Ίταλου μαρξιστή και έπιμελητή μίας νέας έκδοσης του Νίτσε, μπαίνουμε στην τελευταία φάση της σχέσης μεταξύ των μαρξιστών και του Νίτσε. Η φάση αυτή άνοίγει με ένα έπεισόδιο που λαμβάνει χώρα άμέσως μετά τον πόλεμο, στο Πα-

νεπιστήμιο της Πίζας, όταν όρισμένοι κομμουνιστές, όπως ό Λουπορίνι και ό Τιμπανάρο, έρμηνεύοντας τον υλιστικό άνορθολογισμό του Τζιάκομο Λεοπάρντι (Ίταλου ποιητή του 19ου αιώνα, από άρκετές άπόψεις πρόδρομου του Νίτσε), ανακάλυπταν τον μοναδικά προοδευτικό χαρακτήρα του άντιμοντερνισμού του⁷. *De te fabula narratur*: για τη συναισθηματικότητα νά πάμε πέρα από τον καταπιεστικό έναγκαλισμό του σοσιαλισμού, της όρθολογικότητας και της νεωτερικότητας. Στη δεκαετία του ‘60, στούς κόλπους αυτής της σχολής, ό Μοντινάρι και ό Κόλλι άρχίζουν στην RDT μία σημαντική προσπάθεια επανέκδοσης των έργων του Νίτσε — που στην ουσία ήταν πρώτη έκδοση για όρισμένα θεμελιώδη κείμενα, όπως *Η θέληση για δύναμη*, τό *Ecce Homo* και ή *Άλληλογραφία*. Την ίδια εποχή ή νέα άνάγνωση του Νίτσε στη Γαλλία, από τον Ντελέζ και τον Φουκώ, άνοίγει ένα νέο έδαφος για τον κριτικό μαρξισμό⁸.

Υπάρχει, λοιπόν, ένα θεμελιώδες στοιχείο που καθορίζει την επανεξέταση του Νίτσε από τον κριτικό μαρξισμό: ή μετατόπιση της θεωρητικής προσοχής, ή όποια άπομακρύνεται από τις παραλλαγές του όρθολογισμού και του υλισμού στο έσωτερικό της νεωτερικότητας, για νά στραφεί πρός την κριτική της νεωτερικότητας. Με άλλους όρους, ή πτώση του ένδιαφέροντος για τον όρθολογισμό ως μορφή μίας καπιταλιστικής νεωτερικότητας που ό σοσιαλισμός ήθελε νά έπανοικειοποιηθεί και ή έπειγουσα κριτική άνάγκη νά πάμε πέρα από την καπιταλιστική νεωτερικότητα για νά οικοδομήσουμε τό σοσιαλισμό. Ο Νίτσε δέν ήταν άποδεκτός για τον ύπαρκτο σοσιαλισμό, όπως επίσης και για όλους τούς έραστές της νεωτερικότητας: αντίστροφα, γίνεται ένας σύντροφος στην πορεία όλων εκείνων που σκέφτονται την καπιταλιστική νεωτερικότητα ως μία φυλακή της σκέψης και έναν βάνανσο καταναγκασμό για τη ζωή. Δέν χρειάζεται πλέον κανένας έρμηνευτικός άθλος προκειμένου νά άποσπάσει κανείς τό σοσιαλισμό από τό παρεφθαρμένο προϊόν της χριστιανικής ήθικης. Ο σοσιαλισμός είναι ό «ύπαρκτος σοσιαλισμός», ή πάντως κάποια άλλη μορφή, λιγότερο ή περισσότερο κοινότοπα δημοκρατική, του μοντέρνου μηδενισμού. Πέρα απ’ όλ’ αυτά, ύπάρχει αυτό τό νέο δημιουργικό άνοιγμα της ιστορικότητας που ό κριτικός μαρξισμός άποκαλεί κομμουνισμό. Αλλά ύπάρχει και ένα δεύτερο νιτσεικό στοιχείο που ό κριτικός μαρξισμός υποδέχεται πλήρως: είναι ό τονισμός της δύναμης ως περιοχομένου της θέλησης, και συνεπώς ως μήτρας παραγωγής της συλλογικής ύποκειμενικότητας, δηλαδή παραγωγής κουλτούρας, δηλαδή ως γίνεσθαι των ύποκειμένων έναντίον του κράτους⁹.

μετάφραση: Άκης Γαβριλίδης

* Διδάσκει στο College de Philosophie (Montagne Sainte-Genevieve) στο Παρίσι. Έργο του, μεταξύ άλλων, τό *L' anomalie sauvage: puissance et pouvoir chez Spinoza*, ed. PUF, 1982. [*Η άγρια άνωμαλία: δύναμη και έξουσία στόν Σπινόζα*].

8. Nietzsche, *Cahiers de Royaumont*, Philosophie, n. VI, Paris 1967.

9. A. Negri, *Fabbriche del soggetto* [Βιομηχανίες του ύποκειμένου], Πίζα-Λιόρνο 1987.

Σημειώσεις γιά τήν ιδεολογική χρήση τῆς ἱστορίας

τοῦ Ἀπόστολου Χατζηπαρασκευαΐδη

«Ἡ ἱστορία εἶναι σάν ἓνα κουτί παιδικό μέ γράμματα, πού μ' αὐτά μπορούμε νά ταιριάξουμε ὅποια λέξη μᾶς ἀρέσει», ἔγραφε ὁ Φρόντλ και ἡ ρήση του φαίνεται νά ἰσχύει περισσότερο στίς μέρες μας. Σήμερα πού γινόμαστε μάρτυρες ἑνός εἶδους ἐθνικιστικῆς ἔξαρσης ἢ κατ' εὐφημισμὸν μιᾶς «ἐθνικῆς ἀφύπνισης», παρατηροῦμε μιά τάση χειραγώγησης τόσο τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης ὅσο και ἄλλων ἐπιστημῶν (ἐθνολογία, γλωσσολογία, ἀρχαιολογία) ἀπό τήν κρατική ἐξουσία, προκειμένου νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἄλλοθι ἢ ὡς μὴ ἀμφισβητούμενα ἐπιχειρήματα στόν διπλωματικό (καί ὄχι μόνο) ἀγώνα γιά τή διεκδίκηση τῶν «ἐθνικῶν δικαίων» τῆς χώρας μας.

Αὐτή ἀκριβῶς ἡ μεθοδευμένη προσπάθεια τῆς ἀκραίας ιδεολογικοποίησης τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης και ἡ ἀποδοχή μιᾶς και μόνης «ἱστορικῆς ἀλήθειας», σέ μιά περίοδο πού χρειάζεται ὁ ἐπιστημονικός και νηφάλιος λόγος, τώρα «ἡ γύμνια αὐτοῦ πού ὀνομάζουμε νεοελληνικῆς ἱστορικῆς σπουδῆς προβάλλει ἀφόρητη»¹.

Ἡ πλειονότητα τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν στοιχίζεται ἐκούσια πίσω ἀπό τήν ἐπίσημη κρατική ἐρμηνεία τῆς ἱστορίας, θέτοντας τό ἐπιστημονικό (;) ἔργο τῆς στήν ὑπηρεσία τῆς «ἐκστρατείας» ἐνημέρωσης (τόσο τῶν ξένων ὅσο και τῶν ἰθαγενῶν) γιά τά «ἐθνικά» μας θέματα. Κάποιες μεμονωμένες προσπάθειες πού κινοῦνται σέ ἀντιεθνικιστική κατεύθυνση² παρέμειναν περιθωριακές και δέν κατόρθωσαν ν' ἀποτελέσουν τό ἀντίπαλο δέος στό μιλῶν τῶν «πατριωτῶν» και «ἐθνικά σκεπτόμενων» ἱστορικῶν και διανοουμένων.

Ὅπως ἦταν φυσικό, ἡ ιδεολογική χρήση τῆς ἱστορίας ἀπό τό ἐπίσημο κράτος δέν ὠφέλησε, σέ τελευταία ἀνάλυση, οὔτε τοὺς ἱστορικούς, οἱ ὅποιοι ἐκούσια μεταβλήθηκαν σέ στηρίγματα τῆς ἐπίσημης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς βάζοντας σέ δεύτερη θέση τήν «ἐπιστημοσύνη» τους, οὔτε τήν ἑλληνική διπλωματία, ἡ ὁποία, βασισμένη σέ «ἀναλλοίωτες» ἱστορικῆς ἀλήθειες ὀδηγήθηκε σέ ἀδιέξοδα. Κι αὐτό θά ἀποδείξουμε ἀμέσως παρακάτω.

Ὁ ἱστορικός βιολογισμὸς

Σύμφωνα μέ τήν κυρίαρχη ἀποψη τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας, οἱ ἔθνοιες λαός και φυλή ταυτίζονται, ἐφ' ὅσον γίνεται δεκτό τό ιδεολόγημα τῆς γραμμικῆς συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ και τοῦ ἀναλλοίωτου χαρακτῆρα τοῦ ἑλληνικοῦ γένους. Μ' αὐτό τόν τρόπο ἡ ἱστορία γίνεται ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν τῆς βιολογίας και τῆς φυσιολογίας, ἐνῶ ἡ μελέτη τῶν πηγῶν ἀντικαθίσταται ἀπό τή μελέτη τῶν νόμων τῆς κληρονομικότητας και τῶν φυλετικῶν χρωμοσωμάτων.

Σύμφωνα μέ τήν ἴδια ἀποψη, ὁ ἑλληνικός λαός διεθέτει διαχρονικά και ἄρα ἀναλλοίωτα χαρακτηριστικά στό πέρασμα τοῦ χρόνου. Ἀμετάλαχτος, λοιπόν, και ὁ πολιτισμὸς πού δημιουργήσε ἡ ἑλληνική φυλή στό διάβα τοῦ χρόνου. Ἀπρόσβλητος ἀπό ἐθνικῆς ἤττες, κατοχές, προσμειξίς μέ ἄλλους λαούς, ἀλλαγῆς τῆς παραγωγικῆς βίας, μετεξελίξεις τῶν ἠθῶν και τῆς ἠθικῆς, τῶν συστημάτων διακυβέρνησης, τῆς τεχνολογίας και τῆς ἐπιστήμης. Παρ' ὅλες αὐτές τίς θεαματικῆς ἀλλαγῆς, ὁ ἑλληνικός λαός — σύμφωνα μέ τήν ἴδια ἀποψη — διατήρησε τή φυλετική του καθαρότητα, ἀποτέλεσε τή «συνέχεια» τοῦ ἐνδοξοῦ παρελθόντος τῶν προγόνων και σύμφωνα μέ τή θεωρία τῶν πολιτικῶν ἐπιδιωμάτων πορεύεται στό μέλλον ἔχοντας στή φαρέτρα του τό «πλεονέκτημα» τῆς τρισχιλιετοῦς ἑλληνικῆς ἱστορίας. Γίνεται, δηλαδή, μιά προσπάθεια ἀναγωγῆς τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητας σέ χρόνους παλαιότητας, ἔτσι πού νά διασφαλιστεῖται ἡ μακροτάτου, ὑπεριοριστικοῦ χρόνου νομῆ. Πρόκειται γιά μιά ἀποψη πού βασίζεται στήν ἀπόλυτη διαχρονία, στή γραμμική συνέχεια, στήν πλήρη περιφρόνηση τῶν ἀλλαγῶν και τῶν τομῶν, στήν πλήρη ἀποσιώπηση τῶν συγχρονικῶν πραγματικότητων³.

Οἱ προηγηθεῖσες ἀπόψεις δέν ἀποτελοῦν τίποτε ἄλλο παρά ιδεολογήματα πού ἐφηῦραν οἱ ἱστορικοί ὑπηρετές τῆς ἐκάστοτε ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας και ὄχι βέβαια αὐταπόδεικτες ἱστορικῆς ἀλήθειες πού δέν χρῆζον τεκμηρίωσης. Ἰδεολογήματα πού νομιμοποιούσαν τήν ἐκάστοτε ἐξουσία και κατασκεύαζαν μεθοδευμένα και ἔντεχνα τό μῦθο τοῦ περιοῦσιου λαοῦ, πού ἔδωσε τά φῶτα στόν ὑπόλοιπο «ἀπολίτιστο» κόσμο⁴.

Τό ιδεολόγημα τῆς «ἀδιατάραχτης συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ» ὀδήγησε στή στείρα προγονοπληξία, στόν ἐθνοκεντρισμό-ἑλληνοκεντρισμό, στήν προσκόλλησή στίς «ρίζες» και τήν παράδοση, στήν ἐμμόνη στήν «ἀνατολική» μας ταυτότητα και στήν ἀπόρριψη τῶν θεληγῆτρων τῆς Ἑσπερίας.

1. Γιώργος Μαργαρίτης, «Τί χρησιμεύει, λοιπόν, ἡ ἱστορία», *Ὁ Πολίτης*, τ. 120, Ὀκτώβριος 1992.

2. Πρόχειρα μπορούμε ν' ἀναφέρουμε τόν Δ. Λιθοξόου μέ τό ἔργο του *Μειονοτικά ζητήματα και ἐθνική συνείδηση στήν Ἑλλάδα*, ἐκδ. Λεβιάθαν, 1992, και τόν Γ. Νακρατζά μέ τό ἔργο του *Ἡ στενή ἐθνολογική συγγένεια τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων, Βουλγάρων και Τούρκων*, Θεσσαλονίκη 1988.

3. Ἄγγελος Ἐλεφάντης, «Ἀπό τήν "ἐκθεση ἰδεῶν" στους κουλτουριάρηδες», *Ὁ Πολίτης*, τ. 119, Σεπτέμβριος 1992.

4. Γιά τή μυθολογική χρήση τῆς ἱστορίας, βλ. ἀναλυτικότερα: Μ. De Chertau, «Ἱστορία: ἐπιστήμη και μυθολογία», *Ἴστωρ*, τ. 3, 1991, και Λ. Βεντούρα, «Μῦθος και ἱστορία», *Τά ἱστορικά*, τ. 14-15, 1991.

Φαίνεται ότι οι περιστάσεις επιτρέπουν τις μάλλον άνευθνες, έλληνοκεντρικές ή έλληνορθόδοξες θεωρίες, που στηρίζονται κατά βάθος σε παλιά ιδεολογήματα. Μέ άλλα λόγια «έδω έλλοχεύει ο κίνδυνος της ιδεολογικής χρήσης και κατάχρησης της ιστορίας», έλεγε ο αείμνηστος Νίκος Σβορώνος⁵. Στην ουσία του, «πρόκειται για έναν έθνοκεντρισμό επαρχιώτικο, που βλέπει την Ελλάδα ως μοναδικό φαινόμενο, αλλά και ως άξιο να της παγκόσμιας ιστορίας, ως αιώνιο θύμα αλλά και αιώνιο παράδειγμα κ.λπ. Είναι ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους που διατρέχει η ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού»⁶.

Άραγε οι ιστορικοί μας έχουν συνειδητοποιήσει τά επιστημονικά άτοπηματα και σφάλματά τους, τά όποια τραυματίζουν την έννοια του ιστορικού-έρευνητή και την υποδιβάδζουν σε έπιπερογούμενο των επιδιώξεων των τεχνικών της έξουσίας; Έχουν συνειδητοποιήσει ότι έχουν κατανήσει να κάνουν πιά πολύ ζωολογία, φυσιολογία και ανθρωπολογία παρά ιστορική έρευνα και μελέτη των πηγών; Έχουν συνειδητοποιήσει, τέλος, ότι ο δογματισμός και ή έμμονή σε παρωχημένα ιδεολογήματα μόνο σε θεωρητικά αδιέξοδα και σε μείωση του κύρους της ιστορικής έπιστήμης οδηγούν;

Παραποιήσεις-άποσιωπήσεις-πλαστογραφίες

Βάση της ιστορικής έπιστήμης είναι ή αναζήτηση και μελέτη των πηγών, ή όποια θά οδηγήσει στα ανάλογα ιστορικά συμπεράσματα. Στην περίπτωση, όμως, που ύπεισέρχονται σκοπιμότητες στη διαδικασία της ιστορικής έρευνας, τότε συμβαίνει συχνά να παρατηρούνται άποσιωπήσεις και παραποιήσεις των πραγματικών ιστορικών γεγονότων, σε μιά προσπάθεια έπιλογής των «κατάλληλων» πηγών προκειμένου να έξαχθούν τά ανάλογα «όρθά» (και συμφέροντα) ιστορικά συμπεράσματα, τά όποια μέ τή σειρά τους θά νομιμοποιήσουν τις όποιες έθνικές διεκδικήσεις μέ ό,τι αυτό συνεπάγεται (ανάβίωση εθνικισμών, συρράξεις, αλλαγές συνόρων).

Συχνά τά ιστορικά κείμενα «ύφρασμένα από δεβαιότητες, βριθουν από σιωπές, από φυγές»⁷. Η έφησυχαστική λειτουργία της ιστορίας έχει φυσικά στρεβλωτικές έπιπτώσεις. Πρόκειται για ένα έναρμονισμένο παιχνίδι διαστρεβλώσεων, μετατοπίσεων και παρακάμψεων, που θέλει να τοποθετήσει τά πάντα σε μιά ένιαία προοπτική, φωτίζοντας όρισμένες άρθρώσεις και αφήνοντας άλλες στη σκιά, για να έξυπηρετήσει καλύτερα όρισμένα συμφέροντα⁸.

Όπως έγραφε και ο Μισέλ Φουκώ, «οί αντίφάσεις, τά χάσματα, οι θεωρητικές έλλείψεις συχνά καταδειχουν την ιδεολογική λειτουργία μιάς έπιστήμης»⁹. Πόσο μάλιστα μιάς κοινωνικής έπιστήμης όπως ή ιστορία, ή όποια δέχεται συχνά τις πατερναλιστικές πιέσεις της έξουσίας και μ' αυτό τον τρόπο άφοπλίζεται επιστημονικά και ύποτάσσεται στις επιδιώξεις της εκάστοτε έξωτερικής πολιτικής. Χάνει, μέ άλλα λόγια, τό επιστημονικό της κύρος και ταυτίζεται μέ την έπίσημη κρατική προπαγάνδα, δίνοντας τή συγκατάθεσή της στην ιδεολογική χρήση της για «έθνικούς» σκοπούς.

Διεξάγεται έτσι μιά τεράστια δίκη, όπου οι διάδικοι, ενώπιον του δικαστηρίου της «άντικειμενικής ιστορικής αλήθειας» κατηγορούν ό ένας τον άλλον για πλαστογράφο και πλαστογράφηση της ιστορίας¹⁰. Η ιστορία μ' αυτό τον τρόπο δικαιολογεί την ύπαρξή της ως θεραπεινίδας της εκτελεστικής έξουσίας και των «έθνικών» ιδεωδών. Δικαιολογεί την ύπαρξή της ως δραστηριότητας που ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένες κοινωνικές ανάγκες και ύπηρετεί συγκεκριμένους σκοπούς. Η διαθεσιμότητα και χρησιμότητα της ιστορίας προϋποθέτει ένα έδος κτητικής σχέσης: έχουμε ιστορία και αυτή είναι στη διά-

θεση μας¹¹. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι «ιδεαλιστικές» ή «ρομαντικές» άποψεις περί αντικειμενικότητας της ιστορίας, περί ιστορικού διαλόγου ή περί ύπαρξης πολλών ιστορικών αληθειών παραμερίζονται, προκειμένου να δοθεί άπάντηση στους «πλαστογράφους» της ιστορίας (της δικής μας ιστορίας).

Κρίνεται, λοιπόν, σκόπιμο να καταστρατηγηθούν βασικοί κανόνες της ιστοριογραφίας, προκειμένου να έξυπηρετηθούν άλλότερες επιδιώξεις και σκοπιμότητες. Έπικράτησε κατ' αυτόν τον τρόπο ή πραγματιστική-ώφελιμιστική θεώρηση της ιστορίας: ή ιστορία είναι αληθινή επειδή είναι λειτουργική και χρήσιμη.

Άμεσο άποτέλεσμα των προηγουμένων; Έπιλεκτική χρήση των πηγών, άποσιώπηση ιστορικών ντοκουμέντων κατά τό δοκοούν, πλαστογράφηση, προκορύστεια λογική, προσαρμογή των ιστορικών συμπερασμάτων στις έθνικές προκαταλήψεις και σκοπιμότητες.

Ό μύθος της αντικειμενικότητας

Για όσους διατηρούν κάποια σχέση μέ την ιστορική έπιστήμη είναι δοσμένο ότι «τά γεγονότα μιλούν μόνο όταν ή ιστορικός τά έπικαλείται»¹². Μέ άλλα λόγια, τά γεγονότα δέν μιλούν ποτέ από μόνα τους, δίχως την ένεργό παρέμβαση του ιστορικού, ό όποιος έπιχειρεί να έρμηνεύσει τό παρελθόν ανάλογα μέ τις δικές του προκαταλήψεις και άνησυχίες. Ύπεισέρχονται έτσι στό έργο του ιστορικού τά στοιχεία της ιδιαίτερης σκοπιμότητας της έπιλογής. Η εικόνα του παρελθόντος αλλάζει διαρκώς, καθώς αυτή ή άλλαγή ύπαγορεύεται από: α) τις ανάγκες του παρόντος, β) την άλλαγή του κοινωνικού σκηνικού και γ) μείζονες πολιτικές ανακατατάξεις. Συνεπώς ή πίστη σ' έναν σκληρό πυρήνα γεγονότων που ύφίστανται αντικειμενικά και ανεξάρτητα από την έρμηνεία του ιστορικού άποτελεί φενάκη.

Τό παρελθόν που ή ιστορικός έρευνά δέν είναι νεκρό, αλλά ένα παρελθόν που έξακολουθεί να ζει στό παρόν, τονίζει ή ιστορικός Κόλινγουντ. Κοντολογίς, τά πραγματικά γεγονότα της ιστορίας δέν περιέρχονται σ' έμάς «άγνά» και «άμόλυντα», αλλά πάντοτε διαθλώνται μέσα στό μυαλό εκείνου που τά καταγράφει και τά έπεξεργάζεται¹³.

Όφείλουμε έπομένως, προτού άρχίσουμε τή μελέτη ιστορικών έγχειριδίων, να μελετήσουμε τον ίδιο τον ιστορικό. Κι αυτό γιατί πριν άρχισει να γράψει ιστορία, ή ιστορικός άποτελεί ή ίδιος προϊόν της ιστορίας. Άνεξάρτητα από τή θέλησή του δέχεται τις έπιρροές της κοινωνίας μέσα στην όποια ζει. «Ό ιστορικός, άκόμα και αν δέν τό καταλαβαίνει, χρησιμοποιεί πάντοτε μιά κάποια θεώρηση του κόσμου»¹⁴.

5. Βλ. τή συνέντευξη Ν. Σβορώνου, *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 35-36-37, Δεκέμβριος 1988.

6. Γ. Β. Δερτιλής, «Η ιστοριογραφία του νεότερου ελληνισμού σήμερα», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 35-36-37, Δεκέμβριος 1988.

7. Ζ. Λε1 κόφ, Η. Νορά, *Ό έργο της ιστορίας*, τομ. Β, έκο. Ραππα, 1975, σ. 224.

8. Ζ. Λε1 κόφ, Π. Νορά, όπ.π., τόμος Γ', σ. 16.

9. Μ. Φουκώ, *Η άρχαιολογία της γνώσης*, έκδ. Έξάντας, 1987, σ. 280.

10. Άγγελος Έλεφάντης, «Μακεδονικό, από την έθνικιστική» έξαοση στό περιθώριο», *Ό Πολίτης*, τ. 120, Οκτώβριος 1992.

11. Θ. Βέικος, *Θεωρία και μεθοδολογία της ιστορίας*, έκδ. Θεμέλιο, 1987, σ. 100.

12. Α. Marwick, *Εισαγωγή στην ιστορία*, έκδ. Κουτσουμπός, 1985, σ. 44.

13. Ε. Χ. Κάρε, *Τί είναι ή ιστορία*, έκδ. Πλανήτης, 1984, σ. 12.

14. Γ. Τοπόλσκι, *Προβλήματα ιστορίας και ιστορικής μεθοδολογίας*, έκδ. Θεμέλιο, 1983, σ. 55.

Γιά τούς παραπάνω λόγους, «ή ιστορική γνώση είναι ή ίδια ιστορικά μπλοκαρισμένη, μιάς και τό υποκείμενο τής γνώσης αὐτῆς ἐδρεύει ἀναπόφευκτα στήν ἱστορία»¹⁵. Ὁ ἱστορικός προσεγγίζει τό ἱστορικό γίνεσθαι, τό παρελθόν, μέσα ἀπό τό παρόν, πού κι αὐτό είναι ἕνα γίνεσθαι, βρίσκεται δηλαδή σέ κίνηση, σέ μεταβολή. Ὁ ἱστορικός δέν είναι ἀπογενομένος ἀπό τήν ἱστορική πορεία, παρακολουθώντας τά γεγονότα μέσα ἀπό τόν γυάλινο πύργο του. Ὁ ἱστορικός ζεῖ μέσα στήν ἱστορία, δέχεται τά μηνύματα τής κοινωνίας, ἀφουγκράζεται τίς τρέχουσες πεποιθήσεις, ἐπηρεάζεται ἀπό τίς κοινωνικοπολιτισμικές ἀλλαγές.

Αὐτές ἀκριβῶς οἱ ἐπιρροές ἀντικατοπτρίζονται στό ἔργο του. Συνεπῶς, τό νά ἀπαιτοῦμε ἀπό τόν ἱστορικό, ὅπως ὁ ψράνις Μπαϊνκον, νά καθαρίσει τό μυαλό του ἀπό κάθε προκατάληψη ἰσοδυναμεῖ μέ τήν ἀπαίτηση νά τό ἀπαλλάξει ἀπό κάθε εἶδους θεωρία, ἀπό τυχόν πατριωτικά αἰσθήματα, ταξικά ἐνδιαφέροντα, κοσμοθεωρητικά-ιδεολογικά *credo*¹⁶.

Κοντολογίς, ή ἀπαίτησή μας γιά μιά «τίμια», «ἀνεξάρτητη», «ἀντικειμενική» ἱστοριογραφία ἀποτελεῖ ἀνταπάτη ή ιδεαλιστικό οὐτοπισμό. Ἄς διαβάσουμε, λοιπόν, τίς διάφορες «ἱστορίες» πού κυκλοφοροῦν, ἀφού πρῶτα ἐνημερωθοῦμε γιά τό ποιόν τῶν ἱστορικών πού τίς συγγράφουν. Συχνά τό βιογραφικό σημεῖωμα τῶν ἱστορικών, ή κοινωνική τους δράση και οἱ κατά καιρούς δηλώσεις τους εἶναι ἀρκετές γιά νά σχηματίσουμε μίαν πρώτη εἰκόνα γιά τό ρόλο τους, τά συμφέροντα πού τυχόν κρύβονται πίσω τους και τίς ἀδυναμίες τής ἱστορικής τους γραφῆς¹⁷, χωρίς αὐτό νά σημαίνει ὅτι θά παραμελήσουμε νά μελετήσουμε τό κυρίως συγγραφικό τους ἔργο.

Ἐχοντας ὑπόψη μας τίς παραπάνω ἐπιφυλάξεις και περιορισμούς, εὐκόλα καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι δέν ὑφίσταται «καθαρό» ἱστορικό γεγονός ή «καθαρή» ἱστορία. Ὅπως τόνιζε και ὁ Γκαίτε, «μέσα στό ἱστορικό|γεγονός ὑπάρχει ή θεωρία» και συμβαίνει συχνά ή θεωρία νά προηγείται τής ἱστορίας, ἐνῶ κάθε εἶδους ἐρμηνεία ἐκ μέρους τοῦ ἱστορικού δέν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο παρά μιά ἀνακατασκευή¹⁸.

Ἡ ἰδεολογική χρήση τής γλώσσας

Οἱ ἰδέες ἐκφράζονται μέ τή γλώσσα, ή ὅποια, ὅμως, δέν εἶναι οὐδέτερη ἀλλά ἰδεολογικά φορτισμένη, ἀνάλογα μέ τά νοήματα πού τής δίνουμε. Ἐπομένως ή χρήση τής γλώσσας ἀπό ἕναν ἐπιστήμονα — και στή συγκεκριμένη περίπτωση ἀπό ἕναν ἱστορικό — δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά μείνει οὐδέτερος¹⁹. Μελετώντας μεθοδικότερα τόν κυρίαρχο ἱστορικό λόγο²⁰, παρατηροῦμε ὅτι διαθέτει — ὅσον ἀφορᾷ τήν διατύπωσή του — τά ἐξῆς πέντε χαρακτηριστικά: εἶναι α) ἀξιολογικός, β) δογματικός, γ) εὐφημιστικός, δ) ἀνταποδεικτικός και, σέ τελευταία ἀνάλυση, ε) ἀντιεπιστημονικός. Κι αὐτό θά τό ἀποδείξουμε εὐθύς ἀμέσως.

α) Ὁ κυρίαρχος ἱστορικός λόγος εἶναι ἀξιολογικός

Συχνά πίσω ἀπό τά ἱστορικά κείμενα κρύβεται μιά λανθάνουσα ἀξιολόγηση. Τά ἱστορικά συμπεράσματα ἔχουν συχνά τή μορφή τής ἀλήθειας και ὄχι τής πληροφορίας. Ρητές και ἔμμεσες ἱστορικές ἀξιολογήσεις κάνουν τό ἱστορικό συμπέρασμα ἐκδιαστικό γιά τόν ἀναγνώστη. Παρατηρεῖται ἐπίσης τό φαινόμενο νά χρησιμοποιοῦνται συχνά ἀπό ἱστορικούς περισσότερο λέξεις-ἀξίες²¹ παρά ἱστορικά ἐπιχειρήματα και ἀποδείξεις.

Στόν ἐπιστημονικό ἱστορικό λόγο ή δέσμευση πού πετυχαίνει ή ἀξιολογική γλώσσα εἶναι περισσότερο ἐντεχνη κι ὄχι τόσο καθαρά ὀρατή. Συνήθως προτείνεται κάποιο γνωστικό συμπέρασμα σέ ἱστορικά κείμενα ὡς ὀρθό ή ἀναμφισβήτητο, ὄχι σύμφωνα μέ ἀποδείξεις και τεκμήρια ἐμπειρικά ή θεωρητικά, ἀλλά ἐπειδή εἶναι «φανερό» ή «ὀλοφάνερο». Συμβαίνει συχνά στούς ἱστορικούς νά χρησιμοποιοῦν τόν βολικό νόμο τής προφάνειας, παρά νά ἀσχολοῦνται μέ τίς ἔννοιες τής «αἰνιγματικής ἀσυνέχειας» και τής «οὐσιώδους ἀναντιστοιχίας»²².

Σέ ἀρκετές περιπτώσεις οἱ ἱστορικοί δέν προτείνουν ἀπλά στόν ἀναγνώστη τό δικό τους «ὀρθό» ἱστορικό συμπέρασμα, ἀλλά καταφεύγουν και ἀπευθύνονται στή γνωστική ἰκανότητα τῶν δεκτῶν-ἀναγνωστῶν. Παρατηρεῖται, λοιπόν, συχνά ή τελευταία παραγραφος ἐνός ἱστορικού κειμένου ν' ἀρχίζει ὡς ἐξῆς: «Ὅποιος ἔχει διαβάσει ἱστορία, δέν μπορεῖ παρά νά συμφωνήσει ὅτι...». Προφανῶς σ' αὐτή τήν περίπτωση τό συμπέρασμα τοῦ ἱστορικού και τοῦ ἀναγνώστη ταυτίζονται.

β) Ὁ κυρίαρχος ἱστορικός λόγος εἶναι δογματικός

Ἡ δογματική λογική προϋποθέτει τή μετάδοση ἀπό τόν πομπό (ἱστορικό) μιάς ἀλήθειας, πού εἶναι ἀξία ἀπόλυτα στατική (π.χ. ή Μακεδονία εἶναι ἑλληνική). Σ' αὐτή τήν περίπτωση ή θετική ἀξία ἐμφανίζεται ἀπό τόν ἱστορικό ὡς ἀποδεικτικός συλλογισμός. Ἡ δογματική λογική στήν περίπτωση τής ἱστοριογραφίας πετυχαίνει νά ἐμφανίζει ὡς ἐπιστημονική μιά τοποθέτηση πολιτικοἰδεολογική, ή ὅποια δέν στηρίζεται σέ τεκμήρια²³.

Ἡ δογματική ἀξιολόγηση κάνει τήν ἱστορική ἀποψη πανίσχυρη, γιατί ὁ ὀρίζοντας τῶν ἐκδοχῶν εἶναι κλειστός και ἐπιτρέπει μόνο τήν ἀποδοχή τοῦ ἀσπρου ἐναντίον τοῦ μαύρου και

15. Θ. Βέικος, ὀ.π.π., σ. 139.

16. Γ. Γιαννόπουλος, Ξ. Οἰκονομόπουλος, Θ. Κατσουλάκος, *Εἰσαγωγή στίς ἱστορικές σπουδές*, ἐκδ. ΟΕΔΒ, 1988, σ. 17.

17. Παραδείγματος χάριν, γνωστή «ἱστορία» πού κυκλοφορεῖ σέ ἀλλεπάλληλες ἐκδόσεις ἔχει συγγραφεί ἀπό πρῶην πολιτικό, ὁ ὅποιος εἶχε ἀναλάβει παλιότερα κυβερνητικά πόστα. Ἐνας ἄλλος γνωστός ἱστορικός ἔχει διατελέσει ἐμπειρογνώμων τοῦ ἑλληνικοῦ ΥΠΕΞ, ἐνῶ πολυδιαβασμένη «βαλκανική ἱστορία» καταφέρει ν' ἀρχίζουν ὅλα της τά κεφάλαια και ή πλειονότητα τῶν παραγράφων της εἶτε μέ ζητήματα ἑλληνικά εἶτε μέ τίς λέξεις Ἑλλάδα, ἑλληνικός κ.λπ. Κατά τά ἄλλα, μποροῦμε ἀκόμη νά μιλάμε γιά τή συγγραφή «ἀντικειμενικότερης» ἱστορίας.

18. R. Aron, *Introduction a la philosophie de l'histoire*, Παρίσι 1981, σ. 111.

19. Ε.Χ. Κάβ, ὀ.π.π., σ. 28.

20. Μέ τήν ἔννοια αὐτή, διακρίνουμε τήν κρατική ἐρμηνεία τής ἱστορίας τῶν ΜΜΕ και τής πλειονότητας τῶν διανοουμένων, ἀπό τόν ἐναλλακτικό ἱστορικό λόγο πού κινεῖται σέ ἀντιεθνικιστική κατεύθυνση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τής κυρίαρχης συγγραφῆς τής ἱστορίας ἀποτελεῖ τό προπαγανδιστικό ἐγχειρίδιο μέ τίτλο *Μακεδονία: ἱστορία και πολιτική*, ἐκδ. ΟΕΔΒ, 1992, τό ὅποιο στάλθηκε σέ 400.000 ἀντίτυπα στά σχολεῖα ὅλης τής χώρας.

21. Μέ αὐτό τόν ὀρο ἐννοοῦμε ἰδεολογικά φορτισμένες λέξεις και ἔννοιες, ὅπως ἔθνος, φυλή, ράτσα, πρόγονοι, ἱστορική συνέχεια, καθώς και ἄλλες, ὅπως μῶρφωμα, κρατίδιο κ.ο.κ. Οἱ λέξεις-ἀξίες εἶναι τόσο ἰσχυρές, πού καταφέρνουν νά καταστρέψουν τή λογική τοῦ νοήματος, ἀκόμα κι ὅταν ή καταστροφή αὐτή ἀντιφάσκει μέ τή γενικά ἀποδεκτή γνώση σέ μιά κοινωνία.

22. Μ. Φουκῶ, ὀ.π.π., σ. 327.

23. Άννα Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και ἰδεολογία*, ἐκδ. Ὀδυσσεάς, 1978, σ. 174.

αντίστροφα. Επιτρέπει τέλος στον ιστορικό λόγο να μη χρειάζεται τεκμηρίωση κι αποδείξη, αλλά συνάμα να μη διαψεύδεται από την αντίφαση που ενίοτε περιέχει.

γ) Ο κυρίαρχος ιστορικός λόγος είναι εὐφημιστικός

Στήν περίπτωση αυτή, αντί τό ιστορικό συμπέρασμα να προκύπτει από τή θέση τοῦ συγγραφέα-ιστορικοῦ, ἀπό τὰ τεκμήρια καί τίς ἀποδείξεις, τὰ ἐπιχειρήματα καί τήν ἀνάλυση, «συνάγεται» ἀπό μόνο του, ὄχι ἀπό τό ὑποκείμενο πού συγγράφει: ἄρα ἔχει γενικότερη ἀξία²⁴.

Τή λάθος ιστορική ἀποψη ἢ θέση δέν τήν παρουσιάζει ὁ ιστορικός μέ τή διατύπωση «ἡ ἀποψη πού λείπει τάδε εἶναι λαθεμένη», ἀλλά μέ τή διατύπωση «ἡ λαθεμένη ἀποψη τοῦ τάδε». Μέ τήν πρώτη διατύπωση εἶναι ἀπαραίτητο ν' ἀκολουθήσει ἡ ἐξήγηση, ἐνῶ μέ τή δεύτερη διατύπωση ἡ ιστορική ἐξήγηση δέν εἶναι ἀπαραίτητη. Ἡ σύνταξη τῆς πρότασης ἔχει δώσει τήν ἔμμεση πληροφορία ὅτι τό λάθος εἶναι ἀναμφισβήτητο καί ὁ ιστορικός ἔχει αὐτόματα ἀπαλλαγῆ ἀπό τήν ὑποχρέωση νά τό ἀποδείξει.

δ) Ο κυρίαρχος ιστορικός λόγος εἶναι αὐταπόδεικτος

Ἡ αὐταπόδεικτη ιδιότητα τοῦ ἰδεολογικοποιημένου ιστορικοῦ λόγου, πού προέρχεται ἀπό πλῆθος πηγές, ἀφορᾷ ὄχι βέβαια τίς πηγές ἀλλά τό χειρισμό τους²⁵. Σ' αὐτή τήν περίπτωση τό ιστορικό συμπέρασμα μετατρέπεται σέ αὐταπόδεικτο ἀξίωμα γενικῆς ἰσχύος, χάρις στόν ἀνιστορικό χειρισμό τῶν πηγῶν. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι στό ἰδεολογικό αὐταπόδεικτο ιστορικό συμπέρασμα ἀπουσιάζουν πάντοτε ἡ ιστορική ἐξέλιξη, τὰ σκαμπανεβάσματα τοῦ ιστορικοῦ προσῆς.

Αὐτή ἀκριβῶς ἡ ἀπουσία μετατρέπει τίς ιστορικές «ἀξίες» σέ στατικές, ἄρα αἰώνιες καί ἀναμφισβήτητες. Ἄμεσο ἀποτέλεσμα τῶν παραπάνω: «Οἱ ιστορικές κατηγορίες χάνουν τήν ιστορικότητά τους καί ἀπολιθώνονται, μετατρέπονται σέ ἰδεολογήματα καί ὀδηγοῦν σέ γενικότερους ἀναχρονισμούς καί ἀδιέξοδα»²⁶.

ε) Ο κυρίαρχος ιστορικός λόγος εἶναι ἀντιεπισημονικός

Ἡ ἀντιεπισημονικότητα τοῦ κυρίαρχου ιστορικοῦ λόγου ἐγκοιται στή μεθοδευμένη ἀπουσία ιστορικῶν τεκμηρίων καί ἀποδείξεων, στήν ἐπιλεκτική καί ἀνιστορική χρήση τῶν πηγῶν, στήν καταφυγή στό αὐτόδειλο συμπέρασμα. Ὁ κυρίαρχος ιστορικός λόγος δέν καλλιεργεῖ τήν κριτική σκέψη καί τήν ιστορική ἀμφισβήτηση, καθῶς δέν προσφέρει πορίσματα ἀνοιχτά στήν ἐπαλήθευση. Προωθεί τήν ἰδέα τῆς μίας καί μοναδικῆς ιστορικῆς ἀλήθειας, ἀρνούμενος τή συνεισφορά «ἄλλων» ιστορικῶν προσεγγίσεων.

Ὁ κυρίαρχος ιστορικός λόγος εἶναι, σέ τελική ἀνάλυση, ἀντιεπισημονικός, μίας καί ἡ ἐπίσημη ιστοριογραφία ταυτίζεται μέ τήν κρατική προπαγάνδα. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ συνύφανση ἱστορίας καί προπαγάνδας καθιστᾷ τόν ιστορικό λόγο διαβλητό καί κατά συνέπειαν τοῦ ἀφαιρεῖ τό ὅποιο ἐπισημονικό του κύρος²⁷.

Ἡ τρομοκρατική χρήση τῆς ἱστορίας

Ἡ ὑπέρ τό δέον ἰδεολογικοποίηση τῆς ἱστορίας εἶναι ὑπεύθνη γιά τή γενικευμένη σιωπή πού ἐπιβάλλεται στό δέκτη (ἀναγνώστη), παγιδεύοντάς τον σέ ἐκδιαστική ἀποδοχή αὐτῶν πού πρεσβεύει ὁ πομπός (ιστορικός), μέ ταυτόχρονη ἀπαγόρευση τοῦ ἀντιλόγου. Ἡ ἐπιβολή αὐτή εἶναι ἀπό μόνη τῆς ἀσκηση βίας. Ὁ ιστορικός λόγος μετατρέπεται σέ μονόλογο, ὁ ὅποιος ἀναπαράγεται καί μηρυνάζεται ἀπό τὰ κόμματα, ἀπό ἐπιστημονικά ἰδρύματα, ἀπό «πνευματικούς ταγούς», ἀπό νομπετίστες, ἀπό τήν ἰσοπεδωτική λειτουργία τῶν ΜΜΕ, ἀπό κρατικούς μηχανισμούς, ἀπό τήν Ἐκκλησία καί τούς Ἕλληνες τῆς διασποράς.

Σιώπησαν ἀκόμα κι ἐκεῖνοι πού ἡ λειτουργία τους εἶναι συνυφασμένη μέ τόν κριτικό λόγο. Σιώπησαν οἱ προοδευτικοί διανοούμενοι (στήν περίπτωση πού διατηρεῖ κάποια ἀξία ὁ ὄρος) ἀφήνοντας τόν κυρίαρχο ιστορικό λόγο νά ἐδραιωθεῖ δίχως ἀντιστάσεις.

Ζοῦμε τό θρίαμβο τοῦ ιστορικοῦ μονολόγου, ὁ ὅποιος εὐθύνεται γιά τή μακρόχρονη καί γενικευμένη ἐπιστημονική σιωπή στό χῶρο τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας. Αὐτός ἀκριβῶς ὁ μεθοδευμένος ἐξαναγκασμός σέ σιγή ἀποτελεῖ ἀσκηση βίας ἀόρατης ἀλλά συνθλιπτικῆς συνάμα. Ἡ ἀναγκαστική σιωπή εἶναι ἡ ὑστατη ὑποτέλεια²⁸.

Ἡ ἱστορική βεβαιότητα συχνά μετατρέπεται σέ δικαίωμα ἠθικῆς καταδίκης ἀπέναντι σέ κάθε ἐρωτηματικό ἢ ἀμφιβολία, δηλαδή ἀπέναντι στό διάλογο καί τή συμμετοχή. Καταδίκη πού ἀποκλείει τήν ιστορική ἐπαλήθευση, ἀποκλείοντας σέ τελική ἀνάλυση τήν ἴδια τή σκέψη.

Οἱ ὅποιοι ἐξαίρεσις μεμονωμένων διανοουμένων, ἐφημερίδων καί περιοδικῶν, πού κινήθηκαν σέ ἀντιεπισημονική κατεύθυνση²⁹ δέν κατόρθωσαν νά ἀποτελέσουν τό ἀντίπαλο δέος στόν κυρίαρχο ιστορικό λόγο. «Ἐπρόκειτο γιά ἀντιδράσεις σποραδικές, ἀκαιρες, ἀδύναμες καί ἀνευρες, συχνά χαρακτηρισμένες ἀπό ἀγκυλώσεις ἀριστεριστικοῦ τύπου, πού κινήθηκαν περισσότερο στό ἔδαφος τῆς πολεμικῆς παρά τῆς ἐγκυρης καί ἀξιοπιστῆς ἐπιστημονικῆς ἀντιπαράθεσης»³⁰.

Ἐξάλλου στίς μέρες μας ὅποιος τολμήσει ν' ἀμφισβητήσει τίς λέξεις-ἀξίες τοῦ κυρίαρχου λεξιλογίου καί ν' ἀμφιδάλει γιά τό ἀξιολογικό τους θάρος, αὐτόματα τοῦ ἀπαγγέλλεται ἕνα κατηγορητήριο πού ἀκόμα καί ὁ Στάλιν θά τό ζήλευε: «προδότης», «ἐφιάλτης», «ἐθνικός μειοδότης», «ἀνιστόρητος», «πράκτορας» καί ἄλλοι παρόμοιοι χαρακτηρισμοί συνοδεύουν ὅποιον ἐπιχειρήσει νά προβάλλει μιᾶ ἀντίθετη ἀπό τήν κυρίαρχη ἀποψη.

Ὅμως, οἱ ἀντιδράσεις δέν παραμένουν στό λεκτικό ἐπίπεδο, ἀλλά συχνά φτάνουν καί στήν ἀξίωση δικαστικῶν διώξεων. Ὅρισμένοι δικαιολογημένα ἔκαναν λόγο γιά ἐκστρατεία «ἰδεολογικῆς τρομοκρατίας»³¹ ἢ γιά τρομοκρατική χρήση τῆς ἱστορίας ἀπέναντι σέ κάθε ἀντιφρονούντα. Φαίνεται λοιπόν ὅτι ἡ ρήση τοῦ Βαλερύ πῶς «ἡ ἱστορία εἶναι τό πῶς ἐπικίνδυνο ἀπό τὰ προϊόντα πού ἔχει ἐπεξεργαστεῖ ἡ χημεία τοῦ νοῦ» διατηρεῖ σήμερα περισσότερο ἀπό ποτέ τήν ἐπικαιρότητά της.

24. Ἄννα Φραγκουδάκη, ὅπ.π., σ. 171.

25. Ἄννα Φραγκουδάκη, ὅπ.π., σ. 181.

26. Ἀντώνης Λιάκος, «Τό σχῆμα τῆς ἐθνικῆς μας ἱστορίας», *Τό Βῆμα*, 21.3.1993.

27. Θ. Βέικος, ὅπ.π., σ. 239.

28. Ἄννα Φραγκουδάκη, ὅπ.π., σ. 183.

29. Ἄς ἀναφέρουμε πρῶτερα τίς ἐφημερίδες *Ἡ Ἐποχή* καί *Πρίν* καί τὰ περιοδικά *Ὁ Πολίτης* καί *Ἀναίρεσις*.

30. Ἀγγελος Ἐλεφάντης, «Μακεδονικό...», ὅπ.π.

Γιά μιά άπομυθοποίηση τής κυρίαρχης ιστορικής έρμηνείας

Έπικεντρώνοντας τήν προσοχή μας στην κυρίαρχη ιστορική έρμηνεία, όδηγούμαστε στό όδυνηρό συμπέρασμα ότι στην ουσία δέν άσχολούμαστε παρά «μέ τό φλοιό τών πραγμάτων, μέ τή σκιά, τά είδωλά τους»³². Όπως έγραφε και ό Paul Veyne «πραγματικότητα είναι τά πράγματα πού βρίσκονται πίσω από τά πράγματα»³³.

Κατά τή γνώμη μας, ό κυρίαρχος ιστορικός λόγος δέν προάγει τήν ιστορική έπιστήμη, αλλά αντίθετα τήν καθηλώνει σέ προεπισημονικά στάδια. Ό κυρίαρχος ιστορικός λόγος φαίνεται διατεθειμένος νά χαϊδεύει, νά κολακεύει μιά αυτάρεσκη, φιλόδοξη και άνυποψίαστη γιά τόν έαυτό της εικόνα του παρελθόντος³⁴. Χρησιμεύει μόνο στή διαμόρφωση και έξασφάλιση μιάς ψευδεπίγραφης κοινωνικής ταυτότητας ατόμων, ομάδων και τάξεων, λαών και έθνών. Όμως, άκριβώς αυτή ή ταυτότητα δέν είναι τίποτε άλλο παρά μιά ιδεατή κατασκευή, πού δέν θεμελιώνεται ιστορικά. Αυτό του είδους ή ιστορία προσφέρει στην πραγματικότητα μόνο ύποκατάστατο ταυτότητας γιά όσο χρόνο χρειάζεται ή έκάστοτε κρατική έξουσία.

Άλλωστε ή ιστορική αλήθεια δέν έχει νά κάνει μέ τή μεταφυσική αλλά μέ τήν έπαλήθευσή της στην πράξη. Αυτό άκριβώς τόνιζε ό Κάρολ Μάρξ στή δεύτερη θέση του γιά τόν Φόνερχμαχ, ύπογραμμίζοντας ότι τό ζήτημα τής (ιστορικής) αλήθειας δέν είναι ζήτημα θεωρητικό παρά καθαρά πρακτικό. Στην πράξη μόνο άποδεικνύεται ή αλήθεια και ή αντικειμενικότητα. Κατά τήν άποψή μας —ύπό κάποιους όρους— ίσως είναι δυνατή ή σχετική ή άπόλυτη άπομυθοποίηση του κυρίαρχου ιστορικού λόγου. Μιά άπομυθοποίηση πού θά ξεσκεπάξει τήν επιστημονική θεωρία του ιστορικού βιολογισμού και θά δηλώνει θαρρετά ότι «ό έλληνικός λαός ή τό έλληνικό έθνος είναι άνακατεμένα, όπως συμβαίνει μέ όλους τούς ιστορικούς λαούς»³⁵. Μιά άπομυθοποίηση πού θά άπορρίπτει τή δυνατότητα κάθε ιστορικής πρόρρησης (προφητείας) και θά καταγγέλλει κάθε πίστη στό ιστορικό πεπρωμένο, ως μιά «όλισθηρή δεισιδαιμονία»³⁶.

Φυσικά οι προϋποθέσεις γιά μιά νέα προσέγγιση τής ιστορίας δέν θά πατούν στό έδαφος του άρνητισμού και του στείρου μηδενισμού. Κι αυτό γιατί ή αξία του ιστορικού λόγου έξαρτάται από τή συμβολή του στόν ιστορικό διάλογο. Στή μονολογούσα ιστορία είναι δυνατόν ν' άντιτεθεί τώρα ή διαλογική ιστορία. Και στό λόγο πού συνοδεύεται άλλοτε μέ άξιώσεις αντικειμενικής αλήθειας είναι μορετό ν' άντιστρατευθεί ό ιστορικός διάλογος, πού προσφέρει γνώση διυποκειμενικά έλέγξιμη.

Δέν υπάρχουν στην ιστορία αλήθειες πού μπορούν νά προβάλλονται γιά νά γίνουν πιστευτές, υπάρχουν μόνον άπόψεις πού προβάλλονται ισχυρές έπειδή είναι λειτουργικές κοινωνικά και ταυτίζονται μέ τίσ τρέχουσες όμαδικές πεποιθήσεις³⁷. Μιά ιστορική πρόταση μπορεί νά είναι χρήσιμη έπειδή είναι

άληθινή (κρίνοντας την μέ τό κριτήριο τής πράξης) και όχι άληθινή έπειδή είναι χρήσιμη (κρίνοντας την μέ όφελμιστικά κριτήρια).

Έξάλλου ό ιστορικός δέν μπορεί νά παίξει τό ρόλο του παντογνώστη και του φορέα τής γνώσης του ιερατείου, αλλά πρέπει νά δυσιπιστεί πάντοτε: νά δυσιπιστεί πρώτα πρώτα άπέναντι στόν έαυτό του³⁸.

Προϋποθέσεις μιάς «άλλης» ιστορικής προσέγγισης γνώσης

Η πληροφορηση πού θά προέρχεται από τόν «νέο» ιστορικό όφείλει νά είναι θετική, άκριβής, πλήρης, έτσι ώστε όλα τά ιστορικά ζητήματα νά παραμένουν άνοιχτά στό διάλογο και οι κρίσεις γιά τά πράγματα νά διακρίνονται από τίσ άξιολογικές κρίσεις. Μ' αυτό τόν τρόπο ή ματιά μας θά γίνεται πιό διεισδυτική, ό δογματισμός και ή προκατάληψη θά ύποχωρούν, ή ιστορική συνείδηση θά βαθαινει. Τό μόνο δόγμα πού θά ισχύει θά είναι τό έξής: «Στήν πραγματικότητα όριστική ή έπίσημη ιστορία δέν ύπάρχει»³⁹.

Κατ' αυτόν τόν τρόπο ή «νέα» ιστορία θ' άντιπαραθέτει στό νόμο τής προφάνειας τό νόμο τής ιστορικής άσυνέχειας και άναντιστοιχίας. Τή χρησιμοθηρική θεώρηση τής ιστορίας θά διαδεχτεί ό ιστορικός σκεπτικισμός και ό νόμος τής άμφισιμίας⁴⁰: ή ιστορία μās προσφέρει σέ κάθε στιγμή δύο όψεις και γι' αυτό δέν επιτρέπεται νά καταδικάζουμε ή νά έπιδοκιμάζουμε ποτέ όποιαδήποτε περίοδο τής ιστορίας άπόλυτα (π.χ. ό Άλέξανδρος ό Μακεδών μπορεί νά θεωρηθεί όχι μόνο «έκπολιτιστής» αλλά και «σφαγέας» τών λαών). Κοντολογίς, ή ιστορία θά ύπάρχει μόνο σέ σχέση μέ ένα πλαίσιο επιστημονικού διαλόγου και κριτικής⁴¹.

Επομένως, στόχος του «νέου» ιστορικού θά είναι ή συλλογή τών ιστορικών άσυνχειών «μέσα στην προφανή και έμπειρική τάξη όπου δίνονται»⁴². Μ' αυτό τόν τρόπο και σέ συνδυασμό μέ τίσ αναλύσεις πού θά κάνει ό ιστορικός στόν τομέα του, μέσω τής έπανερεύνησης τών ιστορικών δεδαιωτήτων και άξιωμάτων, θ' άναταράξει τούς κατεστημένους τρόπους τής ιστορικής σκέψης, θά διαλύσει τίσ άποδεκτές οικειότητες και μέ άφετηρία αυτόν τόν έπαναπροδληματισμό θά συμμετάσχει στό σχηματισμό τής πολιτικής βούλησης⁴³.

Τά όσα άναφέρθηκαν παραπάνω άποτελούν προϋποθέσεις «έκ τών ών ούκ άνευ» γιά μιά «άλλη», έναλλακτική ιστορική προσέγγιση-γνώση. Μιά ιστορική γνώση πού θά ύπερβαίνει τούς περιορισμούς τής παραδοσιακής ιστοριογραφίας «προσπερνώντας τά φαντάσματα πού επί αιώνες μās έμπόδιζαν τήν καθαρή όραση»⁴⁴. Μιά «νέα» ιστορία πού «θά μās άπελευθερώνει όχι μόνάχα από τήν ύπερβολική έπιρροή άλλων καιρών, αλλά και από τήν ύπερβολική έπιρροή τής εποχής μας, από τήν τυραννία του περιβάλλοντος και τήν πίεση του άέρα πού άναπνέουμε»⁴⁵.

38. Encyclopedie de la Pleiade, 'Ιστορία και μέθοδοί της, εκδ. MIET, 1985, σ. 394.

39. Γ. Γιαννόπουλος κ.ά., όπ.π., σ. 17.

40. J. Maritain, *On the philosophy of history*, εκδ. Evans, Λονδίνο 1959, σ. 35 κ.έ.

41. P. Veyne, όπ.π., σ. 37.

42. Μ. Φουκώ, όπ.π., σ. 326.

43. Βλ. συνέντευξη Μ. Φουκώ, *Διαβάζω*, τ. 125, 28.8.1985.

44. Α. Λαμπριόλα, *Η ύλιστική άντίληψη τής ιστορίας*, εκδ. Όδυσσέας, 1978, σ. 90-91.

45. Α. Acton, *Lectures in history*, Λονδίνο 1906, σ. 33. Άναφέρεται στόν Ε.Χ. Κάρο, όπ.π., σ. 50.

31. Βλ. τή συνέντευξη του Μίχη Θεοδωράκη στό περιοδικό *Ένα* 19.9.1992 και τό άρθρο του Άντώνη Μανιτάκη στην έφημερίδα *Έλευθεροτυπία* τής 13ης.7.1992.

32. Ζ. Λέ Γκόφ, Π. Νορά, όπ.π., τ. Β', σ. 243.

33. P. Veyne, *Comment on écrit l'histoire*, Παρίσι 1971, σ. 13.

34. Θ. Βέικος, όπ.π., σ. 99.

35. Συνέντευξη Ν. Σβορώνου, όπ.π.

36. Κ. Ροπερ, *Open society*, τόμος II, Λονδίνο 1977, σ. 332.

37. Θ. Βέικος, όπ.π., σ. 99.

Ὁ «πολιτικός» Πικάσσο

Μέ ἀφορμή τήν ἔκθεση «Πικάσσο – ἡ ἐποχή μετά τήν Γκουέρνικα, 1937-1973» στήν Πινακοθήκη τοῦ Ἀμβούργου (18 Ἰουνίου 1993)

τῆς Λήδας Καζαντζάκη

«Δέν ὑπάρχει ἀφηρημένη τέχνη. Πρέπει πάντα νά ξεκινᾷ κανεῖς ἀπό κάποιον ἀντικείμενο. Κατόπιν μπορεῖ νά ἀφαιρέσει κάθε δείγμα τῆς πραγματικότητας, δέν ὑπάρχει πιά κίνδυνος, γιατί ἡ ἰδέα τοῦ ἀντικειμένου ἔχει ἀφήσει ἕνα ἀνεξάλειπτο ἀποτύπωμα»¹.

Πάμπλο Πικάσσο, 1935

Στίς 26 Ἀπριλίου τοῦ 1937 ἀεροσκάφη τῆς γερμανικῆς ταξιαρχίας «Κόντορ» ἔρχονται σέ βοήθεια τοῦ ὁμοῖδατή τους Φράνκο καί βομβαρδίζουν, τήν ἡμέρα τῆς λαϊκῆς, ἐπί τρεῖς ὥρες κι ἕνα τέταρτο τό κέντρο τῆς ἱερῆς πόλης τῶν Βάσκων, πυροβολώντας ταυτόχρονα τά πανικόβλητα πλήθη πού προσπαθοῦν νά διαφύγουν στά χωράφια. Οἱ φλόγες ζώνουν τήν πόλη μετατρέποντάς την σέ μιά πύρινη παγίδα, ὅπου χάνουν τή ζωή τους 1.645 ἄνθρωποι — σέ συνολικό πληθυσμό 7.000 κατοίκων. Τό σύμβολο τῆς ἀντίστασης τῶν Βάσκων μεταμορφώνεται σέ κρανίου τόπο: ἡ Γκουέρνικα.

Τό ὄνομά της θά μποροῦσε νά εἶχε ἀπλῶς προστεθεῖ στόν κατάλογο μέ τίς πόλεις-θύματα τῆς φασιστικῆς βαρβαρότητας πού ὁ χρόνος ἀπαλείφει σταδιακά ἀπό τή συνείδηση τῶν ἀνθρώπων.

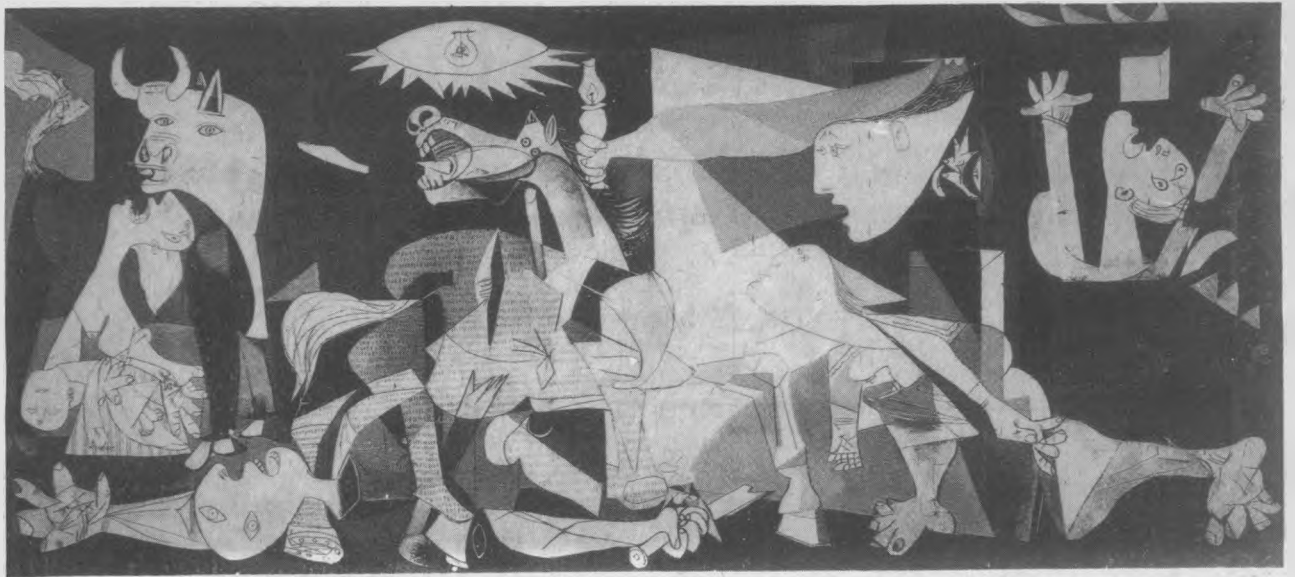
Ἄν ἡ εἰδηση γιά τήν καταστροφή, πού μετέφεραν τά διεθνή πρακτορεῖα εἰδήσεων σ' ὁλόκληρο τόν κόσμο, δέν συγκλόνιζε τόν πενηταεξάχρονο τότε καί ἤδη γνωστό Πάμπλο Πικάσσο, πού θρυσκόταν στό Παρίσι, ἔχοντας δεχτεῖ ἀπό τήν ἰσπανική δημοκρατική κυβέρνηση τήν παραγγελία γιά τήν ἐκτέλεση ἑνός πίνακα πού θά τήν ἐκπροσωποῦσε στό Ἴσπανικό Περίπτερο τῆς Διεθνούς Ἐκθέσεως τοῦ '37.

Μέσα ἀπό μιά σειρά προσχεδίων — πού διασώθηκαν ὅλα — γεννιέται τό ἔργο πού ἀποτελεσε σταθμό στήν καλλιτεχνική πορεία τοῦ Πικάσσο. Ἡ θηριωδία στήν Γκουέρνικα μοιάζει νά τόν ἐπαναφέρει, αὐτόν πού μέχρι τότε ἔθεωρεῖτο ἐγκλωβισμένος στά στεγανά τῆς «καθαρῆς» τέχνης, στήν πραγματικότητα. Γιά πρώτη φορά (ἂν ἐξαίρεσομε «Τό

ὄνειρο καί τό ψέμα τοῦ Φράνκο», μιά σειρά χαλκογραφιῶν στόν τύπο τῶν κόμικς, ὅπου καυτηριάζεται μέ περισσό σαρκασμό ἡ μορφή καί οἱ πράξεις τοῦ Φράνκο, τήν ὁποία εἶχε ξεκινήσει λίγους μήνες πρὶν καί τελείωσε μετά τήν «Γκουέρνικα») ὁ Πικάσσο παίρνει δημόσια θέση ἀπέναντι στό πολιτικό γίγνεσθαι, ἐνάντια στή φρικαλεότητα τοῦ φασισμού. Τό παιχνίδι μέ τίς μορφές ἐντάσσεται ξάφνου σέ ἕνα συγκεκριμένο νοηματικό πλαίσιο. Ἡ τεχνική τοῦ κυβισμού χρησιμοποιεῖται γιά νά ἐκφράσει τήν ἀνθρώπινη ὁδύνη.

Σ' ἕναν κλειστό χώρο, πού ἀποκλείει τή δυνατότητα διάσωσης, πλασιωμένο ἀπό τόν καπνό στά ἀριστερά τῆς τοιχογραφίας καί τίς φλόγες στά δεξιά της, κάτω ἀπό τό ἐκτυφλωτικό ἄσπρο φῶς — σ' αὐτό τό μαυρόασπρο ἔργο — μιᾶς ἠλεκτρικῆς λυχνίας, πού συμβολίζει τόν ὄλεθρο πού ἔφερε τό προῖόν τῆς τεχνολογικῆς ἐξέλιξης ἐξ οὐρανοῦ, ἐκτυλίσσεται τό σκηνικό τοῦ πόνου καί τῆς ἀπόγνωσης: Μιά γυναίκα, πού ὀδύρεται κρατώντας τό νεκρό παιδί της στήν ἀγκυλιά, ἕνας πεσών μέ τό σπασμένο του ξίφος, μιά γυναίκα πού ἔχει τραπεί σέ φυγή, μιά ἄλλη πού ὀρούεται, περιτριγυρισμένη ἤδη ἀπό τίς φλόγες, ἡ γυναίκα — κατά γενική ὁμολογία — σύμβολο τῆς ἐλπίδας, πού ξεπροβάλλει ἀπ' τό παράθυρο σάν κύμα κρατώντας στό τεταμένο χέρι μιά λάμπα πετρε-

1. «Conversation avec Christian Zervos», *Cahiers d'Art*, 1935, σ. 173-178. Extraits publiques dans: *Picasso*, Jaimes Sabartes - Wilhelm Boeck, Στουτγάρδη 1955, σ. 505.

λαίου, και τὰ δύο κυρίαρχα ζῶα, γιὰ τὰ ὁποῖα δίστανται οἱ ἀπόψεις τῶν εἰδημόνων, τὸ ἄλογο πού ψυχορραγεῖ στρέφοντας, ὅπως οἱ γυναικείες μορφές, τὸ κεφάλι του πρὸς τὸν οὐρανό, ἀπ' ὅπου ἀντὶ τῆς σωτηρίας ἔρχεται ἡ καταστροφή, καὶ ὁ ἀτάραχος ταῦρος μετὰ τὰ ἀνθρώπινα μάτια, σύμβολο τοῦ σκοτίου — ὅπως καὶ στὴν προηγούμενη εἰκονογραφία τοῦ Πικάσσο, ἀντίποδας τοῦ ἀλόγου-λαοῦ πού χαροπαλεύει² ἢ σύμβολο τῆς ἀντίστασης τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ³; Πρόσωπα πού ἐπικεντρώνονται στὰ διάπλata ἀπὸ τὸν τρόπο ἀνοιγμένα στόματα, ἕνας ορμαθὸς ἀπὸ διογκωμένα καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενα σκέλη καὶ ἄκρα, πού τονίζουν μέσα ἀπὸ τὴν ἔντεχνη παραμόρφωσή τους τὴν ἐκφραση τῆς ἀπελπισίας, καταδεικνύουν τὴ φρίκη.

Παρ' ὅτι δὲν ἔλειψαν οἱ ἱστορικοὶ τῆς τέχνης πού, βασιζόμενοι στὴν κλασικὴ σύνθεση τῆς τοιχογραφίας, προσπάθησαν νὰ ὑποβαθμίσουν τὴν εἰκαστικὴ τῆς ἀξία, παρομοιάζοντας τὴν μετὰ μιά «πολεμικὴ σκηνὴ ἀπὸ κάποιο ἀέτωμα, πού ἰσοπεδώθηκε ἀπὸ ἕναν ἐλαττωματικὸ ὁδοστρωτήρα»⁴, ἀκόμη κι ἂν κάποιοι ἐπιχείρησαν νὰ μετριάσουν τὴν πολιτικὴ τῆς σημασία ἐπισημαίνοντας τὴν ἀπάλειψη ἐκδηλῶν

συμβολικῶν στοιχείων ἀπὸ τὴν τελικὴ ἐκδοχὴ (στοιχεῖα πού ἐμφανίζονται στὰ προσχέδια⁵, ὅπως συνῆθη μετὰ τὸ ἀνατεταμένο σέ γροθιά χέρι πού βλέπουμε καὶ στὸ ἕνα ἀπὸ τὰ προσχέδια τῆς γερμανικῆς ἔκθεσης — τὸ πρωτότυπο παρέμεινε ἀναγκαστικά στὴ Μαδρίτη) ἢ τὴν «παράλειψη» τοῦ θύτη, δὲν καταφέρνουν νὰ ἀναιρέσουν τὴ σπουδαιότητά της: εἶναι μιὰ δημόσια — ἄρα καὶ πολιτικὴ, μιὰ ἀσταμάτητη κραυγὴ ἐναντῖα στὴ βία, ἀκριβῶς γιατί λείπουν οἱ συγκεκριμένοι συμβολισμοί. Ἀνεξάλειπτο τὸ ἀποτύπωμά της στὴ δημιουργία τοῦ Πικάσσο κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ τῆς Κατοχῆς, ἀδιαμφισβήτητος ὁ ρόλος της στὸ ἀνοιγμα μιᾶς νέας περιόδου, μετὰ τὴν «Γκουέρνικα».

«Τί νομίζετε ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἕνας καλλιτέχνης; Ἕνας βλάκας, πού ἔχει μάτια παρὰ μόνον ἂν εἶναι ζωγράφος, αὐτὰ ἂν εἶναι μουσικὸς ἢ μιὰ λύρα σ' ὅλα τὰ βάρη τῆς καρδιάς του ἂν εἶναι ποιητής, ἢ, ἀνάλογα, ἂν εἶναι παλαιστής ἔχει μόνον μύες; Ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο, |ὁ καλλιτέχνης| εἶναι ταυτόχρονα ἕνα πολιτικὸ ὄν, μονίμως ἐν ἐργηγόρσει μπροστὰ στὰ σπαραχτικά, φλέγοντα ἢ εὐχάριστα γεγονότα τοῦ κόσμου, πού ἐθίζεται μετὰ κάθε ἔργο στὴν εἰκόνα τους. Ὁχι, ἡ ζωγραφικὴ δὲν εἶναι φτιαγμένη γιὰ νὰ διακοσμεῖ τὰ διαμερίσματα. Εἶναι ἕνα ἐργαλεῖο τοῦ πολέμου, ἐπιθετικοῦ καὶ ἀμυντικοῦ, ἐναντῖα στὸν ἐχθρό»⁶, (Πικάσσο, 1945).

Μετὰ τὴν «Γκουέρνικα», οἱ διαστρεβλωμένες μορφές ἔχουν σάρκα καὶ ὄστα, παραμένουν στὴν πλειοψηφία τους ριζωμένες στὴν πραγματικότητα. Γυναικείες κυρτωμένες μορφές ἀποτελούμενες συχνὰ μόνον ἀπὸ πρόσωπο, λαιμὸ καὶ χέρια, μετὰ ἕνα τεράστιο μέτωπο, ὅπου κυριαρχοῦν τὰ περιγράμματα τῶν ματιῶν, σάν δυὸ μεγάλα δάκρυα, καὶ ἕνα παραμορφωμένο ἀπὸ τὴν ὀδύνη στόμα ὅπως στίς «Γυναῖκες πού κλαίνε», πού γεννήθηκαν τὸ '37 κάτω ἀπὸ τὴ σκιά τῆς «Γκουέρνικα».

2. Βλ. Τίμοθι Χίλτον, *Πικάσσο*, Ἀθήνα 1982, σ. 283-284: «Ἡ ἐρμηγεία, ὡστόσο, τοῦ ἴδιου τοῦ Πικάσσο εἶναι τόσο ὡμά συμβολικὴ, ὥστε μετὰ δυσκολία τὴν ἀποδέχεται κανεὶς: ὁ ταῦρος δὲν εἶναι ὁ φασισμός, ἀλλὰ ἡ κτηνωδία καὶ τὸ σκοτάδι... τὸ ἄλογο ἀναπαριστᾷ τὸ λαό... ἢ "Γκουέρνικα" εἶναι συμβολικὴ...», χωρὶς ὡστόσο νὰ ἀναγράφεται ἡ πηγὴ τοῦ ἀποσπάσματος.

3. Kavin Schulze στὸ «Der Himmel über dem Baskenland», στὸ: *Vernissage (Die Zeitschrift Zur Ausstellung)*, Picasso In Hamburg «Die Zeit nach Guernica». Hamburger Kunsthalle 18.6-29.8.1993, σ. 31 καὶ Jaime Sabartés, Wilhelm Boeck, *Picasso*, Stuttgart 1955, p. 239: «Ὁ ταῦρος δὲν ἀντιπροσωπεύει πιά τὸ ἔρεθος καὶ τὴν κτηνωδία, ὅπως ὁ Πικάσσο τὸ σημείωνε μιὰ μέρα ἰπαινισσόμενος τὴ "Νεκρὴ φύση" στὸ κεφάλι ἐνός ταύρου τὸ 1938, [...] καὶ θὰ μπορούσαμε αὐτὴ τὴ φορά νὰ συμφωνήσουμε μετὰ τὸν Carrea πού τὴν ἔκανε σύμβολο τῆς αἰωνιότητας τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ. Στὸ σύνολό της ἡ "Γκουέρνικα" εἶναι ἕνα τρομερὸ κατηγορητήριο ἐναντῖα στὴν κτηνώδη δύναμη».

4. Τίμοθι Χίλτον, ὁπ.π., σ. 289.

5. Τίμοθι Χίλτον, ὁπ.π., σ. 284.

6. Jaime Sabartés, Wilhelm Boeck, *Picasso*, σελ. 506.

Κατακερματισμένα είδωλα του συγκρατημένου πόνου, πού ανάδινουν τη δύναμή τους μέσα από τὰ σφιγμένα έρμητικά ή πεισματικά υπερμεγέθη χέρια, οί έγκλωδισμένες σέ όρθοπλαιοία «Γυναίκες στην πολυθρόνα»: αντικατοπτρισμός τών θυελλωδών προσωπικών τόν σχέσεων μέ τό άλλο φύλο, αλλά και αντίποδας τού άντρικού πολέμου και τής βίας στά χρόνια μεταξύ τού '41 και τού '44.

«Δέν ζωγράφισα τόν πόλεμο, αλλά ό πόλεμος υπάρχει μέσα στους πίνακές μου», θά δηλώσει ό Πικάσσο⁷, έπεξηγώντας τόν άθάνατο συμβολισμό τών έργων του. «Ή γάτα μέ τό πουλί» γεννήθηκε τό 1939. Μιά υπερμεγέθης, τρομακτική γάτα, μέ τά νύχια της τεντωμένα πάνω στή σκεπή και άνθρώπινο προσωπείο τή στιγμή πού κατασπαράζει ένα πουλί, ένώ εκείνο, μ' άνοιγμένα τά σπλάχνα του, προσπαθεί για μία στερνή φορά νά ξεφύγει από τά δόντια της. Μιά καταγγελία για τήν προσάρτηση τής Τσεχοσλοβακίας από τόν Χίτλερ, αλλά και τήν επικράτηση —παρά τόν άγώνα τών μικρών λαών— τού δικαίου τού ίσχυροϋ. Βουθή, όπως οί ντοματιές πού ζωγραφίζει στα πρεδάκια τών παραθύρων, στή θέση τών λουλουδιών, και τόσο κραυγαλέα μέσα στό μοντό φως τής ναζιστικής κατοχής.

Όπως τό δεσπόζον στην καλλιτεχνική δημιουργία τής εποχής εκείνης, αλλά και στην αίθουσα τής Πινακοθήκης τού Άμβούργου τίς ημέρες τής έκθεσης, χάλκινο γλυπτό «Ό άνδρας μέ τόν άμνό», πού έγινε, μετά από προετοιμασία μισού χρόνου, μέσα σέ μία μόνο ημέρα, τόν Φεβρουάριο τού '43, ως αντίδραση στόν κλασικισμό τών ναζί και συγκεκριμένα στην έκθεση τού Άρνο Μπέκερ τό '42, στό Παρίσι. Ό γυμνός, φαλακρός άνδρας μέ τή γενειάδα, ήμιτελής σύμφωνα μέ τόν τρόπο τού Ροντέν, κρατώντας στα χέρια του τό άρνί, πού —άνατρέποντας τή χριστιανική εικονογραφία— σηκώνει τό κεφάλι, σαν νά κάνει έκκληση για βοήθεια, φέροντας στό προσωπίο τά μεγάλα, φοβισμένα του μάτια, δίνει τήν έντύπωση στό θεατή ότι σέ λίγο τά πόδια του θά λυγίσουν κάτω από τό βάρος τού θύματός του. Σπάζοντας τόν κανόνα τού Πολύκλειτου και διαταράσσοντας τό κλασικό σύστημα ίσορροπίας τού άγάλματος, ό Πικάσσο καταδεικνύει πίσω από τό κλασικιστικό προσωπείο τών ναζί τήν κατάρρευση τών άξιών τής εποχής εκείνης.

Κι ακολουθεί ή Άπελευθέρωση και, μέσα στην εύφορία της, ή αποκάλυψη όλης τής έκτασης τής ναζιστικής φρίκης. Τό 1944 —χρόνο προσχώρησης του στό Κομμουνιστικό Κόμμα— ό Πικάσσο ξεκινά τήν έκτέλεση τού «Όστεοφυλακίου» για νά τό «τελειώσει» —συνεχίζοντας τήν παράδοση τού «ήμιτελοϋς» στή σύγχρονη τέχνη— έναν χρόνο αργότερα. «Ή φρίκη δέν μπορούσε νά συγκρατηθεί άλλιώς παρά αποσπασματικά», παρατηρεί εύστοχα ό καλλιτεχνικός έπιφυλλιδογράφος τής *Φράγκφουρτερ Ρούντσαου*⁸. Στα χρώματα τής «Γκουέρνικα» (άσπρο, γκρι, μαύρο) ένας σωρός από άκρωτηριασμένα, άποστεωμένα σώματα ενήλικων και μικρών παιδιών. Τό στρογγυλό πρόσωπο τού νηπίου, πού πιπιλίζει ακόμη τό δάκτυλό του, δίπλα στους μαστούς (τής μάνας του;) και στό άνοιγμένο διάπλατα στόμα ενός άλλου νεκροϋ, λίγο πιο κει τά πόδια κάποιου δεμένα μαζί, όπως ενός ζώου πού προορίζεται για σφαγή, και στό επάνω τμήμα τού έργου, άριστερά, μία νεκρή φύση, μέ τό λιτό κατοχικό γεϋμα. Μορφές ριγμένες ανάκατα μέσα στό χώρο, όπου ή σκιά εμπλέκεται μέ τό πρότυπο, τονίζοντας τήν άσκοπη βαρβαρότητα τού φονικού, άποτρόπαιος άπόηχος τών ναζιστικών στρατοπέδων συγκέντρωσης.

Τά επόμενα χρόνια είναι άφιρωμένα στην ανάλυση τού νέου κόσμου πού γεννιέται μέσα σ' ένα «Βαχχικό» παραλήρημα (1944), άνακαλύπτοντας ξανά τή «Χαρά τής Ζωής»

(1946), πού ένσαρκώνει και πάλι ή γυναίκα σέ μία σχηματοποιημένη, άπλοποιημένη μορφή, χορεύοντας ανάμεσα σέ φαίνους, συμφιλωμένη μέ τόν κόσμο και τή φύση. «Τίποτα δέν θυμίζει τό μαρτύριο πού προκάλεσε ή σύγχρονη τεχνολογία, τίποτα πιά στόν άνθρωπο και στα ζωά δέν ανακαλεί στή μνήμη τήν ικανότητά τους νά υποφέρουν. Όλα τά πλάσματα τής φύσης επικροτούν τή χαρά τής ζωής»⁹.

Ή πραγματικότητα δέν άργεί νά τόν προσγειώσει. Τό 1951 ζωγραφίζει τή «Σφαγή στην Κορέα», μία σκηνή έκτέλεσης γυναικόπαιδων από στρατιώτες, μέ άναγωγές σέ ανάλογα έργα τού Μανέ. Μέ έξαιρεση τά έκφραστικά πρόσωπα τών δύο γυναικών άριστερά, ή σκηνή, στή μνημειακή της άκαμψία, θυμίζει έργα τού σοσιαλιστικού ρεαλισμοϋ. Ή φρίκη τού πολέμου δέν μεταδίδεται αυτή τή φορά, παρά τήν έντονη αντίθεση τών καμπύλων μορφών τών θυμάτων προς τά γωνιώδη άνδρειακά, τά καλυμμένα πίσω από τίς μάσκες καταστολής και τίς κάννες τών όπλων τους.

Μετά τόν πόλεμο, όταν ό άρχικός ένθουσιασμός έχει καταλαγιάσει, διακρίνονται τά συντρίμια τού παρελθόντος. Ή προσφγγή στα παλαιά πρότυπα δέν προσφέρει τήν προσδοκούμενη προστασία, γιατί τίποτα δέν είναι όπως πριν. Ή δημιουργία τού Πικάσσο τά επόμενα χρόνια (περίπου από τά μέσα τής δεκαετίας τού '50 μέχρι τά μέσα αυτής τού '60) καθορίζεται από τήν αντίπαράθεσή του μέ διάσημους καλλιτέχνες τής σύγχρονης τέχνης, όπως οί Ντελακρουά, Βελάσquez, Πουσσέν, Μανέ. Ό Πικάσσο θά σχετικοποιήσει τή μέχρι τότε άδιάσειστη άξία τους διευρύνοντας τά μοτίβα, μεταφράζοντάς τα στην δική του εικαστική γλώσσα. Μέσα από τήν «καταστροφή» τού παλαιού γενιέται τό καινούργιο, προσαρμοσμένο στις άνάγκες τού σήμερα, σφραγισμένο από τήν άβεβαιότητα πού χαρακτήριζε τούς άνθρώ-

7. Christian Tröster, «Malen gegen die Zeit», Interview Heiner Bastian in *Vernissage*, όπ.π., σελ. 18.

8. *Frankfurter Rundschau* (κριτική για τήν έκθεση στό Βερολίνο), 8.12.1992, σ. 10.

9. Jaime Sabartés, Wilhelm Boeck, όπ.π., σ. 271.

πους στην αναζήτηση νέων προτύπων ζωής. Καί, ταυτόχρονα, διατυπώνεται — όπως παρατηρούν οι Γερμανοί ιστορικοί της τέχνης Βέρνερ Σπίς και Χάινερ Μπάστιαν, ένας από τους διοργανωτές της έκθεσης Πικάσσο στη Γερμανία —, «η αντίσταση του Πικάσσο στην κυριαρχούσα τότε άμορφη ζωγραφική»¹⁰. Είναι ο προάγγελος της τελευταίας φάσης της δημιουργίας και της ζωής του Πάμπλο Πικάσσο.

«Στό τέλος δέν υπάρχει παρά μόνον έρωτας. Έτσι όπως είναι. Καί θά έπρεπε νά δγάζει κανείς τά μάτια τών ζωγράφων, όπως τό πράττουμε στίς καρδερίνες, γιά νά τραγουδοῦν καλύτερα»¹¹ (Πάμπλο Πικάσσο, 1932).

Αισθησιακές, γήινες μορφές —ένάντια στό αφαιρετικό πνεῦμα τών καιρῶν— καταλαμβάνουν τώρα τούς πίνακες, φτιαγμένες μέ γρήγορες, δυναμικές γραμμές, αναδίνοντας έναν έντονο καί άπροκάλυπτο έρωτισμό πού άγγίζει — όπως στό «Φιλί», όπου οί έραστές συντήκονται σέ ένα σώμα πού σβήνει υπό τό βλέμμα του θανάτου παρατηρητή— τά όρια του θανάτου. Κυρίαρχη καί πάλι ή πληθωρική γυναίκα, εκφραστής της ζωής, μέ τόν άνδρα άναμικό νά τήν άπομυζά, παίρνοντας συχνά τά χαρακτηριστικά φαύνου.

Η ύπαρξη, σέ όλη της τή μαγευτική γύμνια καί ματαιότητα, μία ματαιότητα πού ή συνειδητοποίησή της άποτυπώνει τόν τρόπο πάνω στίς μορφές τών έραστών. Η έλευθερία της έκφρασης — πού σοκάρισε κοινό καί κριτικούς, όπως προηγουμένως ή άποτύπωση της οδύνης καί της φρί-

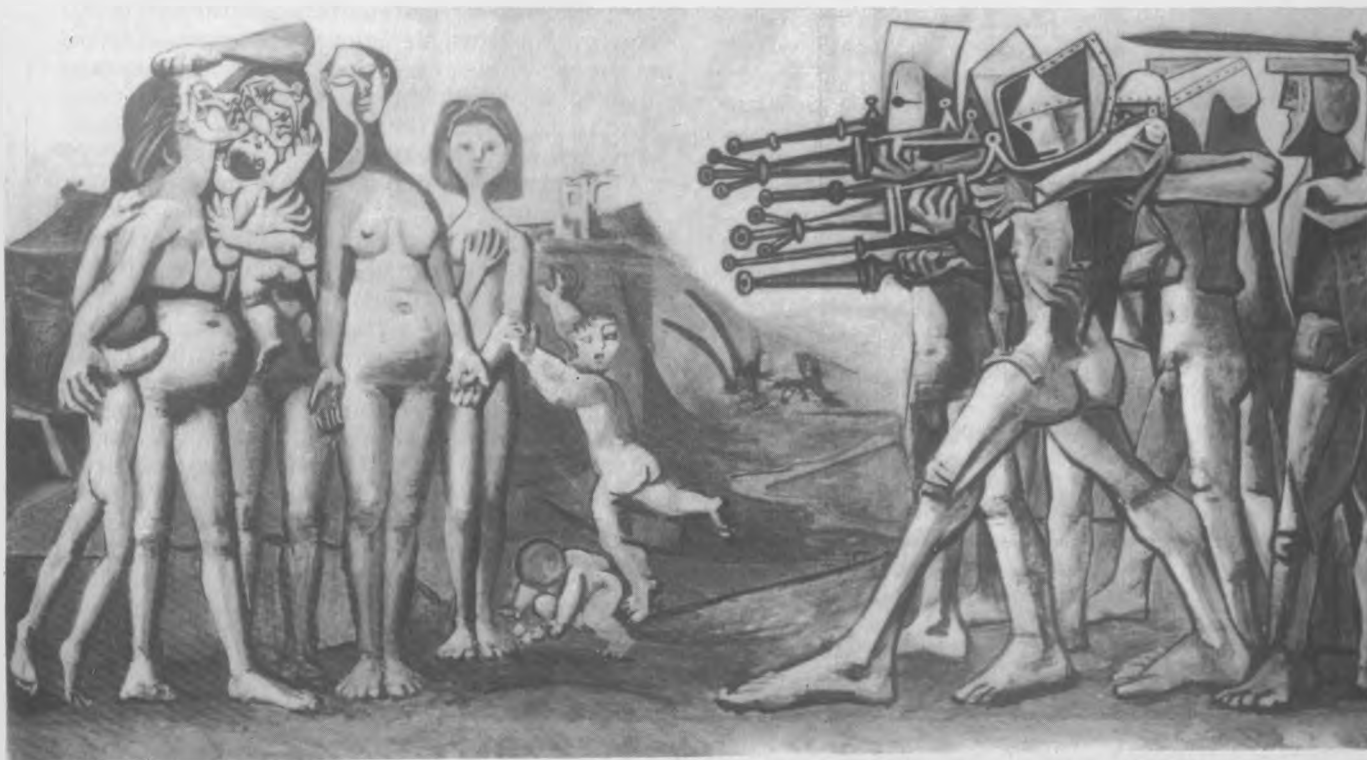
κης του πολέμου στα έργα μετα την «Ι' κουέρνικα» — άπόρροια της στερνής μάχης του Πάμπλο Πικάσσο έναντι στον φθίνοντα χρόνο καί τόν έπερχόμενο θάνατο, άπαύγασμα ενός έργου, πού δέν έπαψε, από τήν «Γκουέρνικα» κι έπειτα, νά αναπλάθει τήν πραγματικότητα μέσα από τήν καταστροφή του οικείου, χωρίς όμως ποτέ νά τήν εγκαταλείπει. Θά άνοίγει συνεχώς νέους δρόμους στή διάπλαση άλλα καί τήν προσέγγιση ενός έργου τέχνης, δημιουργώντας μέσα από τήν άέναη σύγκρουση, πού αναπόφευκτα έγκλωβίζει τό θεατή, μιάν άνεξάντλητη πηγή δύναμης καί ζωής.

«Όλη μου ή ζωή, ως καλλιτέχνη, δέν υπήρξε τίποτε άλλο παρά μία διαρκής μάχη έναντι στην αντίδραση καί τό θάνατο της τέχνης»¹² (Πάμπλο Πικάσσο, 1937).

10. *Vernissage*, όπ.π., σελ. 18.

11. «Conversation avec E. Teriade», publiée à l'origine dans le journal *L'Intransigeant* du 15.6.1932, dans J. Sabartés, Wilhelm Boeck, όπ.π., σ. 504.

12. Όπ.π., σ. 240.

Τίς ἄξιος ἀνοίξαι τό βιβλίον

Εἰσαγωγικά σχόλια σέ μιά ἱστορική ἀνάγνωση τῆς Ἀποκάλυψης τοῦ Ἰωάννη*

Λίγα κείμενα ἀγαπήθηκαν καί πολεμήθηκαν ὅπως ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἐνώ πολλοί χριστιανοί τή θεωροῦσαν ἀπό τήν ἐποχή τῆς συγγραφῆς τῆς βιβλίου θεόπνευστο, χρειάστηκε νά περάσουν αἰῶνες μέχρι νά κερδίσει τήν ὀριστική τῆς θέση στόν ἱερό κανόνα τῆς *Καινῆς Διαθήκης*· ἀλλά καί ὡς κανονικό κείμενο δέν ἀπέφυγε ἐπιθέσεις καί καταδίκες. Εὐσεβεῖς χριστιανοί, σέ διάφορα μέρη τοῦ κόσμου, πίστευαν καί πιστεύουν ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη περιλαμβάνει σαφῆ μηνύματα γιά τό μέλλον τοῦ κόσμου. Κατά καιρούς μάλιστα, περιθωριακές χριστιανικές ομάδες ἐμπνεύστηκαν ἀπό αὐτή καί τήν ἔκαναν ὁδηγό δράσης. Γιά πολλούς, ὅμως, πιστούς παραμένει πάντα ἀξεδιάλυτος γρίφος, ἐνώ δέν λείπουν καί ἐκείνοι πού θεωροῦν τά δόγματά τῆς ξένα πρὸς τό θαυτέρο πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ. Μοιρασμένοι εἶναι καί οἱ εἰδικοί μελετητές: ὀρισμένοι τή θεωροῦν ἀφρητήρια καί θεμέλιο τῆς χριστιανικῆς σκέψης, ἐνώ ἄλλοι προβληματίζονται γιά τή συνάφειά τῆς μέ τά ὑπόλοιπα κείμενα τῆς *Καινῆς Διαθήκης*.

Ἡ ἐπίδραση πού ἄσκησε στά γράμματα καί τή σκέψη εἶναι ἐντυπωσιακή. Οἱ συζητήσεις γύρω ἀπό τά νοήματά τῆς εἶναι ἀτελεύτητες καί οἱ πολλαπλές ἐρμηνεῖες πού ἐπιχειρήθηκαν διαμόρφωσαν ἀπό μόνες ἰδιαίτερο φιλολογικό εἶδος. Στό πρότυπό τῆς πλάστηκαν ἀπό νωρίς πολλά ἄλλα κείμενα μέ παρεμφερές περιεχόμενο. Ἄλλοτε ἄμεσα καί συνειδητά, ἄλλοτε ἔμμεσα ἢ ὑπαινικτικά, οἱ ἰδέες τῆς διαχέονται διαρκῶς στήν εὐρωπαϊκή λογοτεχνία: ἀρκεῖ νά θυμηθεῖ κανεῖς τή *Θεῖα Κωμωδία* καί τήν πνευματική παράδοση πού ἀπορρέει ἀπ' αὐτή. Τό τρομερό θηρίο μέ τόν σημαδιακό ἀριθμό δίνει συχνά τήν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἀκόμα ζωντανό, ἐνώ οἱ τέσσερις ἵππότες τῆς Ἀποκαλύψεως, καί ἰδιαίτερα ὁ τέταρτος, κατέχουν πάντα κεντρική θέση στοῦς ἐφιάλτες τοῦ Δυτικοῦ ἀνθρώπου.

Ἐνα κείμενο μέ τόσο πλούσια ἱστορία ἔχει ἀναμφίβολα ἐμπλουτιστεῖ μέ ἐπάλληλα νοήματα. Κάθε ἀναγνώστης, ὅσο ἀπροκατάληπτος κι ἂν προσπαθεῖ νά εἶναι, μαζί μέ τό στερεότυπο κείμενο, διαβάζει ἀναγκαστικά ἀποχρώσεις καί προσεκτικότητες πού προστέθηκαν διαδοχικά μέσα στοῦς αἰῶνες. Ἡ φιλοδοξία μιᾶς οὐδέτερης καί ἀθῶας ἀνάγνωσης ἀποτελεῖ οὐτοπία. Τό κείμενο ἄλλωστε, ἀπό μόνο του, ὁδηγεῖ σέ διαρκεῖς συνειρμούς. Ἀπλή ἐξοικείωση μέ τήν ἰουδαϊκή γραμματεία δεβαίνει ὅτι ἡ Ἀποκάλυψη γράφηκε μέ πρόθεση νά παραπέμψει τόν ἀναγνώστη τῆς σέ ἰουδαϊκές προφητείες καί προσδοκίες. Συχνά ἔχει κανεῖς τήν ἐντύπωση πῶς τό νόημα μιᾶς περικοπῆς εἶναι προσεκτικά κρυμμένο σέ κάποιο παλαιότερο σύγγραμμα. Τόσο ἡ προϊστορία, ὅσο καί ἡ ἱστορία τῆς, καθιστοῦν τήν ἀνάγνωση τῆς Ἀποκάλυψης ἐξαιρετικά σύνθετη διαδικασία.

* * *

Τά προβλήματα ἄρχισαν πολύ νωρίς. Λίγες δεκαετίες μετά τή συγγραφή τῆς, πολλά χωρία τῆς ἦταν δυσερμηνέυτα, ἐνώ ἄλλα ἐμφανίζονταν νά ἀντιφάσκουν μέ τά παραδεκτά δόγματα. Ἡδῆ τόν δεύτερο αἰῶνα ὑπῆρχαν χριστιανοί πού ὄχι μόνο ἀρ-

νοῦνταν τή θεοπνευστία τῆς, ἀλλά καί τή θεωροῦσαν ἔργο αἰρετικό. Ὁ ἀγώνας γιά τήν ἐπιβολή τῆς, ἰδιαίτερα στίς ἀνατολικές ἐκκλησίες, ἦταν μακρὺς καί δύσκολος. Γιά νά ξεφύγει τή μοῖρα τῶν ψευδῶν ἢ τῶν νόθων βιβλίων, στά ὁποῖα τήν κατέτασσαν πολλοί, χρειάστηκε νά παραμείνει γιά μεγάλο διάστημα καί στήν κατηγορία τῶν ἀμφιβαλλομένων, πρὶν κερδίσει ὀριστικά τή θέση τῆς στά ὁμολογούμενα. Ἐνα ἀπό τά ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα ὑπέρ τῆς Ἀποκάλυψης ἦταν τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα τῆς. Ὡς ἔργο τοῦ Ἰωάννη, καλοῦσε γιά ἐρμηνεῖες, ὄχι γιά καταδίκες. Οἱ ἀντίπαλοί τῆς, ὅμως, ἀρνοῦνταν τήν ἀποστολική ἰδιότητα τοῦ συγγραφέα τῆς καί οἱ ὁπαδοί τῆς ὄφειλαν νά ἐφευρίσκουν διαρκῶς τρόπους γιά νά περιορίσουν καί νά ἀμβλύνουν τίς δυσμενεῖς ἐντυπώσεις ὀρισμένων περικοπῶν. Κατά τόν Μεσαίωνα, ἡ θέση τῆς Ἀποκάλυψης στίς χριστιανικές κοινότητες δέν ἀμφισβητήθηκε σοβαρά, καί μόνο τήν ἐποχή τῆς Μεταρρύθμισης οἱ ἀντιρροήσεις ἄρχισαν πάλι νά πληθαίνουν.

Τόν 19ο αἰῶνα, μέ τή συστηματική ἐφαρμογή φιλολογικῶν θεωριῶν στά βιβλικά κείμενα, τό πρόσωπο τοῦ συγγραφέα τῆς Ἀποκάλυψης δέχτηκε ἀλλεπάλληλα πλήγματα — ὀρισμένα μάλιστα ἀνεπανόρθωτα. Ἡ ἰουδαϊκή νοοτροπία καί οἱ συμβολισμοί τοῦ κειμένου ὁδήγησαν συχνά στή σκέψη ὅτι ὁ χριστιανισμός του ἀποτελοῦσε μεταγενέστερη, ἐπιφανειακή προσθήκη. Ὁ συνειρμικός του χαρακτήρας ἔδωσε σέ πολλούς τήν ἐντύπωση συρραφῆς ἑτερόκλητων στοιχείων. Ἡ συγγραφή του ἐπιτιμήθηκε ὡς σύμφυρα χωρίς ἐσωτερική ἐνότητα. Ἀπό εὐφάνταστος καί δημιουργικός προφήτης, ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης θεωρήθηκε κάποτε πρόσωπο ἀνύπαρκτο. Ὀρισμένοι δέν ἀρνήθηκαν μόνο τήν ὑπαρξη συγγραφέα, ἀλλά ἀκόμα καί τήν παρέμβαση σοβαροῦ συμπληρητή. Ἰσχυρίστηκαν, ἀπεναντίας, ὅτι τό κείμενο δημιουργήθηκε σέ διάφορες φάσεις, μέσα ἀπό διαδοχικές ἐπεξεργασίες πού δέν ὑπηρετοῦσαν ὅλες, βέβαια, τόν ἴδιο σκοπό. Εὐνόητο εἶναι ὅτι μιά τέτοια προσέγγιση μετατρέπει τήν κατακλείδα τῆς Ἀποκάλυψης σέ τρομερή εἰρωνεία. Ἐνα κείμενο πού προῆλθε ἀπό προσθήκες καί παραλήψεις καταδικάζει μέ τίς βαρύτερες τιμωρίες ὅποιον τολμήσει νά προσθέσει ἢ ἀφαιρέσει ὅτιδήποτε.

Χωρίς νά ἔχει λυθεῖ τό πρόβλημα τῆς συγγραφῆς καί τοῦ συγγραφέα τῆς Ἀποκάλυψης, ἡ σημερινή κατεύθυνση τῶν βιβλικῶν σπουδῶν ἔχει ἀπορρίψει πολλές ἀπό τίς παλαιότερες ἀκραῖες θεωρίες. Οἱ περισσότερες πρόσφατες μελέτες δέχονται ὅτι, ἀκόμα κι ἂν τά δάνειο, εἶναι κάποτε καθοριστικά, ἡ Ἀποκάλυψη διαθέτει ἐνότητα νοήματος καί προσανατολισμοῦ. Μαζί μέ τήν ἐνότητα τοῦ ἔργου ἐπανήλθε κάπως καί τό πρόσωπο τοῦ συγγραφέα του — ἂν καί, συνήθως, τό πρόσωπο αὐτό συνοδεύεται ἀπό κάποιον ὑστερότερο ἐπιμελητή. Ἡ μερική ἀπο-

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ μέρος τοῦ εἰσαγωγικοῦ κεφαλαίου τῆς μελέτης τοῦ Δ. Κυρτάτα, *Ὁ Ἰωάννης καί οἱ ἐπίτ' ἐκκλησίες*, πού θά ἐκδοθεῖ προσεχῶς.

κατάσταση του συγγραφέα επανέφερε με τή σειρά της και τό πρόβλημα τής χρονολόγησης του όριστικού κειμένου. Στο θέμα, όμως, αυτό, οί έσωτερικές μαρτυρίες αφήνουν πολλές εκδοχές άνοιχτές, ενώ οί έξωτερικές πληροφορίες είναι άρκετά μεταγενέστερες και άντιφατικές.

Δέν είναι εύκολο νά προβλέψουμε τήν αυριανή κατεύθυνση τών σπουδών τής *Άποκάλυψης*. Σύμφωνα με τίς ύπάρχουσες ένδειξεις, φαίνεται πιθανό ότι οί μελετητές θά άποφύγουν τά μεγάλα έρωτήματα. Ήδη ή συζήτηση διεξάγεται κυρίως σέ επί μέρους τομείς μέ σχετικά έπαρκή τεκμηρίωση. Άντί νά διερευνοϋν θέματα πού γιά δεκαετίες άποδείχτηκαν άλυστα ή δυσεπίλυτα, πολλοί προτιμούν νά έμβαθύνουν σέ όσα ύπόσονται σχετικά άσφαλή συμπεράσματα. Ή έπιτυχία αϋτής τής κατεύθυνσης ίσως έπιτρέψει κάποτε τήν έπάνοδο στα παλαιότερα, μεγάλα έρωτήματα. Σέ μιά έποχή, πάντως, κατά τήν όποια πολυάριθμοι άπλοί άναγνώστες αισθάνονται τήν άνάγκη νά στραφούν μέ μεγαλύτερη έπιμονή στα κρυπτικά μηνύματα του άποκαλυπτισμού, ή *Άποκάλυψη* του Ίωάννη κεντρίζει πάλι, μέ τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο, τό ένδιαφέρον ιστορικών και θεολόγων. Οί άναγνώσεις όσων άναζητούν σ' αϋτή ένδειξεις γιά τό μέλλον και όσων άνιχνεύουν σ' αϋτήν ιστορικές πληροφορίες είναι προφανώς ριζικά διαφορετικές. Τό έντυπωσιακό είναι ότι σχεδόν δύο χιλιάδες χρόνια μετά τή συγγραφή της, ή *Άποκάλυψη* έξακολουθεί νά προκαλεί τή φαντασία και νά έμπνέει εύρύ κοινό και ειδικούς σχολιαστές.

* * *

Γιά λόγους πού είναι σήμερα έν μέρει μόνο κατανοητοί, ή χριστιανική παράδοση γιά τή δράση τών πρώτων άποστόλων είναι ιδιαίτερα φτωχή και άποσπασματική. Μέ έξαιρέση όσα άναφέρονται στίς *Πράξεις* τών άποστόλων, τά όποια άφορούν, κυρίως, τή δραστηριότητα του Παύλου (άλλά όχι και τήν κατάληξή της), γιά τό πρώτο χριστιανικό κήρυγμα δέν ύπάρχουν πολλές άσφαλείς πληροφορίες. Άποτελεί εύλογη υπόθεση ότι ή παράδοση συνεχίστηκε γιά μεγάλο διάστημα προφορικά, αλλά όταν, έναν ή δύο αιώνες άργότερα, όρισμένοι χριστιανοί άποφάσισαν νά καταγράψουν όσα ήξεραν γιά τήν πρώτη και δεύτερη γενεά πιστών, άντιλήφθηκαν ότι τά στοιχεία τους ήταν παντελώς άνεπαρκή. Όσο περίεργο κι αν φαίνεται αϋτό, γιά πάρα πολλά ιστορικά ζητήματα οί χριστιανοί του ύστερου δεύτερου αιώνα βασίζονταν άποκλειστικά στα λιγοστά κείμενα πού διαθέτουμε και έμεις σήμερα. Διαβάζοντας τά Εϋαγγέλια, γιά παράδειγμα, δέν μπορούσαν (ή δέν ήθελαν) νά σχηματίσουν σαφή εικόνα γιά τά άδέρφια του Ίησού πού είχαν παίξει μεγάλο ρόλο στο άποστολικό κήρυγμα· ούτε άλλωστε είχαν τή δυνατότητα νά ξεχωρίσουν τίς γυναίκες τών Εϋαγγελίων και ειδικά τίς Μαρίες. Γιά τίς κινήσεις και τό θάνατο τών περισσότερων άποστόλων δέν ήξεραν σχεδόν τίποτα, ενώ προβληματίζονταν γιά τήν άσυμφωνία τών πηγών άκόμα και στο ζήτημα τών όνομάτων τους.

Άπό τόν τρίτο, όμως, αιώνα, οί άπορίες και τά έρωτηματικά άρχισαν νά παραχωρούν τή θέση τους στή μυθολογία. Κάθε μεταγενέστερος συγγραφέας έμφανίζεται νά διαθέτει όλο

και περισσότερες πληροφορίες γιά όλο και μικρότερες λεπτομέρειες. Φυσικά οί πληροφορίες αϋτές είναι άλληλοσυγκρουόμενες και άλληλοαποκλειόμενες. Όσοι έπιχείρησαν άργότερα νά βάλουν τάξη, βρέθηκαν σέ δυσχερή θέση. Χρειάστηκε νά κάνουν έπιλογές, νά άπορρίψουν δλόκληρες παραδόσεις, νά συμπληρώσουν τά κενά και νά θροϋν συμδιδασμούς στίς έντονότερες άντιφάσεις.

Θά ήταν παράλογο νά ισχυριστοϋμε ότι όλες οί σχετικές μαρτυρίες τής μεταγενέστερης παράδοσης είναι άναξιόπιστες. Όστόσο, όταν φθάνουμε στή συγγραφή τής *Άποκάλυψης* και στο πρόσωπο του συγγραφέα της, διαπιστώνουμε τέτοια σύγχυση και τέτοια έλλειψη έγκυρων στοιχείων, ώστε είμαστε ύποχρεωμένοι νά βαδίζουμε μέ έξαιρετικά μεγάλη προσοχή. Όσα παραδίδονται γιά τόν Ίωάννη τής *Άποκάλυψης* όχι μόνο δέν φωτίζουν τήν *Άποκάλυψη*, αλλά άποτελούν τά ίδια προβλήματα γιά έπίλυση. Ο σημερινός ιστορικός παραμένει σέ μεγάλο βαθμό μόνος και άβοήθητος. Μιά καθαρά ιστορική άνάγκη του κειμένου είναι ύποχρεωμένη νά βασιστεί σχεδόν άποκλειστικά στο ίδιο τό κείμενο και τά γενικότερα δεδομένα τής εποχής.

Ή άποκαλυπτική φιλολογία και ή *Άποκάλυψη* του Ίωάννη ειδικότερα είναι προϊόντα κρίσης. Τήν άποψη αϋτή τήν υίοθετούν και τήν υποστηρίζουν οί περισσότεροι μελετητές. Αιτιολογώντας, ωστόσο, τή συγγραφή και τή διάδοσή της, άναφέρονται συνήθως σέ μιά, συγκεκριμένη και μοναδική κρίση: αϋτήν πού προκαλούσε ή έχθρα τών Ίουδαίων και τών έθνικών προς τό χριστιανισμό — μιά έχθρα πού όδήγησε και στούς γνωστούς διωγμούς. Ή υπόθεση, όμως, αϋτή βασίζεται σέ πληροφορίες του ύστερου δεύτερου, του τρίτου ή και του πρώιμου τέταρτου αιώνα. Τήν έποχή τής συγγραφής τής *Άποκάλυψης* τά δεδομένα ήταν πολύ διαφορετικά. Αν τό πρόβλημα του Ίωάννη ήταν ή έχθρα τών μη χριστιανών προς τούς πιστούς, τότε ή όργή του είναι έξαιρετικά δυσανάλογη και δυσεξήγητη.

Ο άρχέγονος χριστιανισμός, όμως, άντιμετώπισε πολλών ειδών κρίσεις, και ή αντίθεσή του μέ τούς Ίουδαίους και τούς έθνικούς δέν ήταν άναγκαστικά αίτια τών δξύτερων. Ή άναμνη μιάς συντέλειας πού δέν έρχεται δημιουργεί κι αϋτή κρίση. Τό ίδιο και ή άγνοια τών χαρακτηριστικών ενός έπικείμενου παραδείσου και μιάς έπικείμενης κόλασης.

Γιά νά ξαναδοϋμε τό ζήτημα αϋτό σήμερα μέ τά δεδομένα τής συγκεκριμένης εκείνης εποχής, πρέπει νά έγκαταλείψουμε μιά διαδεδομένη αντίληψη γιά τόν κόσμο τών πρώτων χριστιανών. Ήδη από τόν 19ο αιώνα δημιουργήθηκε ή πεποίθηση ότι ό πρώιμος χριστιανισμός ήταν μιά θρησκεία δούλων, προλεταρίων και, γενικά, κατατρεγμένων. Σέ μιά τέτοια περίπτωση, οί θρησκευτικές έπιλογές τών πρώτων πιστών θά ήταν ταυτόχρονα και κοινωνικές έπιλογές. Σύμφωνα μέ τή λογική αϋτή, ό συγγραφέας τής *Άποκάλυψης* μισούσε τούς δυνατούς πού τόν μισούσαν και άπειλούσε τίς έξουσίες πού τόν δίωκαν. Αν, όμως, ό χριστιανισμός ήταν από τήν άρχή μιά θρησκεία άντιπροσωπευτική πολλών κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων, όπως γίνεται πιά εύρύτερα άποδεκτό, και αν προσέφευγαν σ' αϋτόν ιδιαίτερα άνθρωποι πού ούτε πεινούσαν ούτε στερούσαν τά υλικά αγαθά, τότε ή κυρίαρχη αντίληψη γιά τήν *Άποκάλυψη* δέν εύσταθεί. Ή κρίση πού συγκλόνιζε τόν άποκαλυπτιστή και

τούς οπαδούς του θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ ἀλλοῦ.

Τά μόνα ἴσως ἀξιόπιστα στοιχεῖα γιά τά αἰτία τῆς κρίσης εἶναι αὐτά πού παρέχει ἡ Ἀποκάλυψη. Ἄν δεχτοῦμε ὅσα μᾶς λέει ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης, ἡ ὁρμή του δέν ὀφειλόταν στήν ἀδυναμία τῶν πιστῶν νά ζήσουν εἰρηνικά σ' ἕναν ἐχθρικό κόσμο, ἀλλά στήν ἐπιθυμία πολλῶν χριστιανῶν νά ἀπολαύσουν τήν εὐμάρεια καί τίς ἀνέσεις πού μποροῦσε νά τούς προσφέρει ὁ κόσμος αὐτός. Οἱ χριστιανοί τῆς Ἀποκάλυψης δέν ἀπειλοῦνταν ἀπό ἕνα ἐχθρικό κόσμο, ἀλλά ἀπό τίς δικές τους ἀδυναμίες. Οἱ μεγάλες συμφορές γιά τίς ὁποῖες γίνεται λόγος δέν ἦταν ἀπάντηση σέ προκλήσεις ἀλλά πρωτογενῆς πρόκληση πρὸς ἕναν κόσμο πού δέν ἔδειχνε διατεθειμένος νά ἀλλάξει τή ζωὴ καί τήν πίστη του.

Μιά ἀθῶα καί ἀπροκατάληπτη ἀνάγνωση τῆς Ἀποκάλυψης δέν ἦταν κατορθωτή οὔτε μιά γενεά μετὰ τή συγγραφή της. Μιά ἱστορική ἀνάγνωση, ὅμως, σήμερα ἐπιτρέπει τήν ἀπόρριψη πολλῶν ὀλοφάνερα σφαλερῶν προκαταλήψεων. Τό ἴδιο τό κείμενο μπορεῖ νά συγκαλύπτει πολλά ἀπό τά μυστικά του· ἀλλά σέ ἀρκετά ζητήματα εἶναι ἀποκαλυπτικό καί διαυγές. Ἀρκεῖ νά τοῦ θέσει κανεῖς ὀρθά ἐρωτήματα. Τά μεγαλύτερα προβλήματα στήν κατανόηση τῆς Ἀποκάλυψης τά ἔχουν δημιουργήσει οἱ ἀναγνώστες πού ἐπιχειροῦν νά φωτιστοῦν ἀπό αὐτή σέ θέματα πού ἡ ἴδια δέν ἐπιθυμεῖ νά φωτίσει.

Δημήτρης Κυριάτος

Γιώργου Μαργαρίτη 'Από τήν ἦπτα στήν ἐξέγερση 'Ελλάδα: ἄνοιξη 1941 – φθινόπωρο 1942 Ἐκδόσεις Ὁ Πολίτης, Ἀθήνα 1993, σελ. 216

Η Ἑλλάδα ὕστερα ἀπό τόν ἐξάμηνο ἑλληνοϊταλικό πόλεμο καί μετὰ ἀπό τή χιτλερική ἐπίθεση τῆς ἀνοιξῆς τοῦ 1941 βρέθηκε ὑπὸ τήν τριπλή γερμανοϊταλοβουλγαρική κατοχή. Τί ξέρουμε καί τί πιστεύουμε σήμερα γιά τήν περίοδο πού ἄρχισε μέ τήν Κατοχή, ἐκτός ἀπό τίς συναισθηματικές καί καταστροφολογικές περιγραφές τῆς πείνας, τοῦ θανάτου καί τῆς βανανισότητος τῶν κατακτητῶν; Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι ἕναν χρόνο ἀργότερα ἄρχισαν νά συσσωρεύονται ἐκεῖνες οἱ κοινωνικές, οἱ ψυχικές, οἱ ἰδεολογικές ἐνέργειες, νά παίρουν ριζοσπαστικές πολιτικές μορφές καί νά ἀποκρυσταλλῶνται σέ ἀνέκδοτο τύπου ὀργανωτικά μορφώματα, πού ὀδήγησαν, τήν ἀνοιξη καί τό καλοκαίρι τοῦ 1943, στήν ἐκρηξη τοῦ ἀντιστασιακοῦ φαινομένου, ἐνός φαινομένου πού μέσα στή χιόνη τοῦ πολέμου ἀναπτύσσεται μέ γεωμετρική πρόοδο. Αὐτό τό νέο φαινόμενο, λαϊκό στήν κοινωνική του σύνθεση, καί ἀριστερῆς ἔμπνευσης στά ἰδεολογικά του γνωρίσματα καί στούς πολιτικούς του στόχους, ἐρχόταν σέ ἀντίθεση ὄχι μόνο μέ τόν κατακτητή ἀλλά καί μέ τίς κύριες προπολεμικές πολιτικές δυνάμεις καί ἱεραρχίες εἴτε τοῦ βενιζελισμοῦ εἴτε τοῦ ἀντιβενιζελισμοῦ. Ξέρουμε ἐν τέλει ὅτι αὐτό τό νέο φαινόμενο, τό ἀντιστασιακό, ἐκτός ἀπό ἀνέκδοτο καί ριζοσπαστικό, μέσα σέ ἕνα μέ ἐνάμιση χρόνο ἔγινε *πλειοψηφικό*. Γιατί αὐτή ἡ ἀνύψωση ἀπό τό ναδίρ στό ζενίθ; Πῶς μιά ἀσήμαντη ὀργάνωση, τό ΕΑΜ, πού φτιάχεται στά χαρτιά τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1941 ἀπό τέσσερα μικρά καί σχεδόν ἀνυπόστατα κόμματα τῆς Ἀριστερᾶς, μέσα σέ τόσο μικρό χρονικό διάστημα γίνεται ὁ νέος ἱστορικός πρωταγωνιστής, ἐκφράζοντας καί ὀργανώνοντας τήν ἀντιστασιακή διαθεσιμότητα ἀλλά καί ὑποχρεώνοντας τίς ἀστικές δυνάμεις καί τούς συμμάχους τους ν' ἀναλάβουν ἕναν πολύχρονο καί αἱματηρό πόλεμο γιά τό συντρίψουν, ἕναν πόλεμο πού κράτησε πολύ πέρα ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς χώρας;

Ὁ Τσώρτσιλ, ἀναφερόμενος στό ρόλο τῆς ΡΑΦ καί τούς πιλότους της, πού ἀπέκρουσαν τελικά τήν ἀεροπορική ἐπιδρομή τῆς γερμανικῆς Λουτβάφε ἐναντίον τοῦ Λονδίνου, εἶπε ὅτι ποτέ τόσο λίγοι ἄνθρωποι δέν ἔκαναν τόσα πολλά. Πράγματι. Ἀλλά αὐτή ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀποκάτω της μίαν ἄλλη ἀλήθεια, ἀληθινότερη: ἦταν ὅλοι οἱ Ἑγγλέζοι τῆς ἐποχῆς πού ἔκαναν τό πολλά, ἕκαστος ἐφ' ὡ ἐτάχθη. Κι ὁ πυροοδέστης κι ὁ τεχνίτης κι ὁ μανάβης, κι ὁ μπακάλης κι ὁ πτέρραρχοι κι ὁ συνταγματάρχης κι ὁ διομήχανος κι οἱ προλετάριοι. Ὁλοι. Ἐκεῖ, ὅμως, ἐκτός τῶν ἄλλων, προϋπήρχε ἕνα ἰσχυρό καί ἀραγές κράτος, δύναμη, ὀργάνωση, ὀργανωμένη κοινωνία, θεσμοί, κόμματα, ἱεραρχίες ἀπαρασάλευτες, παραγωγή, τεχνολογία, βιομηχανία, ἐπιστήμη πού ἐπιστρατεύτηκαν. Αὐτή ἡ πάνδημη ἐπιστράτευση στήν Ἀγγλία τοῦ 1941 εἶχε πού νά στηριχθεῖ, εἶχε τίς φανερές καί τίς κρυφές πηγές της.

Στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας, στήν ὁποία τό 1941 δέν ὑπάρχει σχεδόν τίποτε ἀπ' ὄλ' αὐτά ἐκτός ἀπό τή πικρή γεύση τῆς ἦπτας, τῆς ταπεινώσης, τῆς Κατοχῆς, τίποτ' ἄλλο ἀπό πείνα, θάνατο, καταστροφή, αἴσθηση προδοσίας καί ἐγκατάλειψης, πού νά ἀποδώσουμε τήν ἔξαρση πού ἐφθασε ὡς τήν ἐξέγερση;

Κάμποσες δεκαετίες ἔκτοτε, καί γιά λόγους ἀπολύτως εὐανάγνωστους, αὐτή ἡ ἰδιόμορφη παλιγγενεσία ἐξηγήθηκε μέ ρητορισμούς καί αὐτοδικαιωτικούς μύθους. Κι ἀπ' τ' ἀριστερά κι ἀπ' τὰ δεξιά. Ὁ πολιτικός λόγος, βαθύτατα ἰδεολογικοποιημένος, ἀνέλαβε νά ἐξηγήσει μέ βάση τίς δικές του ἀνάγκες ὅλα τά σύνθετα φαινόμενα καί τίς διαδικασίες πού ὀδήγησαν στήν ἀνάδυση καί τήν ἐκρηξη τοῦ ἀντιστασιακοῦ φαινομένου. Ὡς ἐρμηνευτικός λόγος κλείστηκε μέσα στά αὐτονόητα παχυλῶν ταυτολογιῶν, πού ἀντλήσαν ἐπιχειρήματα εἴτε ἀπό ἀφελεῖς λαϊκιστικές κατασκευές εἴτε ἀπό τήν ἰδεολογία τοῦ περισούσιου λαοῦ, ὁ ὁποῖος ποτέ δέν πεθαίνει καί ξανά πρὸς τή δόξα τρα-

βά. Ευανάγνωστα όλ' αυτά για όποιον θέλει να τά διαβάσει στα λόγια και στα έργα, ευανάγνωστα μέσα σε μιά τεράστια φιλολογία που καλύπτει την περίοδο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου.

Πράγματι η βιβλιογραφία για την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης αριθμεί κιόλας μερικές χιλιάδες έργα. Η βιβλιογραφία που συνέταξε ο Χάγκεν Φλάισερ ως το 1979 ξεπερνά τους 2.500 τίτλους βιβλίων: δημοσιεύσεις αρχείων, απομνημονεύματα, δοκίμια, χρονικά, εκθέσεις επίσημες, «συνθετικές» ιστορίες, τοπικές ιστορίες, βιογραφίες αγωνιστών και πολιτικών, λογοτεχνήματα, εκθέσεις ξένων πρακτόρων, στατιστικές, μονογραφίες, περιγραφές μαχών κ.λπ., κ.λπ. Ο σημερινός αναγνώστης, αν τό επιθυμεί, θά μπορούσε να κολυπήσει επί χρόνια μέσα σ' αυτό τό πέλαγος τών τυπωμένων σελίδων, στό όποιο δέν είναι λίγες οι αξιόλογες και οι διεισδυτικές. Ωστόσο, ό σημερινός αναγνώστης, ό ένήμερος και έπαρκής, ενώ θά μάθαινε πολλά αν ήθελε να ξανοιχθεί σ' αυτό τό πέλαγος, πολύ λίγα θά έβρισκε για να κατανοήσει τίς βαθύτερες ιστορικές αίτιότητες που προσδιόρισαν τίς μεγάλες ιδεολογικές και πολιτικές ανατροπές αυτής τής περιόδου. Παράλληλα, θά έβρισκε όσα στοιχεία ήθελε για να παραδοθεί κι αυτός στις τρέχουσες μυθολογίες, ιδεολογικοποιήσεις και άπλουστευτικές έρμηνείες. Θά τολμούσα να πώ ότι ή ιστοριογραφία του Β' Παγκόσμιου Πολέμου δέν έχει άποκτήσει ακόμη έπιστημονικό καθεστώς. Όχι γιατί ξέρουμε λίγα πράγματα για την περίοδο ούτε γιατί ή άλήθεια είναι κρυμμένη σε κάποια μυστικά αρχεία ή την έχουν πάρει μαζί τους στόν τάφο οι πρωταγωνιστές. Άλλά, αντίθετα, γιατί ενώ γνωρίζουμε πάρα πολλά, δέν ξέρουμε ωστόσο τί να τά κάνουμε, πώς να τά συναρμολογήσουμε. Δέν μάθαμε να θέτουμε ερωτήματα σ' αυτό τό πρωτεικό ύλικό, δέν διαμορφώθηκαν έννοιολογικά εργαλεία, τό άσημαντο και τό σημαντικό συμπύρνονται μέσα σ' έναν επίπεδο περιγραφισμό όπου άλληλοεξουδετερώνονται, συνηθίσαμε να προσηλωνόμαστε στα «μεγάλα» γεγονότα, στίς στιγμές τών έντάσεων και τών κορυφώσεων, στίς στιγμές του έντυπωσιασμού.

Τό βιβλίο του Γιώργου Μαργαρίτη *Άπό την ήττα στην έξεγερση* είναι βέβαια δουλειά ενός φίλου και συνεργάτη του Πολίτη, ένα βιβλίο που εκδόθηκε από μās. Φυσικό είναι αν δέν παινέψεις τό σπίτι σου θά πέσει να σε πλακώσει. Όμως, ταιριάζει ένας μεγάλος έπαινος σ' αυτό τό λαμπρό ιστορικό δοκίμιο. Άλλά να συνεννοηθούμε για ποιό λόγο. Είναι σημαντικό γιατί, ύστερα από τή θάλασσα βιβλίων για τόν πόλεμο και την Αντίσταση, είναι από τά λίγα, από τά πρώτα, ύστερα από πέντε δεκαετίες, που του άξιζει ό τίτλος του έπιστημονικού. Και γιατί αυτό; Άπλούστατα, γιατί άσχολεϊται με την ιστορία τής μάνας μου.

Η μάνα μου, λοιπόν, τό καλοκαίρι του 1942 έφυγε μαζί με την άδελφή της και μιά γαιδούρα, έκαναν τέσσερις μέρες ποδαρδόδρομο από τό Βελούχι ως τή Θεσσαλία για να μαζέψουν στάχυα (ό,τι άπομένει από τό θέρισμα), άλλες τόσες να γυρίσουν πίσω στό χωριό, φορτωμένες, περνώντας μέσα από Ιταλικά φυλάκια και λεγεωνάριους που λυμάνονταν την περιοχή, ξεπόλητες και πεινασμένες, κι έφεραν σπίτι λίγες όκάδες σιτάρι, να φάμε τά παιδιά, να μήν πεθάνουμε. Ηρωϊσμός και άνήκουστη άποκοτιά. Άλλά αυτή ή άποκοτιά τής ανάγκης έγ-

καινίαζε και έναν ριζικά διαφορετικό τρόπο ζωής που άποχαιρετούσε για πάντα τή θέση που ή άρχέγονη τάξη του παραδοσιακού χωριού προόριζε στη μάνα μου και σ' άλλες γυναίκες. Η στάση της ήταν ίδια με εκείνη χιλιάδων, έκατοντάδων χιλιάδων γυναικών, άνδρων, και παιδιών άκόμα, που μηχανεύτηκαν και έπαθαν τά χίλια όσα για να ζήσουν. Και παθαίνοντας έμαθαν.

Η ιστορία αυτή τής μάνας μου και τών έκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων τής έποχής, συγκριτικά «άδοξη» σε σχέση με τή μάχη π.χ. του Φαρδύκαμπου, δέν παύει ωστόσο να είναι έξίσου συναρπαστική και έξίσου σημαντική. Και κυρίως άποκαλυπτική τών βαθύτερων κραδασμών τής κοινωνίας τής έποχής εκείνης, μιάς κοινωνίας στην όποία τά πάντα ανανεώνονται, ώριμάζονται, μεταβάλλονται. Πρόκειται όχι μόνο για τόν κλονισμό τών κοινωνικών και πολιτικών ισορροπιών, αλλά, κυρίως, για συνταρακτικές άλλαγές στόν τρόπο ζωής, στην αντίληψη για τόν κόσμο, στίς νοοτροπίες και τίς συμπεριφορές. Η «δουδή» πάλη π.χ. εναντίον τής δεκάτης και του παρακρατήματος που επέβαλε ή κατοχική κυβέρνηση την άνοιξη του 1942 έβαλαν τό ίδιο ούσιαστικές βάσεις για την ένοπλη αντίσταση με τίς πρωτοβουλίες του Άρη Βελουχιώτη και άλλων αγωνιστών που γέμιζαν την ύπαιθρο με μικροοργανώσεις. Προφανώς χωρίς τό ένα δέν θά ύπήρχε τό άλλο.

Η μελέτη του Μαργαρίτη έρχεται να ύπενθυμίσει ότι οι άνθρωποι εκτός από ιδέες, όπως πάντα, έχουν και στομάχια, ότι εκτός από σφαίρες, όταν πολεμούν, θέλουν και μουλάρια. Δέν πρόκειται για μιά «οικονομική» ιστορία τής Κατοχής, παρ' όλο που από αριθμούς, καντάρια, όκάδες και λίτρα άλλο τίποτε μέσα στίς 216 σελίδες του βιβλίου του. Κι είναι εύπρόσδεκτα τά νόμμερα όταν ξέρουμε τί να τά κάνουμε, όταν εκτός από ποσότητες άποκαλύπτουν κοινωνικές σχέσεις και στάσεις ζωής. Θά μπορούσα δέ να ύποστηρίξω ότι ή μελέτη του Μαργα-

ρίτη μās εισάγει σε μιά νέα προβληματική τών κοινωνικών σχέσεων τόν καιρό τής Κατοχής που ύπαγορεύουν νέες συλλογικές συνειδήσεις και πρακτικές. Η άξια του συνίσταται στό γεγονός ότι έθεσε νέα ερωτήματα κι αυτά τά νέα ερωτήματα στό γνωστό ύλικό ύπαγορεύουν νέες δυνατότητες για άποθησαύριση άλλων ύλικών που ως τώρα είχαν ύποτιμηθεί. Ένα παράδειγμα: τά έπίσημα έμπορικά δίκτυα, τό χρήμα και οι κανόνες τής αγοράς, ήδη με τούς πρώτους μήνες τής Κατοχής, καταστρέφονται ή δυσλειτουργούν σε τέτοιο σημείο που είναι άδύνατον να έξυπηρετήσουν τίς ανάγκες του έπισιτισμού του κόσμου και γενικά τών οικονομικών ανταλλαγών. Τίθενται, λοιπόν, νέου τύπου προβλήματα: πώς π.χ. οι παραγωγοί του λαδιού θά επικοινωνήσουν με τούς παραγωγούς του σιταριού; Πώς οι κάτοικοι τής πόλης θά άντλήσουν τρόφιμα άπ' την ύπαιθρο; Πώς οι αγρότες θά άποκρύψουν από τίς άρχές τά προϊόντα τής παραγωγής τους; Φτιάχτηκε, λοιπόν, μιά άνορθόδοξη αγορά με τούς δικούς της άνορθόδοξους κανόνες λειτουργίας, με καινούργια δίκτυα επικοινωνίας που μεταφέρουν προϊόντα, ανθρώπους και πληροφορίες. Συνάμα, όμως, έθίζουν τόν κόσμο στην άνυπακοή και την «παρανομία» διότι, έξ όρισμού, έπρεπε να καταργήσουν τούς καθιερωμένους τρόπους συμπεριφοράς, να έξαπατήσουν τά όργανα και να έφεύρουν νέους κανόνες και ισοδυναμίες που επιβάλλει ή γενικευμένη άνταλλακτική οικονομία και ή σπανιότητα τών αγαθών. Αυτή, όμως,

ή δραστηριότητα, στά όρια του νόμιμου, του παράνομου και του άνομου, όδηγει σέ πολιτικές και όργανωτικές μορφοποιήσεις πού θά θρέψουν, μεταφορικά και κυριολεκτικά, τίς νέες πρωτοπορίες. Ό Μαργαρίτης τονίζει (σελ. 194):

«Η άρνηση φορολογικής καταγραφής, ή άρνηση τής δεκάτης, ό άγώνας για τό παρακράτημα, ό έξοδελισμός των άγροτών από τίς πλουτοφόρες άγορές των πόλεων, αλλά και ή αντίσταση των χωρικών στίς *operazione de rastrellamento* των κατακτητών και τής Χωροφυλακής, στους ξυλοδαμούς για τήν αποκάλυψη τροφίμων ή όπλων, ή αντίδραση στίς άρπαγές (...) γέννησαν τούς πρώτους παράνομους».

Δέν θέλω νά έπεκταθώ σέ τέτοιου τύπου προβλήματα πού πραγματεύεται ή μελέτη του Μαργαρίτη, όπως ή «μαύρη άγορά», ό λαϊκός «μαυραγοριτισμός»*, ή προσπάθεια τής κατοχικής κυβέρνησης νά έλέξει τήν ύπαιθρο, ή λειτουργία τής βοήθειας του Έρυθρού Σταυρού, ή παγίωση των νέων δικτύων ανταλλαγών, ή δημογραφική άνθηση των χωριών, ή αποσάρθρωση του κράτους, ή ύπεραξίωση τής όρεινης ύπαιθρου, ή έξουσία και ή παρακμή των ληστών, ή έπιστράτευση και ό ρόλος των μειονοτήτων, οι πρωτοβουλίες των άνταρτών, θέματα για τά όποια αναπτύσσονται όμορφες ιδέες πού μās όδηγούν στό νά ανασυντάξουμε τό σύνολο κοινωνικό πεδίο και νά φαντασθούμε τούς ανθρώπους μέ τά πραγματικά τους χα-

ρακτηριστικά κι όχι μ' έκείνα πού ύπαγόρευσε ή ήρωοποίηση, ή έξιδανίκευση και ή μαρτυρολογία. Η άνάγνωση τής μελέτης του Μαργαρίτη θά αποζημιώσει και τόν έπαγγελματία ιστορικό κι εκείνον πού οι γενικές του άναγνωστικές συνήθειες τόν όδηγούν νά άνοίγει ένα τέτοιο βιβλίο από κάποια έσωτερική ανάγκη, από μιά γενικότερη ζήτηση κατανόησης τής ιστορίας του τόπου. Νά έπισημάνω μόνο μιά καιρίας σημασίας δική του έπισήμανση. Τή μήυση χιλιάδων ανθρώπων σ' έναν άνορθόδοξο πόλεμο και σ' ένα είδος «δημοκρατίας των πολεμιστών» πού άρχίζει στά βουνά τής Άλβανίας, στον έλληνοϊταλικό πόλεμο. Σ' αυτόν, λοιπόν, τόν πόλεμο, πού διεξάγεται από ύψωμα σέ ύψωμα, από λαγκάδι σέ λαγκάδι κι όπου αναγκαστικά οι μεγάλες μονάδες των στρατών κατακερματίζονται μέσα στην κατακερματισμένη τοπογεωγραφία, όπου ή μάχη διεξάγεται μέ διμοιρία ή λόχο εναντίον διμοιρίας και λόχου, τά έπιτελεία, οι διοικήσεις, οι μεγάλες αποφάσεις απομακρύνονται από τήν καθημερινή πρακτική του πολέμου, οι πολεμιστές βρίσκονται ένώπιιοι ένωπίων μέ τρόπο πολύ προσωπικό, ό έπικεφαλής άξιωματικός, έφεδρος συνήθως, συνομήλικος, δέν είναι αυτός πού διατάσσει αλλά είναι κι αυτός ένας πολεμιστής κοινής μοίρας μέ τούς συναδέλφους του, *primus inter paris*, πού όλοι του μιλούν, τόν συμβουλεύουν, του άντιστέκονται, ακόμη και τόν φοβερίζουν. Όταν δέ κατέρρευσαν τά μεγάλα έπιτελεία, αυτός ό στρατός των ήττημένων νικητών έζησε τή συνθηκολόγηση σαν έγκατάλειψη και προδοσία. Η αίσθηση τής έγκατάλειψης εκεί

στά βουνά της 'Αλβανίας, τόσο έντονη όσο κρατούσε ο πόλεμος — κι ίσως αδικαιολόγητη σέ σχέση με τις πραγματικές δυνατότητες του κράτους και της κεντρικής διοίκησης —, με τή συνθηκολόγηση γίνεται ένα πικρό και σκληρό αίσθημα προδοσίας. Αυτό τό στοιχείο έθρεψε ενός άλλου είδους απείθεια κι ανυπακοή, κατέστρεψε τις καθιερωμένες ήθικες και οργανωτικές ιεραρχίες. Έτσι, όταν άρχισαν «νά βγαίνουν στό κλαρί» οί πρώτοι άντάρτες, οί άνθρωποι έστηναν αντί σ' ό,τι έλεγε κι έκανε ο πρώην συμμαχητής τους στην 'Αλβανία: ήταν ο δικός τους, οί άλλοι, του Καίρου, του Λονδίνου και τών γαλονιών, άν δέν τούς αντιμετώπιζαν έχθρικά, τούς ήταν ξένοι, αδιάφοροι έως άναξιόπιστοι. Δέν είναι τυχαίο, λοιπόν, ότι οί νέες πρωταπορίες πού ξεπετάγονται με τήν αντίσταση στρατολογούνται και στρατολογούν όχι από τις καθιερωμένες ιεραρχίες αλλά από τόν φαντάρο της 'Αλβανίας, τόν έφεδρο αξιωματικό, τόν κατώτερο μόνιμο αξιωματικό, τόν δάσκαλο. Έπί 1.000 καπεταναίων του ΕΛΑΣ, 30% είναι δάσκαλοι και πρώην έφεδροι αξιωματικοί της 'Αλβανίας. Στο άντάρτικο πού άρχίζει δέν είναι ή έξουσία πού διατάζει, δέν υπάρχει έξουσία· αποφασίζει ή κοινή μοίρα, ή κοινή έμπειρία, ή άλληλεγγύη κι ή έμπιστοσύνη. Οί άντάρτες δέν στέκονται κλαρίνο ο ένας άπέναντι στον άλλο ή τόν αξιωματικό τους: όταν χαιρετιούνται φιλοῦσε ο ένας τόν άλλο στό στόμα.**

* Αν περπατήσει κανείς τέτοια μονοπάτια για νά αναγνώσει τήν ιστορία της Αντίστασης, όπως τό κάνει ο Μαργαρίτης, τότε χωρίς νά χαθούν οί ήρωισμοί και τά μαρτύρια, οί έντρογες και οί θαναυσότητες, όλα θά αποκτήσουν μιá ανθρώπινη διάσταση γιατί, ή μελετητές ή σκέτοι αναγνώστες, θά καταλάβουμε καλύτερα τί ήταν ο πατέρας μας, ο παππούς μας, ή μάνα μας κι ή γιαγιά μας, τί ήταν και γιατί έδρασαν με τόν τρόπο πού έδρασαν. Δέν νομίζω ότι ή έπιστήμη της ιστορίας έχει άλλο λόγο ύπαρξης ή άλλη χρησιμότητα. Τό διδύλιο του Μαργαρίτη μās τό λέει καλά αυτό και δυνατά: μ' όλη τή συν-

θετη σκέψη και γνώση πού απαιτείται σέ τέτοια θέματα αλλά και μ' όλο τό πάθος του ζωντανού ανθρώπου πού άναστοχάζεται τή ζωή τών νεκρών.

Άγγελος Έλεφάντης

* Μία παρατήρηση: νομίζω πώς πρέπει νά κρατήσουμε τόν όρο «μαυραγοριτισμός» μόνο για εκείνη τήν κατηγορία τών ανθρώπων πού έκαναν έμπόριο —προφανώς όλοι έκαναν αυθαίρετο, άγριο έμπόριο— όχι για νά ζήσουν αλλά ξεκινώντας ίσως άπ' αυτή τήν πρωταρχική ανάγκη κατέληξαν στην άδιστακτη άισχροκέρδεια κι από κει έπάνδρωσαν τήν μεταπολεμική άστική τάξη, σχεδόν στό σύνολό της μαυραγορίτικης προέλευσης: φτιαγμένη πάνω στό ψέμα, τήν άπάτη, τήν κομπίνα και κυρίως τόν αντιπαραγωγισμό. Αυτό πού ο Μαργαρίτης ονομάζει «λαϊκό μαυραγοριτισμό», λάθος όρος νομίζω, είναι άπλάς γενικευμένη ανταλλακτική οικονομία, πού μέσα σέ ρευστές και ταχύτατα μεταβαλλόμενες καταστάσεις δέν έχει άποκτήσει σαφείς κανόνες και ίσοτιμίες. Όποιος πούλαγε έναν ντενεκέ λάδι με αντίτιμο όλα τά προικιά ή άγόραζε ένα γραμμόφωνο για μιá φραντζόλα ψωμί δέν ήταν άναγκαστικά μαυραγορίτης.

** Λίγο άσχολείται ο Μαργαρίτης με τις πολιτικές και ιδεολογικές προεκτάσεις τών κοινωνικών κραδασμών πού περιγράφει και αναλύει. Αν παρακολουθήσει κανείς τή σύνθετη διαλεκτική μιάς κίνησης πού ξεκινά από τήν εμφάνιση μιάς μικροομάδας, «ένοπλης» ή «πολιτικής», μέχρι τό σημείο πού έκατοντάδες τέτοιες, ασύνδετες μεταξύ τους, συσσωματώνονται και συνθέτουν ένα τεράστιο πολιτικό κίνημα, θά διαπιστώσει μιάν άνάλογη πορεία. Και στή μιá και στήν άλλη περίπτωση τά νοήματα είναι κοινά, συγχωνεύονται και υπερβαίνονται οί μερικότητες σ' αυτό πού ο Μαργαρίτης ονομάζει έξέγερση. Άλλά ο αναγνώστης στό σημείο αυτό μένει με τήν πείνα του. Πράγματι είναι μιá «άδυναμία» της μελέτης του Μαργαρίτη. Τόσο όμως έρεθιστική για όσους —και τόν ίδιον ύποθέτω— τήν αισθάνονται ώστε θά προσπαθήσουν νά χορτάσουν τήν πείνα τους. Όταν θά συμβεί αυτό, και θά συμβεί, τότε ή έπιστημονική ιστοριογραφία για τήν περίοδο θά αξίζει τό όνομά της.

